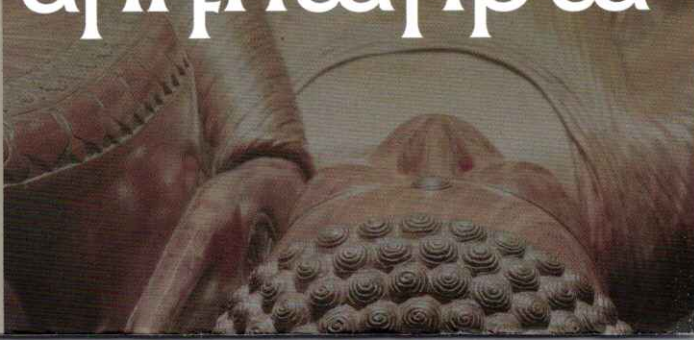

1915.info

հերման
հեստ

KYURKCHYAN

siddhartha
սիդհարթա

հերման Կեսսե
սիդիարթա

հերման հեսսե
սիդիարթա
Հնդկական բանաստեղծություն

թարգմանությունը
գերմաներենից
Աշոտ Ալեքսանյանի

թվայնացրել է 1915.info կայքը

KYURKCHYAN
Քյուրքչյան, Երևան, 2017

ՀՏԴ 821.112.2-31 Հեստ
ԳՄԴ 84(4Գերմ)-44
Հ 546

Հերման Հեստ «Սիդհարթա»
Եր.: «Քյուրքչյան» ՍՊԸ, 2017

Siddhartha. Eine indische Dichtung.

թարգմանությունը գերմաներենից
Աշոտ Ալեքսանյանի

դիզայնը՝ Արմեն Քյուրքչյանի
լուսանկարը՝ Դրայր Բազէ Խաչերեանի

© 1922 by Hermann Hesse
All rights reserved by and controlled through Suhrkamp Verlag Berlin.

© «Անտարես», 2017
© Աշոտ Ալեքսանյան
© «Քյուրքչյան» ՍՊԸ, 2017

ISBN 978-9939-9122-9-5
www.kyurkchyan.org

Բովանդակություն

ՄԱՍ ԱՌԱՋԻՆ

Բրահմանորդին	6
Սամանաների մոտ	17
Գոթամա	32
Արթնացում	46

ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

Քամալա	52
Երեխա-Մարդկանց մոտ	71
Սանսարա	84
Գետափին	97
Լաստավարը	112
Որդին	128
Օմ	141
Գովինդա	151
«Սիդհարթայի» գրության հանգամանքները	167

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	171
--------------------	-----

ՄԱՍ ԱՌԱՋԻՆ

Բրահմանորդին

Տան ստվերում, նավակներին մերձ գետափնյա արևի ներքո, խեժառատ անտառի ստվերախիտ թավուտներում, թզենու հովանու տակ հասակ առավ Սիդհարթան՝ բրահմանի գեղեցկատես որդին, պատանի բազեն, Գովինդայի հետ միասին՝ իր ընկերոջ, բրահմանորդու: Արևն իր շառագույնն էր տալիս նրա ճերմակափառ ուսերին՝ լողանալիս, սրբազան լվացումների ժամանակ, սուրբ զոհաբերումներ մատուցելիս: Մանգոյի այգեստանում ստվերն էր ծորում նրա սևաթույր աչքերի մեջ՝ մանկահասակ տղաների հետ խաղալիս, մոր երգեցողության, սրբազան զոհաբերությունների ժամանակ, իր ամենագետ հոր խրատաբանությունների միջոցին, իմաստունների զրույցներն ունկնդրելիս: Արդեն վաղուց էր Սիդհարթան մասնակցում իմաստունների խոսք ու զրույցին, Գովինդայի հետ խոսքարվեստի մրցույթներում վարժվում էր նա, Գովինդայի հետ միասին վարժվում էր հայեցողությունների արվեստում՝ ինքնախորասուզմանն ի խնդիր: Նա, արդեն գիտակցելով ու համրաձայն, կարողանում էր Օմն արտաբերել՝ բառերի բառը,

այն համրաձայն արտասանել իր ներսում՝ շունչը պահելով, ապա և համրաձայն արտաշնչումով իր միջից ի դուրս արտաբերել՝ կենտրոնացած, սևեռուն հոգով, ճակատը լուսաճառագած հստակ մտածության ոգեփայլի մեջ: Նա արդեն կարողանում էր իր էության խորքերում Աթմանը գիտակցել, անխաթարն ու անանցը, տիեզերքի հետ մեկտեղվածը, մեկ դարձածը:

Հրճվանքն էր ծփում նրա հոր սրտում իր որդու համար, ուայալ, գիտության ծարավի խորագետ մի իմաստուն ու քարոզիչ էր նա տեսնում որդու մեջ բնավորված, մի իշխան՝ բրահմանների մեջ:

Օրինանքն էր ճախրում նրա մոր կրծքի տակ, երբ նա որդուն էր նայում, տեսնում նրան քայլ գցելիս, նրա նիստուկացը, Սիդհարթային՝ ամրակազմ ու գեղեցիկ, իր բարալիկ ոտքերի վրա ամրաքայլ ընթացողին, ամենակատարյալ պատվարժանությամբ իրեն ողջունողին:

Մերն էր բորբոքվում բրահմանների նորատի դուստրերի սրտերում, երբ Սիդհարթան ընթանում էր քաղաքի նրբափողոցներով՝ լուսափայլող ճակատով, արքենական հայացքով, բարալիկ կոնքազդրերով:

Սակայն բոլորից ավելի նրան սիրում էր Գովինդան՝ իր բարեկամը, բրահմանորդին: Նա սիրում էր Սիդհարթայի հայացքն ու նրբագեղ ձայնը, սիրում էր նրա քայլվածքն ու շարժումների կատարյալ վայելչագեղությունն ու արժանապատվությունը, սիրում էր այն ամենը, ինչ Սիդհարթան ասում էր ու անում, բայց ամենից ավելի սիրում էր նրա հոգին, նրա վեհ ու կրակոտ գաղափարները, վառվռուն կամքը, նրա բարձր կոչումը: Գովինդան գիտեր, որ սովորական բրահման չէր դառնալու իր բարեկամը կամ զոհաբերություններ կատարող ծոյլ պաշտոնյա, անեծք ու նզովք շռայլող գծուծ առևտրական, սնափառ ու դատարկախոս ճառասաց, ոչ իսկ չարամիտ ու խարդավանող քուրմ, ինչպես որ նա չէր լինելու բարեմիտ ու տխմար մի ոչխար՝ բազմագլուխ հոտի մեջ: Ոչ, և սակայն

ինքը՝ Գովինդան ևս չէր ցանկանում այդպիսին դառնալ, սովորական մի բրահման, որպիսիք հազարավորները կան: Նա ցանկանում էր հետևել Սիդհարթային՝ իր սիրելիին, սքանչելիին: Եւ երբ Սիդհարթան օրերից մի օր աստված դառնա, երբ նա երբևիցե մուտք գործի ճաճանչափայլների մոտ, այդժամ Գովինդան կուզենար հետևել նրան՝ որպես նրա բարեկամը, նրա ուղեկիցը, որպես նրա սպասավորն ու նիզակակիրը, նրա սովերը:

Այսպես բոլորը սիրում էին Սիդհարթային: Բոլորին նա երջանկացնում էր, բոլորին մխիթարում էր նա:

Բայց ինքը՝ Սիդհարթան, երջանկությանն անհաղորդ էր, անմասն՝ մխիթարություն ասածին: Թափառելով թզենյաց այգու վարդագույն կաճաններում, նստոտելով հայեցության մարգագետնի լուրթ սովերներում, ապաշխարության լոգարանում ամենօրյա լվացումներ կատարելով, զոհաբերություններ մատուցելով մանգոյի այգեստանի սովերահեղց խորաստաններում, շարժումների մեջ՝ կատարյալ առաքինությամբ, բոլորի կողմից սիրված լինելով և բոլորին երջանկացնելով՝ իր սրտի մեջ, սակայն, նա երջանկություն չէր գտնում: Գետի հոսանուտ ջրերից, գիշերային լուսատուների առկայծումներում, արեգակի ճառագայթների փայլատակումներում այցելում էին նրան երազները, գրոհում անդուլ, հուզախոռիվ մտքերը: Անուրջներն ու հոգու տագնապներն այցելում էին նրան նաև խնկարկման զոհաբերության ծխաքուլաներից, Ռիգ-Վեդայի ընթերցանությունների շնչառությունից, հին բրահմայական ուսմունքների կաթիլքներից:

Սիդհարթան սկսեց տառապել իր մեջ բնավորված անբավարարվածությունից: Նա սկսեց զգալ և հասկանալ, որ իր հոր սերը, իր մոր սերը ու նաև իր ընկերոջ՝ Գովինդայի սերը բավական չեն, որպեսզի մշտնջենապես ու մեկընդմիջտ երջանկացնեն իրեն, խաղաղեցնեն ու բավարարեն իրեն: Նա արդեն կանխազգալու պես սկսել էր հասկանալ, որ իր հարգամեծար

հայրն ու իր մյուս ուսուցիչները՝ իմաստուն ու խորագետ բրահմանները, իրեն արդեն իսկ հաղորդել են իրենց իմաստնության մեծագույն ու լավագույն մասը, որ նրանք արդեն լիուլի, բերնեբերան լցրել են իր անհագուրդ անոթը, բայց անոթն այդ ամբողջությամբ դեռ չէր լցվել, միտքը բավարարված չէր, հոգին՝ խաղաղված, սիրտը մխիթարված չէր: Լվացումները հիանալի էին, բայց եղածը սոսկ ջուր էր, որով մեղքերը չես մաքրի, նրանք չէին հագեցնում հոգու ծարավը, չէին բուժում սրտի տագնապները: Հրաշալի էին սրբազան զոհաբերություններն ու աստվածներին ուղղված աղոթքները, բայց արդյո՞ք այդ ամենը բավարար էր: Արդյո՞ք զոհաբերությունները երջանկություն էին պարգևում: Եվ կամ աստվածներին ուղղված աղոթքները: Իսկապես աշխարհի արարիչը Պրաջապատին էր: Թե՛ դա Աթմանն էր՝ Նա, Միակը, համընդգրկուն Եզակին: Արդյո՞ք աստվածներն էլ արարածներ չեն՝ ստեղծված ինչպես ես և դու, ժամանակին ենթակա, հպատակ ու անցավոր... Այդ դեպքում արդյո՞ք հարիր էր, արդարացի էր արդյո՞ք, իմաստ ունե՞ր կամ արժե՞ր արդյո՞ք աստվածներին զոհեր մատուցանել: Ուրիշ էլ ո՞ւմ զոհաբերում մատուցել, ո՞ւմ երկիր պագանել, եթե ոչ Նրան՝ Միակ-Եզակիին, Աթմանին: Իսկ որտե՞ղ փնտրել Նրան, որտե՞ղ էր բնակվում Աթմանը, որտե՞ղ էր տրոփում նրա հավերժական սիրտը, որտե՞ղ, եթե ոչ սեփական Եսի մեջ, այն ծածուկ, նվիրական խորքի մեջ պարփակ, այն անոչնչացնելի, այլև անխորտակելի տիրույթում, որ յուրաքանչյուր ոք կրում է իր մեջ: Բայց որտե՞ղ էր, որտե՞ղ էր այդ Եսը, այդ սրբազնական ներքինը, այդ ամենավերջինը, որ նաև սկիզբն է ամենայն ինչի: Այն ոչ մարմնում է, ոչ արյան մեջ, ոչ մտքում է, ոչ էլ գիտակցության մեջ, ինչպես ամենից իմաստնագույններն են ուսուցանում: Ուրեմն որտե՞ղ է այն: Կա՞ արդյո՞ք մեկ այլ ճանապարհ ներթափանցելու այնտեղ՝ այդ Եսի մեջ, իմ մեջ, Աթմանի մեջ, մի ճանապարհ, որն արժեք որոնել: Ավանդ, ոչ ոք չէր կարող մատնացույց անել, նշել այդ ուղին, ոչ

ոք չգիտեր այն, ոչ հայրը, ոչ ուսուցիչներն ու իմաստունները, ոչ էլ սրբազան զոհաբերության երգեցողությունները: Նրանք ամեն ինչ գիտեին՝ բրահմաններն ու նրանց սուրբ գրությունները, ամեն, ամենայն ինչ, նրանք ամեն ինչից քաջատեղյակ էին, նույնիսկ ավելին գիտեին, շատ ավելին, քան նույն այդ ամեն ինչն էր, աշխարհի արարչագործումը, խոսքի ծագումը, կերակուրների, շնչելու և արտաշնչելու առաջացումը, զգացմունքների կարգն ու հարաբերակցությունը, աստվածների արարքները, այսպես նրանք անսահմանորեն շատ բան գիտեին, բայց ինչ արժեք ուներ նրանց այդ գիտցածը, եթե չգիտես, չես ճանաչում Միակն ու Եզակին, կարևորագույնը, միակ կարևորը:

Ճիշտ է, սուրբ գրքերի բազմաթիվ քերթվածներում, հատկապես Սամավեդայի ուպանիշադներում, խոսվում է այդ ծածուկ, նվիրականի մասին, նախասկզբնականի, որքան հրաշալի են այդ քերթվածները... «Քո հոգին ամբողջ աշխարհն է», գրված է այնտեղ ու նաև ասվում է, որ մարդս քնի մեջ, խորը քուն մտած միջոցին մուտք է գործում իր նվիրական իղձերի խորխորատը՝ իր Եսի մեջ ու այնտեղ ապրում Աթմանի մեջ: Հիասքանչ իմաստնություն է պարփակված այդ քերթվածներում, ամենագիտունների ողջ իմաստնությունն առկա է այստեղ՝ ի մի ժողովված, մոգական խոսքերի մեջ արտահայտված, մաքրամաքուր՝ ինչպես մեղունների հավաքած մեղրը: Ոչ, չի կարելի թերագնահատել և մեծագույն հարգանքով չվերաբերել գիտելիքի այն հսկայական պաշարին, որ ամփոփված է այստեղ՝ իմաստուն բրահմանների անթիվ-անքանակ սերունդների կողմից ժողովված ու պահպանված: Բայց որտե՞ղ են այդ բրահմանները, որտե՞ղ են այդ իմաստնության քուրմերը, բոլոր այդ իմաստուններն ու անձնվեր ճգնավորները, որոնց հաջողվել է ոչ միայն հասու լինել այդ բարձրագույն գիտելիքին, այլև կյանքի կոչել այն: Որտե՞ղ է այն հրաշագործ գիտունը, որն ի զորու էր քնին անձնատուր եղած միջոցին Աթմանին իր այդ

տրվածությունը փոխադրել արթմ'նի գոյավիճակի մեջ, կյանքի կոչել, գործողության մեջ դնել այն, վերածել խոսքի ու գործի: Շատուշատ արժանապատիվ բրահմանների էր ճանաչում Սիդհարթան, ամենից առաջ՝ իր հորը՝ մաքրության մարմնացումին, ամենագետին, արժանապատիվների մեջ ամենապատվարժանին: Երկրպագության արժանի էր իր հայրը, նրա նիստուկացն ու վարքը ներշնչված էին հեզությամբ ու առաքինությամբ, նրա կյանքը մաքուր էր, խոսքը՝ իմաստուն, նրբանուրբ ու ազնվական գաղափարներն էին բնավորված նրա ճակատի ներքո, սակայն նա նույնպես, այդ ամենագետը, արդյո՞ք երանության մեջ էր ապրում, հա՞շտ էր արդյոք ինքն իր հետ, մի՞թե նա էլ որոնող ու ծարավ մեկը չէր: Արդյո՞ք նա նույնպես, իր իմացության ծարավը հագեցնելու համար, ժամանակ առ ժամանակ չէր դիմում սրբազան սկզբնաղբյուրներին՝ զոհաբերում ներին, սուրբ գրքերի մասունքներին, բրահմանների հետ մտքերի փոխանակումներին: Ինչո՞ւ էր նրան՝ այդ անբասիր ու անպարսավելի մարդուն անհրաժեշտ ամեն օր մեղքերը քավելուն ի խնդիր լվացումների համար հոգ տանել, ամեն օր ողջը նորից ու նորից վերսկսել: Մի՞թե Աթմանը չի ապրում նրա մեջ, մի՞թե նրա իսկ սրտում չի հոսում սկզբնաղբյուրը: Հենց նրան, այդ սկզբնաղբյուրն է անհրաժեշտ գտնել սեփական Եսի մեջ, նրա նկատմամբ է հարկավոր տիրապետություն հաստատել: Ողջ մ'նաց յալը սոսկական որոնում է, զարտուղի ոլորանների փնտրտուք, մոլորություն:

Այսպիսին էին Սիդհարթայի մտածությունները, սրանք էին նրան մտատանջում, տառապանք պատճառում:

Հաճախ էր նա արտասանում Չհանդոգայի մի ուպանիշադի խոսքերը. «Ճշմարիտ եմ ասում, բրահմանի անունը Սատյամ է, ճշմարտապես, ով հասու է դրան, նա ամենայն օր մտնում է երկնային թագավորությունը»: Հաճախ այդ երկնային աշխարհը, թագավորությունը նրան շատ մոտիկ էր թվում, սակայն ոչ մի անգամ իրեն չէր վիճակվում ամբողջապես

հասնել նրան, լիուլի հագուրդ տալ իր ծարավին: Եվ բոլոր իր գիտցած ու ճանաչած իմաստունների ու իմաստնագույնների մեջ, որոնց ուսմունքներին ու խրատներին անսում էր ինքը, չկար մեկը, որ ամբողջովին հասած լիներ այդ երկնային թագավորությանը, լիուլի հագեցրած լիներ իր այդ հավերժական ծարավը:

– Գովի՛նդա, – մի անգամ Սիդիարթան ասաց իր ընկերոջը, – Գովի՛նդա, սիրելի՛ս, հետևիր ինձ, գնանք բանանի ծառի տակ միասին ինքնախորասուզման վարժությամբ պարապենք:

Եւ նրանք ուղևորվեցին դեպի բանանի ծառը, նստոտեցին նրա տակ, այստեղ, ահա՛ Սիդիարթան, նրանից մի քսան քայլ հեռավորության վրա՛ Գովի՛նդան: Սիդիարթան, նստելով ծառի տակ, Օմ՛ն արտաբերելուն պատրաստ, շշնջածայն արտասանեց բանաստեղծությունը.

Օմ՛ն աղեղն է, հոգին՛ ներքը,

Բրահման՛ ներքի նպատակը,

Թիրախին դու պետք է անվրեպ խփես:

Երբ ինքնախորասուզման վարժանքին հատկացված ժամանակն իր լրումին հասավ, Գովի՛նդան ոտքի կանգնեց: Արդեն երեկոն իջել էր, և ժամանակն էր անցնելու երեկոյան լվացումներին: Նա ձայնեց Սիդիարթային: Սիդիարթան որևէ կերպ չարձագանքեց: Նա նստած էր՝ ամբողջովին ինքնախորասուզված, նրա հայացքն անշարժացած, սևեռված էր հեռու-հեռավոր մի կետի, նրա լեզվի ծայրը դուրս-ինչ դուրս էր ցցված ատամների արանքից, և կարծես չէր շնչում: Այսպես նստած էր նա՛ խորասուզված հայեցումի մեջ, Օմ՛ն առմտածելով, նրա հոգին որպես մի նետ նպատակաուղղված էր դեպի բրահման:

Օրերից մի օր սամանաներն էին անցնում այն քաղաքով, ուր Սիդիարթան էր ապրում: Դրանք ուխտագնաց ճգնավորներ էին, երեք չորացած, հանգած տղամարդիկ՝ ոչ ծեր,

ոչ երիտասարդ, փոշեծածկ ու արյունամած ուսերով, գրեթե մերկանդամ, արևից շոգեվառված, մենակությամբ շուրջառված, աշխարհի հանդեպ օտար ու թշնամանքով լեցուն, օտարոտի ու վտիտ շնագայլեր՝ մարդկանց աշխարհում: Համրախոս կրքի տաք շնչառությունն էր փչում նրանցից, հյուծախտավոր աշխարհաթողությունն ու անկարեկից ինքնահրաժարումը:

Երեկոյան, ինքնահայեցումի ժամից հետո, Սիդիարթան խոսքն ուղղեց առ Գովինդան.

– Առավոտյան վաղ, բարեկանն, Սիդիարթան կմիանա սամանաներին: Նա ինքն էլ սամանա կդառնա:

Գովինդան գունատվեց՝ այդ խոսքերը լսելուն պես և իր բարեկամի անշարժացած հայացքում կարդաց անտեղիտալի վճիռը, անկասելի՝ ինչպես աղեղից արձակված նետը: Անմիջապես, առաջին իսկ հայացքից Գովինդան մեկընդմիջտ հասկացավ. ահա, սկսվեց. հիմա արդեն Սիդիարթան ոտք է կոխում իր ճանապարհը, նրա ճակատագիրն արդեն իր ընթացքի մեջ է մտնում, նրա հետ էլ՝ իմը: Եւ նա գունատվեց, ինչպես բանանի չորուկ կեղևամաշկը:

– Ո՛վ Սիդիարթա, – կանչեց նա, – թոյլ կտամ արդյոք քո հայրը:

Սիդիարթան հայացքը նրան ուղղեց՝ ասես քնից նոր-նոր արթնացած: Նետընթաց արագությամբ նա կարդաց, թե ինչ էր կատարվում Գովինդայի հոգում, կարդաց նրան պաշարած սարսափը, նրա հնազանդ համակերպությունը:

– Ո՛վ Գովինդա, – ցածրաձայն խոսեց նա, – եկ դատարկ բաների վրա խոսքեր չչռայլենք: Վաղն առավոտյան՝ լույսը ծագելուն պես, ես կսկսեմ իմ սամանայական կյանքի շրջանը: Այդ մասին այլևս ոչ մի խոսք:

Սիդիարթան մտավ այն սենյակը, ուր կեղևաթելից հյուսկեն խսիրի վրա նստած էր իր հայրը, անցավ հոր հետևը և մ'նաց այնտեղ կանգնած այնքան ժամանակ, մինչև որ հայրը

զգաց, որ ինչ-որ մեկը կանգնած է իր թիկունքում: Ու բրահմանն ասաց.

– Դու ես, Սիդհարթա: Դե խոսիր, ինչի համար որ եկել ես: Սիդհարթան ասաց.

– Քո թույլտվությամբ, հայր իմ: Ես եկել եմ ասելու քեզ, որ ես ցանկանում եմ առավոտյան լքել քո տունը և ընկերանալ ճգնավորներին: Իմ սիրտն ինձ մղում է սամանա դառնալ: Ես շատ կուզենայի, որ հայրս դրան չընդդիմանար:

Բրահմանը լռեց, լռեց այնքան ժամանակ, որ փոքրիկ պատուհանի մեջ առկայծող աստղերը տեղաշարժվեցին ու փոխեցին իրենց դասավորությունը, մինչև որ սենյակում շարունակվող տևական լռությունն իր ավարտին հասավ: Համրացած ու անշարժ կանգնած էր որդին՝ ձեռքերը կրծքին խաչած, համրացած ու անշարժ նստած էր խսիրի վրա հայրը, և աստղերը շարունակում էին իրենց համրաքայլ ընթացքը երկնակամարում: Հանկարծ հայրը խոսեց.

– Բրահմաններին վայել չէ խիստ ու զայրացկոտ խոսքեր ասել: Սակայն անկամորդ զայրույթն է ցնցում իմ սիրտը: Ես չէի ցանկանա այդ խնդրանքը երկրորդ անգամ լսել քո շուրթերից:

Դանդաղ նստած տեղից վեր բարձրացավ բրահմանը, Սիդհարթան լուռումունջ կանգնած էր՝ ձեռքերը կրծքին խաչած:

– Էլ ինչի՞ ես սպասում,– հարցրեց հայրը:

Սիդհարթան վրա բերեց,– Դու շատ լավ գիտես...

Ջայրոյթը սրտում՝ հայրը դուրս եկավ սենյակից, մոլեգնության մեջ որոնեց-գտավ իր անկողինն ու պառկեց վրան:

Մեկ ժամ անց, քանի որ այդպես էլ քուն չիջավ նրա աչքերին, բրահմանը վեր կացավ, ետուառաջ քայլեր գցեց ու դուրս եկավ տնից: Սենյակի փոքրիկ պատուհանի միջից նա ներս նայեց, այնտեղ նա տեսավ Սիդհարթային՝ նախկին դիրքով կանգնած, ձեռքերը կրծքին խաչած, անդդվելիորեն

անշարժացած: Մթնշաղի մեջ գունատ կայծկլտում էր նրա լուսավոր վերնազգեստը: Զայրոյթը սրտում՝ հայրը վերադարձավ իր ննջատեղին:

Մեկ ժամ էլ չէր անցել, քանի որ այդպես էլ քուն չիջավ նրա աչքերին, բրահմանը նորից վեր կացավ, ետուռռաջ քայլեց, տնից դուրս եկավ ու տեսավ, որ լուսինը հայտնվել է: Սենյակի պատուհանի միջից նա ներս նայեց, այնտեղ կանգնած էր Սիդիարթան՝ անշարժացած ու անդդվելի, խաչած ձեռքերով, լուսնի լույսն էլ վետվետում էր նրա մերկ սրունքներին: Մտահոգ սրտով հայրը վերադարձավ իր քնարանը:

Այսպես նա նորից եկավ մեկ ժամից, հետո էլ՝ երկու ժամից, նայում էր պատուհանի մեջ, ուր կանգնած էր Սիդիարթան՝ լուսնաթաթախ, աստղալույսի ու խավարի մեջ ողողված: Հետո ժամեր անց շարունակ գալիս էր նա, լռելյայն նայում սենյակից ներս, տեսնում անդդվելիորեն կանգնածին, նրա սիրտը զայրոյթով էր լցվում, տագնապում էր նրա սիրտը, լցվում ցավ ու կարեկցանքով:

Եվ տվնջանը նախորդող վերջին գիշերաժամին, մինչ օրը կսկսվեր, նա կրկին վերադարձավ, ներխուժեց սենյակ ու տեսավ պատանուն նույն դիրքում կանգնած, որն այս անգամ նրան թվաց ավելի մեծացած ու օտարոտի:

– Սիդիարթա, – ասաց նա, – էլ ինչի՞ ես դու սպասում:

– Դու լավ գիտես:

– Դու այդպես մնալու ես կանգնած ու սպասելու ես մինչև օրը բացվի, հետո կեսօր լինի ու երեկոն իջնի՞:

– Ես կանգնած կմնամ ու կսպասեմ:

– Դու կհոգնես, Սիդիարթա:

– Կհոգնեմ:

– Դու կհանգչես մահագուշակ թմբիրի մեջ, Սիդիարթա:

– Ո՛չ, ես թմբիրին չեմ տրվի:

– Դու կմահանաս, Սիդիարթա:

– Ես կմահանամ:

– Դու նախընտրում ես մահանալ, քան թե հորդ հնազանդվել:

– Սիդիարթան միշտ էլ հնազանդ է եղել իր հորը:

– Ուրեմն դու հրաժարվում ես քո նկրտումից:

– Սիդիարթան կանի այնպես, ինչպես հայրը կկարգադրի:

Օրվա առաջին լույսի ծվենն ընկավ սենյակից ներս: Բրահմանը նկատեց, որ Սիդիարթայի ծնկները թեթևակի դողում են: Բայց Սիդիարթայի դեմքին նա դող չտեսավ, աչքերը նայում էին հեռուն: Հանկարծ հայրը հասկացավ, որ Սիդիարթան այս պահից ի վեր այլևս իր հետ չէ և հեռացել է հայրենի տնից, որ նա այլևս լքել է իրեն:

Հայրը ձեռքով դիպավ Սիդիարթայի ուսին:

– Դու անտառ կգնաս, – ասաց նա, – ու սամանա կդառնաս: Եթե անտառում դու երանություն գտնես, եկ և ինձ էլ սովորեցրու այն: Եթե հուսախաբություն ճաշակես, վերադարձիր և մենք նորից միասին զոհեր կմատուցենք աստվածներին: Դե հիմա գնա՛, համբուրի՛ր մորդ, ասա՛ նրան՝ ուր ես գնում: Իսկ ինձ համար ժամ է արդեն իջնելու գետափ ու առաջին լվացումը կատարելու: Նա ձեռքը ետ տարավ որդու ուսից ու դուրս եկավ: Սիդիարթան մի պահ երերաց, երբ փորձեց առաջին քայլն անել: Բայց նա տիրապետություն հաստատեց իր անդամների վրա, խոնարհվեց հոր առաջ և ուղևորվեց մոր մոտ՝ անելու ու ասելու համար այն, ինչ որ հայրն էր կարգադրել:

Երբ օրվա առաջին լույսի բացվելուն պես՝ անզգայացած ու ընդարմացած ոտքերով, դեռևս քնի մեջ ընկղմված՝ նա քաղաքն էր լքում, վերջին խրճիթի ստվերների միջից պոկվեց ու ուխտավորին միացավ մի աղոտ նշմարելի կերպարանք, որ Գովինդան էր:

– Դու եկար, – ասաց Սիդիարթան ու ժպտաց:

– Ես եկա, – ասաց Գովինդան:

Սամանաների մոտ

Նույն օրվա երեկոյան նրանք հասան ճգնակյացներին՝ չորացած սամանաներին, և առաջարկեցին նրանց ուղեկիցն ու հնազանդ աշակերտները դառնալ:

Նրանց առաջարկն ընդունելության արժանացավ:

Սիդիհարթան իր հանդերձանքը նվիրեց փողոցում հանդիպած մի աղքատ բրահմանի: Իր մարմնի վրա Սիդիհարթան կրում էր միայն ամոթոյքի ծածկագոտին և որպես պարզ ծածկոց ծառայող հողագույն, ցանցկեն մի ձորձ: Նա այժմ օրական միայն մեկ անգամ էր սնվում, ընդ որում՝ եփած կերակուր բնավ չէր ընդունում: Տասնհինգ օր շարունակ նա ծոմ պահեց: Հետո էլ՝ քսանութ օր անընդմեջ ծոմ պահեց նա: Նրա մարմինը նվաղեց-հյուծվեց, այտերը ներս ընկան: Կիզիչ անուրջները կրակի քուլաների պես դուրս հորդացին նրա լայնացած ակնախոռոչներից, չորությունից ճաքճաքած նրա մատներին երկարուկ եղունգներ էին աճել, կզակը պատվել էր չորուկ, գզգզված մորուքով: Նրա հայացքը կարծրանում էր կանանց հանդիպելիս, շրթունքները ծամածռվում էին

նողկանքի զգացումից, երբ նա անցնում էր քաղաքի փողոցներով՝ գեղեցիկ հագնված մարդկանց հարևանությամբ: Նա տեսնում էր վաճառականներին՝ առևտուր անելիս, իշխաններին՝ որսի շտապելիս, մահացածների վրա սգացող հարազատներին, իրենց փաղաքշանքներն առաջարկող պոռնիկներին, հիվանդի համար հոգացող բժիշկների, քուրմերի, որ հունձքի ժամանակն են որոշում, իրար սիրատաճող ու փաղաքուշ սիրահարների, նորածիններին կերակրող մայրերի, և ոչինչ, ոչինչ նա արժանի չէր համարում իր հայացքին, այդ ամենը սուտ էր, խաբեություն, ողջը գարշահոտող կեղծիք էր, ողջը միայն թվացյալ իմաստ էր պարունակում, կեղակարծ երջանկություն ու գեղեցկություն, ողջը բուրում էր անգիտակից փտախտով ու նեխահոտությամբ: Դառնապատիր համ ուներ աշխարհը: Ողբ ու տառապանք էր կյանքը:

Մի նպատակ էր կանգնած Սիդիարթայի առաջ, միակ մի նպատակ. դատարկվել ամեն ինչից, իր միջից դուրս մղել ամենայն ձգտում ու ցանկություն, ձերբազատվել երազներից, հրաժարվել ուրախություններից ու տառապանքից: Ինքն իրենից հեռանալ-անէանալ, դադարել սեփական եսն զգալուց, դատարկված սրտի համար հանգիստ գտնել, ինքնաձերբազատված ու ինքնօտարված մտքի մեջ պատրաստ լինել ընդունելու հրաշքը, սա էր նրա նպատակը: Երբ ողջ եսը հաղթահարված ու մահացած լիներ, երբ սրտում բոյն դրած բոլոր ցանկություններն ու մղումները մարած լինեին, այդժամ արդեն պետք է ծնունդ առներ այն ամենակատարյալը, այն նվիրական բանը, որն այլևս եսը չէ, այն մեծահսկա գաղտնիքը:

Լռելյայն կանգնած էր Սիդիարթան արեգակի ուղղածիզ ընկնող ճառագայթների ներքո՝ ցավից այրվելով, ծարավից տոչորվելով, և կանգնած մնաց այնքան ժամանակ, մինչև որ դադարեց այլևս ոչ ցավ զգալ և ոչ էլ ծարավ: Լուռումունջ կանգնած էր նա հորդառատ թափվող անձրևների

տեղատարափի տակ, նրա մազերից ջուրն էր ծորում՝ սառցակալող ուներն ի վար, ցրտահարված կոնք ու ոտքերից սահում ցած, ապաշխարողն անշարժացած կանգնել էր, մինչև որ ուներն ու ոտքերն այլևս դադարեցին մրսել, ասես պապանձվեցին ու խաղաղություն իջավ նրանց վրա: Լռելյայն պազում էր նա փշատատասկավոր թփերի մեջ, շոգեխաշված մաշկից արյունն էր կաթիլ-կաթիլ ծորում, թարախակալած պալարներից շարավն էր արտասորում, բայց Սիդիարթան շարունակում էր նույն դիրքում նստած մնալ, ասես քարացած լիներ ու անշարժացած, մինչև որ արյունն այլևս դադարեց հոսելուց, ոչինչ այլևս չէր ծակում, ոչինչ չէր այրում:

Սիդիարթան նստել էր ուղղաձիգ դիրք ընդունած և սովորում էր շնչառությունը խնայել, սովորում էր նվազ շնչառությամբ բավարարվել, ապա և ընդհանրապես կանգնեցնել շնչառությունը: Շնչառությանը զուգահեռ նա միաժամանակ վարժվում էր հանգստացնել սրտի խփոցները, պակասեցնել դրանք՝ հասցնելով նվազագույնի, մինչև որ սիրտը գրեթե կանգ առնելու աստիճան դադարեր տրոփելուց:

Ավագ սամաններից ուսանելով՝ վարժվում էր Սիդիարթան ինքնահրաժարման արվեստին, ինքնախորասուզմանը, սամանայական նոր կարգերին: Մի ձկնկուլ թռավ բամբուկի անտառի վրայով, և Սիդիարթան ընդունեց ձկնկուլին իր հոգու մեջ, թռավ-անցավ անտառի ու սարերի վրայով, դարձավ ինքն էլ մի ձկնկուլ, որ խժռում էր գորտերին, տառապում էր ձկնկուլների սովով, խոսում էր՝ ընդօրինակելով ձկնկուլների կռուռոցը, մահանում ձկնկուլների մահով: Մի սատկած շնագայլ էր պառկած ավազուտ ափին և Սիդիարթայի հոգին սահեց նրա դիակի մեջ, դարձավ շունչը փչած մի շնագայլ, որ պառկել էր ծովեզրին, ուռչելփքվել էր, գարշահոտում էր ու ապականում շուրջբոլորը, հետո բորենիների կողմից պատառտվեց, ցին-ուրուրների կողմից մաշկազերծ արվեց, կմախքի վերածվեց, դարձավ փոշի ու տարածվեց արձակ դաշտերի

մեջ: Հետո Սիդհարթայի հոգին վերադարձավ, մահացավ, ապականություն սփռեց, փոշիացավ, շրջապտույտի պղտոր հափշտակության մեջ բույրն իր արձակեց և դարանակալ սպասում էր՝ նորանոր բացահայտումների կարոտ, ինչպես որսորդն է դիրքավորվում՝ դատարկ սպասումին տրված, ուր հարկ էր շունչը պահել ու արյան շրջանառությունը կանգնեցնել, ուր սկիզբ էր առնում պատճառներից ու տառապանքից զերծ հավերժությունը: Նա սպանում էր իր մեջ ծնունդ առնող մտքերը, սպանում էր իր հիշողությունը, նա ճողոպրում էր իր եսից՝ հազարավոր օտար կերպարանքներ ընդունելով, դառնալով մեկ գազան, մեկ մեռելոտի, քար ու փայտ, դառնում էր ջուր, և ամեն անգամ արթնանալով վերագտնում էր իրեն, թվում էր մերթ արև ու մերթ էլ լուսին, հետո վերադառնում էր իր եսին, տարուբերվում էր շրջապտույտի ոլորաններում, ծարավից տոչորվում, հաղթահարում էր այն, հետո նորից ծարավի մատնվում:

Շատ բան սովորեց Սիդհարթան սամանաների մոտ, ուսանեց շատուշատ ճանապարհներ, որ մարդուս սովորեցնում էին հեռանալ սեփական եսից: Ինքնահրաժարման ճանապարհը նա անցնում էր ցավի միջով, կամավոր տառապանքի տրվելու ու ցավի հաղթահարման միջոցով՝ հաղթահարելով սովը, ծարավն ու հոգնությունը: Եսից հրաժարման ճանապարհը նա անցնում էր հայեցողական վարժանքների միջոցով, բազմատեսակ պատկերացումներին ու իմաստներին մտահասու էր լինում սնամեջ առմտածումներին ապավինելով: Այս և մյուս ճանապարհներով նա սովորում էր ընթանալ, հազարավոր անգամներ նա լքեց իր եսը, ժամեր ու օրեր շարունակ նա տևականորեն մնաց ոչ-եսի մեջ: Սակայն որքան էլ ճանապարհները հեռացնում էին եսից, վերջիվերջո նրանք մշտապես գալիս-դեմ էին առնում այդ նույն եսին: Որքան էլ Սիդհարթան հազարավոր անգամներ խուսափեր իր եսից՝ միառժամանակ բնակություն հաստատելով

ոչնչի մեջ, կենդանու կամ քարի մեջ, վերադարձն անխուսափելի էր, անխուսափելի էր ժամը, երբ նա վերագտնում էր ինքն իրեն՝ արեգակի կամ լուսնի ճառագայթների ներքո, սովերներում կամ անձրևի տակ, վերստին վերստանալով ինքն իրեն, դառնալով նույն Սիդհարթան, վերստին զգայելով նախասահմանված շրջապտոյտի տառապանքների շղթան:

Նրա կողքին ապրում էր Գովինդան՝ իր սովերը, անցնում էր նույն ճանապարհը, ենթարկվում միևնույն կտտանքներին: Հազվադեպ էին նրանք իրար հետ զրուցում այնպիսի բաների մասին, որոնք ծառայության ու վարժանքների պահանջներից անդին էին: Երբեմն-երբեմն երկուսով անցնում էին գյուղերի միջով՝ իրենց ու իրենց ուսուցիչների համար կերակուր մուրալու նպատակով:

– Ի՞նչ ես դու մտածում, Գովինդա,– իրենց այդ մուրացկանության ուղևորություններից մեկի ժամանակ հարցրեց Սիդհարթան,– Ի՞նչ ես կարծում՝ արդյո՞ք մենք առաջ ենք գնացել: Հասե՞լ ենք մեր նպատակին:

Գովինդան պատասխանեց ու ասաց,– Մենք սովորեցինք և շարունակում ենք սովորել: Դու մեծ սամանա կդառնաս, Սիդհարթա: Դու շատ արագ յուրացրիր բոլոր խստավարժանքները, ծեր սամանաները հաճախակի զարմացք ապրեցին քո առիթով: Դու սուրբ կդառնաս, ո՛վ Սիդհարթա:

Խոսեց Սիդհարթան. – Ինձ այդպես չի թվում, բարեկամս: Այն, ինչը ես այս օրերին սովորեցի սամանաների մոտ, ո՛վ Գովինդա, այդ ամենը շատ արագ ու հեշտությամբ կարող էի ինքնուրույն էլ սովորել: Պոռնկական թաղամասի յուրաքանչյուր պանդոկում, բարեկամս, կառապանների ու վեգ խաղացողների շրջապատում ես այդ ամենը կսերտեի:

Խոսեց Գովինդան. – Սիդհարթան անշուշտ կատակում է ինձ հետ: Ինչպե՞ս դու կարող էիր ինքնախորասուզումը, շնչառության պահումը, սովի ու ցավի նկատմամբ անզգայունակությունը սովորել այդ տառապյալների մոտ:

Եվ Սիդիհարթան կամացուկ ասաց, ասես ինքն իր հետ խոսելիս լիներ.

– Ի՞նչ է ինքնախորասուզումը: Ի՞նչ ասել է մարմնից հրաժարումը: Ի՞նչ է ծոմ պահելը կամ ի՞նչ ասել է շնչառության կանգառումը: Դա փախուստ է եսից, դա մի կարճատև փախուստ է սեփական եսի կեցության տառապանքներից, կյանքի անհիմաստության ու ցավի հանդեպ մի կարճաժամկետ ինքնաթմրեցում: Այդ նույն փախուստը, այդ նույն ժամանակավոր ընդարմացումը եզնարածը գտնում է իջևանատանը, երբ նա մի քանի գավաթ բրնձագինի է ըմբռշխնում կամ էլ՝ եփ գալուց թթվեցված կոկոսի կաթ: Այդժամ նա այլևս իր եսը չի զգում, այդժամ նա այլևս չի զգում կյանքի տառապանքները, այդժամ նա ժամանակավորապես ընդարմացում է գտնում: Բրնձագինու գավաթի վրա նիրհած միջոցին նա գտնում է նույն բանը, ինչ Սիդիհարթան ու Գովինդան են գտնում, երբ երկարատև վարժանքների արդյունքում նրանք հեռանում են իրենց մարմնավոր թաղանթից և բնակություն հաստատում ոչ-եսի մեջ: Այսպես է հարցը դրված, ո՛վ Գովինդա:

Եվ ասաց Գովինդան.

– Հիմա դու այդպես ես խոսում, ո՛վ բարեկամ, սակայն շատ լավ գիտես, որ Սիդիհարթան բնավ էլ եզնարած չէ և ոչ էլ սամանան՝ հարբեցող: Ճիշտ է, հարբեցողը ընդարմացում է գտնում, ճիշտ է, որ նա ժամանակավոր ապաստարան ու հանգիստ է գտնում, բայց նրա ինքնախաբեկանքը շուտով ցնդում-անցնում է ու նա վերստին հայտնվում է իր նախկին վիճակում, դրանից նա ավելի իմաստուն չի դառնում, ճանաչողական գիտելիքներ չի հավաքում, ավելի բարձր աստիճանի չի բարձրանում:

Եվ Սիդիհարթան ժպիտով պատասխանեց դրան.

– Ես չգիտեմ, ես երբեք հարբեցող չեմ եղել: Բայց այն, որ ես՝ Սիդիհարթաս, իմ վարժանքներում ու ինքնասուզումներում

միայն կարճ ժամանակով եմ ընդարմացում գտնում և նույն-
քան հեռու եմ գտնվում իմաստնությունից ու փրկությունից,
ինչպես որ մորս որովայնում պահ տված երեխայության միջո-
ցին, դա ես գիտեմ, Գովի'նդա, ես դա գիտեմ:

Մեկ ուրիշ անգամ էլ, երբ Սիդհարթան Գովի'նդայի հետ
լքեց անտառը՝ գյուղերից մեկում իրենց եղբայրների ու ուսու-
ցիչների համար մի քիչ կերակուր մուրալու նպատակով, Սիդ-
հարթան սկսեց խոսել և ասաց.

– Հիմա՞ ինչ կասես, Գովի'նդա, հիմա մենք ճշմարիտ
ճանապարհի վրա՞ ենք: Այժմ արդեն մենք ընդհուպ մոտե-
ցել ենք ճանաչողությանը, բարձրագույն գիտակցությանը:
Մոտեցել ենք մենք արդյոք փրկությանը: Իսկ գուցե մենք
բնավ էլ շրջանակի մեջ չենք ընթանում, մենք, որ շրջապտույ-
տից ազատվել, փախչել էինք մտածում:

Գովի'նդան պատասխանեց և ասաց.

– Մենք շատ բան սովորեցինք, Սիդհա'րթա, բայց դեռ
շատ բաներ էլ կան սովորելու: Մենք շրջանակի մեջ չենք
ընթանում, մենք դեպի վերև ենք ընթանում, շրջանակը մի
ոլորապտույտ պարույր է, որոշ աստիճաններ մենք արդեն
բարձրացել ենք:

Պատասխանեց Սիդհարթան.

– Ի՞նչ տարիքի կլինի, քո կարծիքով, մեր ամենատարեց
սամանան, մեր պատվարժան ուսուցիչը:

Խոսեց Գովի'նդան.

– Ամենածեր սամանան գուցե կլինի մի վաթսուն
տարեկան:

Սիդհարթան վրա բերեց.

– Նա արդեն բոլորել է իր վաթսուն տարին, բայց Նիր-
վանային դեռ չի հասել: Նա կդառնա յոթանասուն տարեկան,
ապա և ութսուն, ես ու դու էլ, մենք ևս կծերանանք ու կշարու-
նակենք վարժանքներ կատարել, ծոմ պահել ու մեդիտացիա-
ներ անել: Բայց Նիրվանային մենք չենք հասնի, ոչ նա, ոչ

էլ մենք: Ո՛վ Գովինդա, ես կարծում եմ, որ գոյություն ունեցող բոլոր սամանաներից գուցե և ոչ ոք, ոչ մեկը Նիրվանային չի հասնի: Մենք գտնում ենք մխիթարություններ, սփոփանք, մենք գտնում ենք ընդարմացումներ, ուսանում հմուտ ճարտարություններ, որոնցով ինքներս մեզ խաբում ենք: Սակայն ամենակարևորը՝ ուղիների ուղին, մենք այդպես էլ չենք գտնում:

– Դու չե՞ս կարող, – խոսեց Գովինդան, – այդօրինակ սարսափելի բառեր չարտասանել, Սիդհարթա... Ինչպե՞ս կարող է պատահել, որ այդքան գիտուն այրերի մեջ, այդքան բրահմանների, այդքան շատուշատ կորովի ու արժանապատիվ սամանաների մեջ, այդքան որոնողների, այդքան եռանդուն ինքնասույզների թվում, այդքան սուրբ մարդկանց մեջ ոչ ոք ուղիների ուղին չգտնի:

Սիդհարթան սակայն խոսեց մի այնպիսի ձայնով, որն իր մեջ այնքա՛ն տխրություն ու ինքնահեզնանք էր պարունակում, անչափ կամացուկ, փոքր-ինչ տխուր, մի քիչ էլ ծաղրական ու հեզնախառն հնչերանգով.

– Շուտով, Գովինդա, քո բարեկամը կթողնի սամանաների այս ուղին, որը նա այս էլ այսքան երկար ժամանակ քեզ հետ միասին անցել է: Ես տոչորվում եմ ծարավից, ո՛վ Գովինդա, և այս երկարուձիգ սամանայական ուղում իմ ծարավը դույզն-ինչ չպակասեց: Ես մշտապես ծարավի եմ եղել առ ճանաչողությունը, ես մշտապես հարցականներով լեցուն եմ եղել: Ես հարցուփորձ եմ արել բրահմաններին, տարիներ շարունակ, հարցախուզել եմ սուրբ վեդաներին, նույնպես տարիներ շարունակ, հեզաբարո սամանաներին եմ հարցուններ ուղղել, երկար ու ձիգ տարիներ շարունակ: Գուցե, ո՛վ Գովինդա, նույնքան լավ և ճիշտ կլիներ, նույնքան խելամիտ ու նույնքան կազդուրիչ կլիներ, եթե ես ռնգեղջյուր-թռչունին կամ շիմպանզեներին հարցախույզ արած լինեի: Երկար ժամանակ ինձանից պահանջվեց, և դեռ վերջին չեմ հասել

այս մեն-միակ բանը հասկանալու համար, ո՛վ Գովինդա. այն, որ հնարավոր չէ որևիցե բան սովորել... Ես կարծում եմ, որ իրականում չկա, գոյություն չունի այն բանը, ինչը մենք «սովորել» ենք անվանակոչում: Կա, գոյություն ունի, բարեկա՛մս, միայն մի՛ գիտելիք, որն ամենուր է, և դա Աթմանն է, այն իմ մեջ է և քո մեջ և յուրաքանչյուր էակի մեջ: Եվ ահա ես սկսում եմ հավատալ, որ ճանաչողությունը, գիտությունը չունի ավելի կատաղի թշնամի, քան գիտենալու ցանկությունն է, քան սովորելը:

Այդժամ Գովինդան կանգ առավ ճանապարհի մեջտեղում, բարձրացրեց ձեռքերն ու ասաց.

– Սիդհարթա, դու չե՛ս կարող քո ընկերոջը նման ճառերով չվախեցնել... Քո խոսքերն, իսկապես, վախ են արթնացնում իմ սրտում: Դու միայն մտածիր. էլ ո՛ր մնաց աղոթքի սրբությունը, ո՛ր մնաց բրահմանական դասի արժանապատվությունը, ո՛ր մնաց սամանաների սրբանությունը, եթե այդ ամենն այնպես լիներ, ինչպես դու ես ասում, եթե ուսուցում գոյություն չունենար... Ի՞նչ կլիներ, ո՛վ Սիդհարթա, ի՞նչ կլիներ այն ամենի հետ, ինչը սուրբ է երկրիս երեսին, ինչն արժեքավոր է ու մեծարանքի արժանի...

Եվ Գովինդան մի հատված մրմնջաց ինքն իր համար, Ուպանիշադից մի կտոր.

Ով խորհրդածելով, մաքրամաքուր մտքով, խորասուզվում է Աթմանի մեջ,

խոսքերի միջոցով անարտահայտելի է նրա սրտի երանությունը:

Սակայն Սիդհարթան լուռ էր: Նա մտածում էր այն խոսքերի մասին, որոնք Գովինդան ուղղել էր իրեն, և մտածում էր այդ խոսքերի մասին մինչև ամենավերջին հնչյունը:

Այո, մտածում էր նա, գլուխը խոնարհած դիրքով կանգնած, ի՞նչ է մեզ մնում այն ամենից, ինչը մեզ սուրբ է

պատկերանում: Ի՞նչ է մնում: Կա՞ պիտանացու մի բան: Եւ նա տարուբերում էր գլուխը:

Սամանաների մոտ ապրելու ու վարժանքներ կատարելու երեք տարին լրանալուն պես, առաջին անգամը լինելով, ինչ-ինչ դուզնաքյա ու զարտուղի ճանապարհներով, երկու պատանիներին հասավ մի լուր կամ ասեկոսե, գուցե առասպել. հայտնվել էր մեկը, ում կոչում էին Գոթամա՝ Վեհագոյնը, Բուդդան, որն իր մեջ հաղթահարել էր աշխարհի տառապանքը և կանգնեցրել էր վերածնությունների, վերամարմնացումների անիվը: Ուսուցանելով, պատանիներով շրջապատված՝ նա թափառում էր երկրով մեկ, աշխարհից աշխարհ, առանց կայքի, տնանկ, անկողակից, ճգնակյացի դեղին թիկնոցով, բայց կայտառ ճակատով, երանելի մեկը, և բրահմաններն ու իշխանները խոնարհվում էին նրա առաջ ու նրան աշակերտ դառնում:

Այս առասպելը, այս ասեկոսեն, այս հեքիաթը տարփողվում էր այս ու այնտեղ՝ հույզ ու խանդ սփռելով շուրջբոլորը, քաղաքներում բրահմաններն այդ մասին էին խոսում, անտառներում՝ սամանաները, ամենուր և մշտապես հնչում էր Գոթամայի անունը՝ Բուդդայի, պատանիների ականջներում, չարերի ու բարիների, դրվատական փառաբանությունների ու պարսավանքի տեսքով:

Ինչպես որ մի երկրում ժանտախտն է տիրապետություն հաստատում, և լուրը սկսում է թեւածել, այս ու այնտեղ անպայման հայտնվում է մեկը, մի իմաստուն, գիտուն մի այր, որի խոսքն ու հագագը բավական են, որպեսզի ապաքինեն յուրաքանչյուր վարակվածի, և ինչպես որ այնուիետև այդ լուրը կտրում-անցնում է երկրով մեկ, և ամեն ոք նրանից է խոսում, շատերը հավատում են, շատերն էլ կասկածում, շատերն էլ, սակայն, շուտով ճանապարհ են ընկնում՝ իմաստունին, փրկչին որոնելու, այդպես էլ երկրով մեկ կտրեց-անցավ այն առասպելը, այն բուրումնավետ ասքը Գոթամայի՝

Բուդդայի մասին, Սաքյա ցեղից սերող իմաստունի: Հավատացողներն ասում էին, որ նա տիրապետում էր բարձրագույն ճանաչողությանը, նա հիշում է իր նախկին կյանքը, նա հասել էր Նիրվանային և այլևս երբեք չէր վերադառնալու շրջապտույտի մեջ, այլևս երբեք չէր ընկղմվելու կերպարանքների պղտոր հորձանուտը: Շատուշատ հիասքանչ ու անհավատալի բաներ էին պատմվում նրա մասին, նա հրաշքներ էր գործել, սատանային հաղթել, խոսել էր աստվածների հետ: Նրա թշնամիներն ու չհավատացողները, սակայն, ասում էին, որ այդ Գոթաման կեղծ գայթակղիչ է, նա իր օրերն անցկացնում էր բարեկեցության մեջ, արհամարհում էր զոհաբերումները, բնավ ուսյալ կամ գիտուն մեկը չէր, ոչ խստավարժանքների էր տիրապետում, ոչ էլ՝ ինքնաձաղկմանը:

Քաղցր էր հնչում Բուդդայի մասին պատմվող զրույցը, կախարդանքն էր բուրում այդ պատմություններից: Հիվանդ էր աշխարհը, ծանր էր կրել կյանքի բեռը. և ահա, տես, թվաց թե ուր որ է մի աղբյուր է ցայտելու, թվաց սուրհանդակի կանչն է օդի մեջ հնչում՝ սփոփիչ, փխրաբեկ, լի ազնվածին խոստումներով: Ամենուր, ուր էլ որ Բուդդայի մասին պատմող զրույցը հնչելիս լիներ, ամենուրեք՝ Հնդկաստանի բոլոր երկրամասերում, պատանիները սրում էին ականջները՝ կարոտախտի պես մի բան զգայելով, հոյսով էին լցվում, և քաղաքների ու գյուղերի բրահմանորդիների շրջանում յուրաքանչյուր ուխտավոր ու օտարական մեծարանքի ու բարիողջույնի էր արժանանում, եթե նա լուր էր բերում նրա մասին, նրա՝ Վեհագույնի, Սաքյամունիների տոհմից սերողի վերաբերյալ:

Զրույցը թափանցեց նաև անտառաբնակ սամանաների շարքերը, հասավ նաև Սիդհարթային, նաև Գովինդային գտավ թևածող զրույցը, դանդաղ, կաթիլ առ կաթիլ, յուրաքանչյուր կաթիլը հոյսով ծանրացած, յուրաքանչյուր կաթիլը ծանրացած տարակուսանքից: Նրանք քիչ էին խոսում

այդ մասին, քանի որ սամանաներից ամենատարեցն այդ առասպելի հանդեպ բարեկամաբար չէր տրամադրված: Նա ենթադրում էր, որ այդ կարծեցյալ Բուդդա կոչվածը նախկինում մի ճգնավոր պետք է եղած լիներ, անտառաբնակ մեկը, որ հետագայում բարեկեցությանն ու աշխարհային հաճույքներին էր վերստին վերադարձել, այնպես որ այդ Գոթաման նրան բնավ չէր հետաքրքրում:

– Ո՛վ Սիդհարթա,– մի անգամ խոսեց Գովինդան իր բարեկամի հետ:– Այսօր ես գյուղ էի այցելել, և բրահմաններից մեկն ինձ իր տուն հրավիրեց, ու նրա հարկի ներքո ես հանդիպեցի Մագադհայից եկած մի բրահմանորդու, որն իր սեփական աչքերով էր տեսել Բուդդային և լսել նրա քարոզը: Ճշմարիտ եմ ասում՝ կրծքիս տակ շնչառությունս ցավեցնելու չափ ճնշեց ինձ, ու ինքս ինձ մտածեցի. արդյո՞ք ինձ էլ, արդյոք մեզ երկուսիս էլ՝ Սիդհարթային ու ինձ, բախտ կվիճակվի այդ կատարյալ սուրբ մարդու բերանից նրա ուսմունքը լսել... Դե խոսի՛ր, բարեկա՛մ, չգնա՞նք մենք էլ այնտեղ՝ լսելու համար Բուդդայի ուսմունքը նրա իսկ շուրթերից:

Սիդհարթան ասաց.

– Ո՛վ Գովինդա, ես մշտապես կարծել եմ, թե Գովինդան կմնա սամանաների մոտ, ես միշտ հավատացած եմ եղել, թե դա է նրա նպատակը. դառնալ վաթսուն, յոթանասուն տարեկան և մշտապես զբաղվել սամանաների մշակած ճարտարարվեստով ու խստավարժանքներով: Բայց արի ու տես, որ ես Գովինդային լավ չեմ ճանաչել, շատ քիչ բան եմ իմացել նրա սրտի մասին: Հիմա, թանկագի՛նս, դու ուրեմն ուզում ես մի նոր ուղի բացել և գնալ այնտեղ, ուր Բուդդան է իր ուսմունքը քարոզում:

Գովինդան ասաց.

– Դու միայն հեգնում ես: Դու դեռ շա՛տ պետք է այդպես հեգնանքով խոսես... Բայց արդյո՞ք քո մեջ էլ ցանկություն կամ փափագ չի արթնացել լսելու այդ ուսմունքը: Եվ

դու չէի՞ր, որ մեկ անգամ ինձ ասացիր, թե դու այլևս երկար չպետք է ընթանաս սամանաների ճանապարհով:

Այդժամ Սիդհարթան ժպտաց միայն իրեն հատուկ ժպիտով, ընդ որում՝ նրա ձայնի հնչողությունը տխրության ու հեզանքի խառը նրբերանգներ ընդունեց, ու նա ասաց.

– Դու շատ ճիշտ, իսկապես ճիշտ խոսեցիր, Գովի՛նդա, և ճիշտ հիշեցիր այն, ինչը նաև ինձ հիշեցրիր: Բայց այդ դեպքում դու այն մյուսն էլ կարող էիր հիշել, որ ինձանից էիր լսել, այն, որ ես թերահավատությամբ եմ վերաբերում և հոգնել եմ ամեն տեսակ ուսմունքներից ու ուսուցողություններից, և որ իմ հավատը քիչ վստահություն է տաժում այն խոսքերի նկատմամբ, որոնք ուսուցիչների միջոցով են մեզ լսելի դառնում: Բայց թող այդպես լինի, սիրելի՛ս, ես պատրաստ եմ այդ ուսմունքը լսելու, չնայած՝ ես իմ սրտի մի անկյունում կարծում եմ, որ մենք արդեն իսկ ճաշակել ենք այդ ուսմունքի լավագույն պտուղը:

թվաշկայրէ 5 1915. շոֆո իշի

Խոսեց Գովի՛նդան.

– Քո պատրաստակամությունը ուրախացնում է իմ սիրտը: Բայց ասա՛ ինձ՝ ինչպե՛ս է դա հնարավոր: Ինչպե՛ս կարող է Գոթամայի ուսմունքը, դեռևս այն չունկնդրած, արդեն իսկ մեզ պարզևած լինի իր լավագույն պտուղը:

Խոսեց Սիդհարթան և ասաց.

– Ե՛կ մենք ճաշակենք այդ պտուղը, իսկ մնացյալը թող սպասի, Գովի՛նդա... Այդ պտուղը, սակայն, որի համար մենք արդեն իսկ երախտապարտ ենք Գոթամային, կայանում է նրանում, որ այն մեզ կտրել-հեռացնել է տալիս սամանաներից... Թե արդյո՞ք այն մեզ ուրիշ-ուրիշ, ավելի լավ բաներ էլ է ընծայելու, բարեկամս, ե՛կ դրան հանգիստ սրտով սպասենք:

Նույն օրը ևեթ սամանաներից ամենատարեցին Սիդհարթան տեղեկացրեց իր որոշման մասին, այն, որ ինքը ցանկանում է լքել նրան: Նա ամենատարեց սամանային այդ մասին տեղյակ պահեց ամենայն քաղաքավարությամբ ու

համեստությամբ, որպիսին պատշաճում է պատանիներին ու աշակերտներին: Սամանան սակայն զայրացավ, կատաղության գիրկն ընկավ՝ լսելով, որ երկու պատանիներն էլ ուզում են իրեն լքել, բարձրաձայն գոռգոռաց, լուտանքներ տեղաց, հանդիմանական արտահայտություններ թույլ տվեց նրանց հասցեին:

Գովինդան վախեցավ ու շփոթության մեջ ընկավ, Սիդհարթան, սակայն, շրթունքները մոտեցրեց Գովինդայի ականջին ու կամացուկ շշնջաց.

– Հիմա ես ծերունուն ցույց կտամ, որ ես ինչ-որ բան, համենայնդեպս, սովորել եմ իրենից:

Քանի որ նա շատ մոտ էր կանգնած սամանային, հոգին կրծքի տակ հավաքած՝ իր հայացքով նա որսաց ծերունու հայացքը, հմայեց նրան, սպանեց, կամազրկեց նրան, ենթարկեցրեց իր կամքին, հրամայելու պես կարգադրեց նրան անձայն անելու այն, ինչ ինքը նրանից պահանջում էր: Ծերունին պապանձվեց, նրա հայացքը սառեց, կամքը կաթվածահար եղավ, ձեռքերը անուժ կախ ընկան, այդպես ուժատ ու անզոր՝ նա ենթարկվեց Սիդհարթայի կախարդանքին: Սիդհարթայի մտքերն, այսպիսով, տիրապետություն հաստատեցին սամանայի վրա, հաղթեցին նրան, և վերջինս պետք է կատարեր այն, ինչ այդ մտքերն էին կարգադրում: Այսպես ծերունին մի քանի անգամ գլուխը խոնարհեց, օրհնության բարեբանյալ շարժումներ արեց, կակազելով ճանապարհի բարեմաղթանքներ ուղղեց պատանիներին: Վերջիններս էլ երախտագիտությամբ պատասխանեցին, գլխահակ խոնարհումով կրկնեցին իրենց ցանկությունը, հրաժեշտի ողջույններ արտաբերելով ետ-ետ քաշվեցին ու հեռացան:

Ճանապարհին Գոթաման ասաց.

– Ո՛վ Սիդհարթա, դու սամանաների մոտ ավելին ես սովորել, քան ես կարծում էի: Դա շատ դժվար է, անչափ դժվար բան է զառամյալ սամանային հմայելը: Իսկապես,

Եթե դու այնտեղ մնալու լինեիր, շատ շուտով կսովորեիր նաև ջրերի վրայով քայլել:

– Ես բնավ չեմ տենչում և չեմ երազում ջրերի վրայով քայլել,– ասաց Սիդիարթան:– Թող այդ տարեց սամանաները իրենց այդ ճարտարարվեստով գոհանան:

Գոթամա

Սավաթի քաղաքում յուրաքանչյուր երեխա գիտեր վեմնափայլ Բուդդայի անունը, և ամեն տուն պատրաստ էր պատանի Գոթամայի՝ լռեյայն խնդրարկուի ողորմության թասը լցնել: Քաղաքի մերձակայքում գտնվում էր Գոթամայի նախասիրած բնակատեղին՝ Յեթավանա կոչված այգին, որը մեծահարուստ վաճառական Անաթապինդիկան՝ Վեհագույնի հավատարիմ երկրպագուն, նվիրաբերել էր նրան ու նրա հետևորդ աշակերտներին :

Դեպի այդ վայրն էին մատնանշում բոլոր պատմություններն ու պատասխանները, որոնց մասին վիճակվեց տեղեկանալ երկու պատանի ուխտավորներին՝ իրենց որոնումների ճանապարհին: Եւ երբ նրանք ժամանեցին Սավաթի, առաջին իսկ պատահած տանը, որի առջև նրանք խնդրարկուի կերպարանքով կանգ էին առել, կերակուր առաջարկվեց, և նրանք ընդունեցին կերակուրը, և Սիդհարթան հարց ուղղեց կնոջը, որն իրենց ուտելիքը մատուցեց.

– Հաճույքով, ո՛վ դու բարեգութ կին, մեծագույն հաճույքով մենք կուզենայինք տեղեկանալ, թե որտեղ է հանգրվանում Բուդդան՝ Վեհագույնը: Մենք անտառաբնակ երկու սամանաներ ենք և եկել ենք տեսակցելու նրան՝ Կատարելագույնին, ու նրա շուրթերից ընդունելու ուսմունքը:

Կինը խոսեց և ասաց.

– Իսկապես էլ դուք այստեղ ճիշտ տեղում եք իջևանել, դուք՝ անտառաբնակ սամանաներդ: Իմացած եղեք, որ Յեթավանայում, Անաթապինդիկայի պարտեզում է հանգրվանում Վեհագույնը: Այնտեղ դուք՝ ուխտավորներդ, կարող եք գիշերել, քանզի այնտեղ բավարար տեղ կա անհաշվելի թվով մարդկանց համար, որոնք շարունակ այստեղ են գալիս ու գալիս, որպեսզի նրա բերանից լսեն ուսմունքը:

Այս խոսքերի վրա Գովինդան ուրախացավ ու հրճագին բղավեց.

– Ցնծությո՛ւն, այսպես ուրեմն մենք մեր նպատակին հասել ենք և հասել ենք մեր ճանապարհի ավարտին... Բայց ասա՛ մեզ, ո՛վ դու մայրդ ուխտագնացների, դու ճանաչո՞ւմ ես նրան՝ Բուդդային, դու տեսե՞լ ես նրան քո սեփական աչքերով:

Կինն ասաց.

– Շա՛տ անգամներ եմ ես տեսել նրան՝ Վեհագույնին: Շատ օրեր եմ ես նրան տեսել, երբ նա քայլում էր փողոցներով ու նրբանցքներով, լուռ ու մունջ, դեղին թիկնոցը հագին, թե ինչպես էր նա տնակների դռների մոտ իր ողորմության թասը մեկնում և ինչպես էր լեցուն թասն իր շուրթերին մոտեցնում:

Հմայված լսում էր Գովինդան և էլի շատուշատ բաների մասին էր ցանկանում հարցուփորձ անել ու պատասխաններ լսել: Սակայն Սիդհարթան զգուշացնում էր, որ չպետք է ժամանակ վատնել, հարկավոր էր գնալ: Նրանք շնորհակալություն հայտնեցին ու շարժվեցին և գրեթե կարիքը չունեցան

ճանապարհը հարցնելու, քանի որ Գոթամայի ընկերակցությունից բավական թվով ուխտավորներ ու հոգևորականներ ճամփա էին ընկել դեպի Յեթավանա: Եվ չնայած երկու ընկերները միայն գիշերվա կողմ տեղ հասան, երբ խմբվածներից շատերն էին բացականչում ու հարցուփորձ անում՝ որևէ իջևանում գիշերատեղի հայցելով, հենց նույն միջոցին էլ նրանց մշտական օթևան տրամադրվեց: Իրենց կյանքն անտառներում անցկացրած ու խստավարժ երկու սամանաները արագորեն խաղաղավետ մի օթևան գտան ու մինչև առավոտ այնտեղ հանգիստ վայելեցին:

Արեգակի ծագելուն պես նրանք ականատեսը եղան և շատ զարմացան, թե հավատացյալների ու հետաքրքրասերների ինչպիսի մի հսկայական բազմություն էր այնտեղ գիշերն անցկացրել: Հիասքանչ պարտեզի բոլոր ճանապարհներին թափառում էին կրոնավորները դեղին տարագով, նրանք նստոտած էին ծառերի տակ, այս ու այնտեղ, խորասուզված հայեցողության մեջ կամ հոգևոր զրույցների բռնված, սովերաշատ պարտեզն ասես մի քաղաք լինե՛ր՝ լեփլեցուն մարդկանցով, մեղուների պարսի հանգույն: Հոգևորականների մեծամասնությունն օթևաններից դուրս էր թափվել՝ ողորմության թասերը ձեռքերին բռնած, և ուղևորվում էր դեպի քաղաք՝ այնտեղ կեսօրվա ճաշի համար, օրվա մեջ միակ անգամ սնունդ ընդունելուն հատկացված ժամանակը կերակուր մուրալու: Բուդդան ինքն էլ՝ Վեհագույնը, լույսը բացվելուն պես մասնակցում էր կեսօրվա համար կերակուր մուրալու հանդեսին:

Սիդհարթան տեսավ նրան ու անմիջապես ճանաչեց, ասես աստվածներից մեկը նրան ցույց տվեց իրեն: Նա տեսավ նրան՝ համեստ ու հասարակ մի մարդու՝ դեղին սքեմ հագած, ողորմության թասը ձեռքում պահած, հանդարտ ու լուռ ընթանալիս:

– Նայի՛ր այստեղ, – կամացուկ ասաց Սիդհարթան Գովինդային, – ահա՛, ահա՛ նա՛ Բուդդան:

Գովինդան ուշիուշով նայում էր դեղին սքեմազգեստ հոգևորականին, որն ասես ոչնչով չէր տարբերվում հարյուրավոր այլ վանականներից: Գովինդան նույնպես շատ շուտ ճանաչեց նրան. ահա՛ նա: Եվ նրանք հետևեցին նրան և ուշադիր գննում էին:

Բուդդան քայլում էր իր ճանապարհով, համեստ ու լուռ, մտածությունների մեջ ընկղմված, նրա խաղաղված դեմքը ոչ այն է ուրախություն էր արտահայտում, ոչ էլ տխրություն, և թվում էր, թե նրա ներսում մի ժպիտ էր քարացել: Ծպտյալ ժպիտը դեմքին, հանդարտ ու խաղաղ, առողջ երեխայի նմանողությամբ՝ շրջում էր Բուդդան սքեմազգեստ և քայլերը գցում էր այնպես, ինչպես իր բոլոր վանականները՝ խստիվ համաձայն հրահանգներին: Սակայն նրա դեմքից ու քայլվածքից, նրա խաղաղ ու խոնարհ հայացքից, նրա լուռ կախ ընկած ձեռքից, ինչպես և այդ խաղաղության մեջ կախ ընկած ձեռքի յուրաքանչյուր մատից խաղաղություն էր ծորում, նրանցում խոսում էր կատարելությունը՝ ոչինչ չորոնող, ոչնչի չընդօրինակող, մեղմ ու հեզ շնչում էր անթոշնելի հանգստավետության մեջ՝ անթորշոմելի լույսի մեջ թաթախված, անխաթար խաղաղությանն անձնատուր:

Այսպես քայլում էր Գոթաման քաղաքի ուղղությամբ՝ ողորմություն մուրալու, և զույգ սամանները ճանաչեցին նրան հենց միայն նրան պաշարած կատարելագույն խաղաղությունից, նրա կերպարանքի հանդարտությունից, որի մեջ ոչ որոնում կարելի էր նկատել, ոչ ցանկություն, ոչ ընդօրինակման տենչ, ոչ էլ՝ ճիգ ու ջանք, բայց միայն լույս ու խաղաղություն:

– Այսօր մենք ուսմունքը կլսենք նրա շուրթերից, – ասաց Գովինդան:

Միդհարթան պատասխան չտվեց: Նա քիչ էր հետաքրքրված այդ ուսմունքով, նա չէր կարծում, թե այն մի ինչ-որ նոր բան

էր սովորեցնելու իրեն, սակայն նա ևս՝ ինչպէս Գովինդան, շատուշատ անգամներ այս ու այնտեղից իմացել էր Բուդդայի այդ ուսմունքի բովանդակության մասին, թող որ թեկուզ՝ երկրորդ կամ երրորդ ձեռքից ստացած տեղեկություններից: Բայց նա ուշադիր նայում էր Գոթամայի գլխին, նրա ուսերին, նրա ոտքերին, նրա հանդարտ կախ ընկած ձեռքին, ու իրեն թվաց, թե այդ ձեռքի վրա գտնվող յուրաքանչյուր մատի յուրաքանչյուր հատված հենց ինքը ուսմունքն էր, որ կար, նրանցում խոսում էր, շնչում, բուրում էր ու փայլատակում ճշմարտությունը: Այդ մարդը՝ Բուդդան, ճշմարտացի էր մինչև իր մատների ծայրը: Այդ մարդը սուրբ էր: Սիդհարթան երբեք ոչ ոքի այդպես չէր հարգել, երբեք ոչ մի մարդու այդպես չէր սիրել, ինչպէս այս մեկին:

Երկուսով հետևեցին Բուդդային մինչև քաղաք ու լռելյայն ետ վերադարձան, քանզի որոշել էին այդ օրը կերակորից հրաժարվել: Նրանք տեսան Գոթամային վերադառնալիս, տեսան նրան իր հետևորդների շրջապատում կերակուր ընդունելիս, նրա կերածը թռչուններին անգամ չէր կշտացնի, ապա նրան տեսան՝ արդեն ընկողմանած մանգոյի ծառի ստվերներում:

Սակայն երեկոյան կողմ, երբ կեսօրվա տապը տեղի էր տվել ու ճամբարում ամեն ինչ կենդանության շունչ էր առել, բոլորը սկսեցին հավաքվել՝ Բուդդայի ուսմունն ունկնդրելու: Նրանք լսում էին նրա ձայնը, որը նույնպես կատարելությամբ էր ճառագում, կատարելապես հանգստավետ ու խաղաղ: Գոթաման ուսուցանում էր տառապանքի ուսմունքը, տառապանքի ծագման մասին էր բարբառում, տառապանքից ձերբազատման մասին: Հանդարտ ու պարզ հոսում էր նրա խաղաղարար խոսքը: Տառապանք էր կյանքը, աշխարհը լի էր տառապանքով, սակայն տառապանքներից փրկությունն այլևս գտնված էր. փրկությունը գտնում էր նա, ով Բուդդայի ճանապարհով էր ընթանում:

Հեզաբարո, սակայն հաստատակամ ձայնով էր խոսում Վեհագույնը, ուսուցանում էր չորս գլխավոր ճշմարտությունների մասին, մեղքերի քավության ութնանդամ ուղու: Համբերատար անցնում էր նա ուսմունքի մատուցման սովորական ճանապարհով՝ օրինակների ու կրկնությունների միջոցով, լուսավոր ու խաղաղ ճախրում էր նրա ձայնն ունկնդիրների գլխավերևում՝ որպես լույս, որպես աստղալից երկինք:

Երբ Բուդդան, այն պահին, երբ արդեն գիշերն իջել էր, եզրափակեց իր ճառը, ուխտավորներից ոմանք առաջ եկան ու խնդրեցին իրենց ընդգրկել ընկերակցության շարքերը՝ իրենց ապաստանը գտնելով ուսմունքի մեջ: Եվ Գոթաման ընդունելով նրանց ասաց.

– Դուք լսեցիք ուսմունքը, լսեցիք, թե ինչ է այն քարոզում: Եկե՛ք, ուրեմն, դեպի մեզ և ապրե՛ք սրբության մեջ, եթե ուզում եք վերջ տալ բոլոր տառապանքներին:

Եվ ահա Գովինդան, որ միշտ հեզ էր ու խոնարհ, առաջացավ ու ասաց.

– Ես էլ եմ ցանկանում հետևորդը դառնալ Վեհագույնի ու նրա ուսմունքի:

Այս ասելով՝ նա խնդրեց իրեն էլ ընդունել աշակերտների մեջ ու նրա խնդրանքը բավարարվեց:

Այն բանից հետո, երբ Բուդդան իր գիշերային հանգիստն էր վայելում, Գովինդան դարձավ Սիդհարթային ու ձայնի եռանդուն հնչերանգով ասաց.

– Ինձ վայել չէ, Սիդհա՛րթա, հանդիմանել քեզ: Բայց մենք երկուսս էլ ուշիուշով լսեցինք Վեհագույնին և երկուսս էլ ուսմունքն ընդունեցինք: Գովինդան ունկնդրեց ուսմունքը և անդամագրվեց այդ ուսմունքի հետևորդներին: Սակայն դու՛, հարգարժան, մի՛թե դու չես ուզում փրկության ուղով ընթանալ: Էլ ինչո՞ւ ես հապաղում, ինչի՞ ես սպասում:

Սիդիարթան ասես քնից արթնացավ, երբ Գովինդայի խոսքերը լսեց: Նա երկար-երկար նայեց Գովինդայի դեմքին: Հետո հանդարտ խոսեց՝ հեզնանքից զերծ ձայնով.

– Գովինդա, բարեկամս, հիմա դու քայլ կատարեցիր և քեզ համար ճանապարհ ընտրեցիր: Ո՛վ Գովինդա, դու միշտ իմ ընկերն ես եղել, մշտապես ինձանից մի քայլ ետ ես քայլել: Ես հաճախ եմ մտածել. մի՞թե մեկ անգամ էլ Գովինդան միայնակ ինքնուրույն մի քայլ չի կատարելու՝ առանց ինձ, սեփական հոգու թելադրանքով: Բայց ահա, հիմա դու տղամարդ ես դարձել և ինքդ ես քո ճանապարհն ընտրում: Թող որ այդպես դու քո ճանապարհը մինչև վերջ գնաս, թող որ դու գտնես փրկությունը...

Գովինդան, բարեկամի խոսքերից անակնկալի եկած և ասվածը լավ չհասկանալով, անհամբերության շեշտով կրկնեց իր հարցը.

– Դե խոսիր, ես խնդրում եմ քեզ, սիրելիս: Ասա՛ ինձ, ասա՛, որ այլ կերպ չի էլ կարող լինել, ասա՛, որ դու նույնպես, իմ ույալ՝ բարեկամ, ապաստան կգտնես վսեմափայլ Բուդդայի ուսմունքի մեջ..

Սիդիարթան ձեռքը դրեց Գովինդայի ուսին.

– Դու չլսեցիր իմ օրհնությունը, ո՛վ Գովինդա: Ես այն նորից եմ կրկնում. Թող որ այդպես դու քո ճանապարհը մինչև վերջ գնաս, թող որ դու գտնես փրկությունը...

Այդ պահին Գովինդան հասկացավ, որ իր ընկերը լքել է իրեն, ու նա սկսեց հեկեկալ:

– Սիդիարթա, – ճչաց նա բողոքավորի ձայնով:

Սիդիարթան բարեկամաբար ասաց նրան.

– Մի՛ մոռացիր, Գովինդա, որ դու հիմա Բուդդայի սամանաների թվին ես պատկանում.. Դու հրաժարվել ես քո հայրենի եզերքից, հայենական տնից ու ծնողներից, հրաժարվել ես քո դասից ու սեփականությունից, հրաժարվել ես քո սեփական կամքից, հրաժարվել ես բարեկամությունից ու

ընկերությունից: Այդպիսին է քո ընտրած ուսմունքի պահանջը, այդպիսին է Վեհագույնի կամքը: Դու ի՛նքդ ես դա ցանկացել: Վաղն առավոտյան, ո՛վ Գովինդա, ես քեզանից կհեռանամ:

Դեռ երկար ժամանակ թափառում էին բարեկամները մարգագետիններում, հետո երկար պառկեցին խոտերին, բայց աչքերին քուն չէր գալիս: Եւ նորից ու նորից Գովինդան շարունակ հարցերի տարափ էր տեղում իր բարեկամին, խնդրում էր իրեն ասել, թե ինչու նա չի ցանկանում անդամակցել Գոթամայի ուսմունքին, ինչ սխալմունք կամ պակասություն է տեսնում նրա ուսմունքի մեջ: Սիդհարթան, սակայն, ամեն անգամ հրաժարվում էր պատասխանել նրան և ասաց.

– Հանգստացի՛ր, Գովինդա... Շա՛տ լավն է Վեհագույնի ուսմունքը, ինչպե՛ս ես կարող եմ նրա մեջ թերություն կամ պակասություն գտնեմ:

Վաղ առավոտյան Բուդդայի հետևորդներից մեկը՝ նրա ամենատարեց վանականներից մեկն անցնում էր պարտեզի միջով՝ իր մոտ կանչելով բոլոր նրանց, ովքեր, նորեկներ լինելով, անդամագրվել էին ուսմունքին, որպեսզի նրանց դեղին հանդերձանք հագցնե՞ր ու տեղյակ պահե՞ր նրանց իրենց համբարության առաջին կանոնների ու պարտականությունների մասին:

Այդժամ Գովինդան պոկվեց տեղից, մեկ անգամ ևս գրկեց-համբուրեց իր պատանեկության ընկերոջն ու միացավ նորաթուխ անդամների շարքերին:

Սիդհարթան, սակայն, մտասույզ թափառում էր պարտեզում:

Հանկարծ նրա դեմ ելավ Գոթաման՝ Վեհագույնը, ու երբ Սիդհարթան երկյուղած մեծարանքով ողջունեց նրան՝ Բուդդային, և քանի որ նրա հայացքն այնպես լի էր բարությանբ ու խաղաղությամբ, պատանին դրանից քաջությամբ լցվեց և

Վեհագոյնից թոյլտվություն հայցեց՝ իրեն դիմելու: Վեհագոյնը, լռելյայն, գլխով համաձայնության նշան արեց:

Սիդհարթան խոսեց և ասաց.

– Երեկ, ո՛վ Վեհագոյն, ինձ բախտ վիճակվեց ունկնդիր լինելու քո հրաշափառ ուսմունքին: Իմ բարեկամի հետ միասին ես այստեղ եմ եկել հեռու-հեռվից՝ ուսմունքը լսելու նպատակով: Եվ այժմ իմ բարեկամը մնալու է քո աշակերտների հետ, քեզ մոտ է նա իր ապաստանը գտել: Իսկ ես պետք է վերստին շարունակեմ իմ ուխտագնացությունը:

– Ինչպես հարմար կգտնես, – քաղաքավարի պատասխանեց Վեհագոյնը:

– Շատ չոր ստացվեց իմ խոսքը, – շարունակեց Սիդհարթան, – բայց ես չէի ցանկանա լքել Վեհագոյնին՝ առանց որ ինձ պաշարած մտքերն ազնվաբար նրան հաղորդելու: Արդյո՞ք Վեհագոյնը մի կարճ ակնթարթ միայն ինձ իր ուշադրությանը կարժանացնի:

Բուդդան, լռելյայն, գլխով համաձայնության նշան արեց:

Սիդհարթան ասաց.

– Ո՛վ Վեհագոյն, քո ուսմունքի մեջ ինձ ամենից շատ մի բան զարմանք պատճառեց: Քո ուսմունքում ամեն-ամեն ինչ կատարելապես պարզ է ու համոզիչ: Դու աշխարհը ցույց ես տալիս որպես մի կատարյալ, երբեք և ոչ մի տեղ չխզված շղթա, որպես մի հավերժական հերթափոխ՝ կազմված պատճառից ու հետևանքներից: Երբեք և ոչ ոքի կողմից դա այդպես պարզ չի տեսնվել կամ գիտակցվել, երբեք այն այդպես անառարկելիորեն ապացուցված չի եղել: Յուրաքանչյուր բրահմանի սիրտը կրծքի տակ իսկապես որ պետք է ոգևորությունից տրոփի, երբ նա քո ուսմունքի միջով աշխարհին է նայում՝ որպես մի կատարյալ փոխկախվածությունների շղթայի՝ առանց բացթողումների, հստակ ու վճիտ, ինչպես բյուրեղը, որը կախված չէ պատահական դիպվածներից, կախված չէ

աստվածներից: Ուրիշ հարց է, թե արդյոք աշխարհը բարի է, թե չար, նրանում ընթացող կյանքը տառապանք է, թե երջանկություն, այստեղ դա կարևոր չէ, դա նույնիսկ երևի թե էական էլ չէ: Սակայն աշխարհի միասնությունը, իրադարձությունների փոխկապակցվածությունը, բոլոր տեսակի մեծ ու փոքրի ենթակայությունը միևնույն հորձանքին, պատճառների սկզբնավորման ու վախճանի միևնույն օրենքին, սա է, որ ամենապայծառ հստակությամբ ճառագում է քո վսեմաշուք ուսմունքից, ո՛վ Կատարելագույնդ: Այժմ, սակայն, համաձայն քո իսկ ուսմունքի՝ պարզվում է, որ բոլոր իրերի միասնականությունն ու բնական ժառանգորդությունը մի կետում ընդհատվել-խզվել է, մի փոքրիկ սողանցքից այս միասնականության աշխարհն է ներխուժել օտար մի բան, նորահայտ մի բան, այնպիսի մեկը, որ մինչ այժմ գոյություն չի ունեցել, և որը, հետևաբար, անկարելի է ցուցանել կամ ապացուցել. և դա աշխարհի հաղթահարման, փրկության ու ապաշխարության քո ուսմունքն է: Այդ պատիկ անցքի պատճառով, այդ աննշան թվացող խզման հետևանքով, սակայն, այդ ողջ հավերժական ու միասնական աշխարհի օրենքը վերստին խախտված է և ուժը կորցրած: Այստեղ ես հայցում եմ քո ներողամտությունն իմ այս առարկության կապակցությամբ:

Լուռ ու հանգիստ Գոթաման լսեց նրան: Իր հեզ, բարեհունչ ու վճիտ ձայնով այսպես խոսեց Կատարյալը.

– Դու լսեցիր ուսմունքը, ո՛վ բրահմանորդի, և փա՛ռք քեզ, որ այդքան խորը ընկալեցիր այն: Դու նրանում մի ճեղքվածք, սխալմունք գտար: Շարունակի՛ր ավելի խորանալ նրա մեջ: Բայց զգուշացի՛ր, խուսափի՛ր, ո՛վ դու հետաքրքրասեր, կարծիքների թավուտներից և բառերի կռվից: Խնդիրը կարծիքներին չի վերաբերում, ինչպիսին էլ նրանք լինեն՝ գեղեցիկ կամ տգեղ, խելացի, թե անմիտ, ամեն ոք ազատ է ընդունելու դրանք կամ մերժելու: Այն ուսմունքը, որը, սակայն, դու ինձանից լսեցիր, կարծիք չէ, և այն նպատակ չի

հետապնդում բացատրելու աշխարհը հետաքրքրասերների համար: Նրա նպատակն ուրիշ է. քավությունը, տառապանքից ազատումը: Սա՛ է, ինչ ուսուցանում է Գոթաման, և ոչ թե մեկ այլ բան:

– Խնդրում եմ դու իմ վրա մի՛ բարկացիր, Վեհագույնդ,–
ասաց պատանյակը:– Վիճելու համար չէր, բառերի պատ-
ճառով քեզ հետ վիճաբանելու համար չէր, որ ես այդպես
խոսեցի քեզ հետ: Հազար անգամ դու իրավացի ես, խնդիրն
իսկապես կարծիքներին չի վերաբերում: Բայց թույլ տուր ինձ
մի բան էլ ասեմ. ես վայրկյան անգամ չեմ տարակուսել քո
առնչությամբ, ես վայրկյան անգամ չեմ կասկածել, որ դու
իսկապես Բուդդան ես, որ դու հասել ես նպատակին, բարձ-
րագույն նպատակին, որի համար տասնյակ հազարավոր
բրահմաններ ու բրահմանորդիներ ճանապարհ են ընկել: Դու
գտել, հայտնաբերել ես մահվանից փրկությունը: Դու դրան
հասել ես քո սեփական որոնումների միջոցով, քո՛ իսկ անցած
ճանապարհի շնորհիվ, քո՛ մտածությունների, ինքնասուզում-
ների, ճանաչողության, պայծառատեսության շնորհիվ: Բայց
ոչ երբեք մի ինչ–որ օտար ուսմունքի սերտման միջոցով... Եւ
այսպիսին է իմ միտքը, ո՛վ Վեհագույն, ոչ ոք չի կարող հասնել
փրկության շնորհիվ որևէ ուսմունքի: Ոչ ոքի, ո՛վ Վեհագույնդ,
դու չես կարող բառերի ու խրատուսույցների միջոցով հաղոր-
դել ու արտահայտել այն, ինչը քեզ վիճակվել է վերապրել քո
պայծառատեսության պահին... Շա՛տ բան է իր մեջ բովանդա-
կում պայծառատես Բուդդայի ուսմունքը, շատ–շատերին այն
կուսուցանի ճիշտ և արդարամիտ ապրելու արվեստը, չարից
խուսափելու գիտությունը: Միայն մի բան կա, որ պակա-
սում է այդ՝ այնքան պարզ ու այնքան բարձրովեհ ուսմուն-
քին. այն իր մեջ չի բովանդակում, նրա մեջ բացահայտված չէ
այն բանի գաղտնիքը, թե ինչ է Վեհագույնն ինքը վերապրել,
միայնումիայն նա՛ հարյուր հազարավորների մեջ: Ահա՛ թե ես
ինչ էի մտածում և ինչ հասկացա ուսմունքն ունկնդրելիս: Սա

է պատճառը, որ ես որոշեցի վերստին շարունակել իմ որոնումները և ճանապարհ ընկնել, բնավ ոչ այն նպատակով, որ մեկ ուրիշ, ավելի լավ ուսմունք գտնեմ, քանզի ես արդեն գիտեմ, որ այդպիսին չկա, այլ որպեսզի բոլոր ուսմունքներին ու բոլոր ուսուցիչներին մնաս բարով ասեմ ու, միայնակ մնալով, մենության մեջ իմ նպատակին հասնեմ և կամ վախճանվեմ: Սակայն շատ հաճախ ես դեռ կվերհիշեմ այն օրն ու ժամը, ո՛վ Վեհագույնդ, երբ իմ աչքերը սուրբիդ տեսան:

Բուդդան խոնարհ հայացքը հառել էր գետնին, խաղաղ, կատարյալ անվրդովությամբ էր ճառագում նրա անթափանց ու անորսալի դեմքը:

– Թող որ քո մտքերը հանկարծ մոլորություն դուրս չգան,– դանդաղ, ծոր տալով խոսեց Վեհագույնը:– Ես քեզ ցանկանում եմ, որ դու հասնես քո նպատակին ... Բայց, ասա՛ ինձ, դու տեսա՞ր իմ սամանաների բազմությունը, իմ բազմահազար եղբայրներին, որոնք ապաստան են գտել իմ ուսմունքի մեջ: Եվ դու կարծում ես, օտարակա՛ն սամանա, դու կարծում ես, որ նրանց բոլորի համար ավելի լավ կլինի հրաժարվե՞ն այդ ուսմունքից և վերադառնան աշխարհիկ կյանքի՞ն, որ լի է ամեն տեսակի կրքերով:

– Ես շատ հեռու եմ նման գաղափարից,– բացականչեց Միդհարթան:– Թող նրանք բոլորը հավատարիմ մնան ուսմունքին, թող հասնեն իրենց նպատակին: Ինձ չի պատշաճում դատել ուրիշներին: Միայն ինձ համար, միայնումիայն ի՛նձ համար հարկ է որ ես դատավճիռ կայացնեմ. ընտրել մի բան, մերժել մյուսը: Մենք՝ սամանաներս, որոնում ենք եսից ազատագրվելու ուղին, ո՛վ Վեհագույնդ: Եթե ես դառնամ մեկը քո աշակերտներից, ո՛վ Վսեմափայլ, ապա ես վախենում եմ, որ իմ եսը միայն արտաքուստ, թվացյալ իմաստով միայն հանգիստ կառնի ու փրկություն կգտնի, իսկ իրականում այն կշարունակի ապրել և նույնիսկ գուցե ավելի կմեծանա, կաճի, քանզի այդ դեպքում հենց ինքը՝ ուսմունքը, և նրա

նկատմամբ իմ հավատարմությունը, քո հանդեպ իմ տածած սերը և վանականների համայնքային կյանքը կդառնան իմ եսը...

Կիսաժպիտը դեմքին, անվրդով պայծառությամբ ու բարյացկամությամբ Գոթաման նայեց օտարականի հայացքի մեջ ու հրաժեշտ տվեց նրան գրեթե անտեսանելի շարժումով:

– Խելացի ես դու, ո՛վ սամանա,– նկատեց Վսեմա-փայլը:– Եվ գիտես խելացի խոսել, բարեկամա: Զգուշացի՛ր, սակայն, չափից ավելի խելամտություններ արտահայտելուց:

Ասելուն պես Բուդդան շրջվեց ու հեռացավ, սակայն նրա հայացքն ու կիսաժպիտը հավերժ դաջվեցին–մնացին Սիդհարթայի հիշողության մեջ:

– Ես երբեք չեմ տեսել այսպիսի մի մարդու, որն այդօրինակ հայացք ու ժպիտ ունենար, որ այդպիսի նիստուկացի տիրապետելիս լիներ,– մտածեց Սիդհարթան,– ես ինքս էլ կուզենայի նրա հայացքն ու ժպիտն ունենայի, նրա նման նստել ու քայլել իմանայի՝ այնպես անբռնազբոս ու ազատ, այնպես արժանապատիվ, ծածուկ ու բացազատ, մանկան նման այնքան պարզ ու խորհրդավոր: Այդպես իրականում կարող է նայել ու քայլել միայն այն մարդը, որին վիճակվել է ներթափանցել իր եսի ամենաթաքուն խորխորատները: Ուրեմն ես էլ կփորձեմ հասնել իմ եսի ամենախոր շերտերը:

– Ես տեսա մի մարդու,– շարունակում էր մտածել Սիդհարթան,– միակ մարդուն, որի առաջ ես պետք է հայացքս խոնարհեի: Ուրիշ էլ ոչ ոքի առաջ ես այլևս չեմ ցանկանում հայացքս խոնարհել, ո՛չ ոքի առաջ: Այլևս ոչ մի ուսմունք չի կարող ինձ գայթակղել, եթե այս մարդու ուսմունքը չկարողացավ ինձ իրեն ենթարկեցնել:

– Ինձ թալանեց, կողպատեց Բուդդան,– մտածում էր Սիդհարթան,– նա ինձ շատ բանից զրկեց, բայց ավելի շատ

բաներ պարգևեց նա ինձ: Նա ինձանից խլեց իմ ընկերոջը, այն մարդուն, որը հավատում էր ինձ և որն այլևս իրեն է հավատում, նա՛, որ իմ սովերն էր ու հիմա Գոթամայի սովերը դարձավ: Փոխարենը, սակայն, նա ինձ նվիրեց Սիդհարթային, նվիրեց հենց ինձ:

Արթնացում

Երբ Սիդհարթան լքեց պարտեզը՝ թողնելով այնտեղ Բուդդային՝ Կատարյալին, թողնելով այնտեղ Գովինդային՝ իր ընկերոջը, այդ պահին նա զգաց, որ այդ պարտեզում նա թողել էր նաև իր նախկին կյանքը և հրաժեշտ էր տվել նրան՝ իր նախկին կյանքին: Այդ զգացողությունն այնպես համակեց նրան, որ նա այլևս անկարող էր որևէ այլ բանի մասին մտածել: Դանդաղ ընթանալով իր ճանապարհով՝ նա ցանկանում էր հասկանալ ինքն իրեն, ինչպես մի մարդ, որ սուզվել էր խորը ջրի մեջ, նա խորացավ մինչև այդ զգացողության հատակը, մինչև նրա սկզբնապատճառները, քանզի կարծում էր, որ պատճառների ճանաչման մեջ է հենց մտածողության նպատակը: Միայն այդ պայմանով զգացողությունները դառնում են ճանաչողություն ու չեն կորչում, այլ էություն են ձեռք բերում և սկսում են ճառագել այն լույսը, որ պարփակված է իրենց մեջ:

Դանդաղ ընթանալով իր ճանապարհով՝ Սիդհարթան ընկել էր մտածությունների գիրկը: Նա հասկացավ, որ ինքն

այլևս դադարել էր պատանի լինելուց, տղամարդ էր դարձել: Նա հասկացավ, որ ինչպես օձն է իր կաշին փոխում, ինքն էլ իր վրայից նետել էր մի բան, որն իր ողջ պատանեկության ընթացքում իր ուղեկիցն էր եղել, իրեն էր պատկանել. ազատվել էր ուսուցիչ ոնենալու և այլոց ուսմունքներին հետևելու ցանկությունից: Իր ճանապարհին հանդիպած վերջին ուսուցչին՝ վսեմագույն և իմաստնագույն ուսուցչին, սրբազան Բուդդային, ինքը լքել էր, հարկադրված բաժանվել էր նրանից՝ անկարող լինելով ընդունելու նրա ուսմունքը:

Ավելի դանդաղեցնելով իր ընթացքը, մտքերի մեջ խորասուզված՝ նա ինքն իրեն հարցնում էր.

– Բայց իսկապես ի՞նչ էիր դու ցանկանում սովորել ուսուցիչներից ու նրանց ուսմունքներից, և այդ ի՞նչն էր, որ ինչքան էլ նրանք փորձեցին քեզ սովորեցնել, սակայն այդպես էլ չկարողացան սովորեցնել քեզ:– Եվ նա գտավ պատասխանը,– սեփական եսի, նրա իմաստի ու էության ճանաչողությունը, ահա թե ինչի էի ես ձգտում, ինչ էի ցանկանում սովորել: Ես ուզում էի ձերբազատվել նրանից, հաղթահարել իմ եսը: Բայց այդ բանը ես չկարողացա անել, ես կարողացա լրկ մոլորեցնել նրան, փախչել նրանից, թաքնվել նրանից: Իսկապես, աշխարհում ոչինչ այնքան չէր զբաղեցնում իմ միտքը, որքան իմ այդ եսը, այն հանելուկը, որ ես ողջ եմ, ապրում եմ, այն, որ ես բոլոր մյուսներից տարբեր ու առանձնակի մի բան եմ ինձանից ներկայացնում, որ ես Սիդհարթան եմ... Եվ աշխարհում ոչ մի բանի մասին ես այնքան ավելի քիչ չգիտեմ, որքան Սիդհարթայի մասին...

Դանդաղորեն ընթացողն ու մտածություններին տրվածը կանգ առավ՝ այդ վերջին մտքից ցնցված, և այդ մտքից անմիջապես էլ մեկ ուրիշը ծնվեց. –այն որ ես ոչինչ չգիտեմ իմ մասին, որ Սիդհարթան ինձ համար մնում էր օտար ու անծանոթ մեկը, գալիս է մեն-միակ պատճառից, այն որ ես վախենում էի ինքս ինձանից, փախչում էի ինքս ինձանից... Ես

փնտրում էի Աթմանը, փնտրում էի բրահմանը, ես կամենում էի իմ եսը բաժան-բաժան անել, մասերի բաժանել, մաքրել բոլոր թաղանթներից, որպեսզի նրա անձանոթ խորխորատներում գտնել կարողանայի բոլոր այդ թաղանթների սրտամիջուկը՝ Աթմանին, կյանքը, աստվածայինը, նախասկզբնատուին: Ընդամին, այդ փնտրտուքի մեջ, սակայն, ես ինքս ինձ կորցրեցի:

Սիդհարթան բացեց աչքերը և շուրջբոլորը նայեց, ժպիտը փայլեց նրա դեմքին, և երկարատև քնից հետո արթնացումի զգացումը հորձանք տվեց նրա մեջ ու ծառս եղավ: Եվ նա սկսեց ավելի ու ավելի արագ քայլեր գցել, որպես մի տղամարդ, որը գիտե, թե ինչ պետք է ինքը անի:

– Օ՛, – մտածեց նա՝ թեթևացած շունչ քաշելով, – հիմա ես այլևս թույլ չեմ տա, որ Սիդհարթան խույս տա ինձանից: Ես այլևս իմ մտքերն ու կյանքը չեմ նվիրաբերելու Աթմանին ու աշխարհային տառապանքին: Ես այլևս ինձ չեմ սպանելու ու քայքայելու պես կտոր-կտոր անելու, որպեսզի ավերակների ետևում ինչ-ինչ գաղտնիք գտնեմ: Ես այլևս չեմ ղեկավարվելու ոչ Յոգա-վեդայով, ոչ Աթհարվա-վեդայով, ոչ ճգնակեցությանբ կամ որևէ այլ ուսմունքով: Ինքս ինձ մոտ ես պետք է ուսանեմ, ես ուզում եմ ինքս իմ աշակերտը լինել, ինքս ինձ ճանաչել, գաղտնիքը, որ կոչվում է Սիդհարթա:

Նա զմայլված իր շուրջն էր նայում, ասես առաջին անգամ էր աշխարհը տեսնում: Ի՛նչ գեղեցիկ էր աշխարհը, բազմազան ու գունագեղ, զարմանահրաշ ու առեղծվածային էր աշխարհը... Մի տեղ կապույտ էր, մեկ այլ տեղ՝ դեղին, երրորդում՝ կանաչ, երկինքն էր հոսում ու գետը, զառիվեր խոյանում էին անտառն ու լեռը, ողջը գեղեցիկ էր, ամեն-ամեն ինչ առեղծվածային էր ու կախարդական, և այդ ողջ հրաշքի ճիշտ մեջտեղում կանգնած էր ինքը՝ Սիդհարթան, արթնացողը, ինքն իրեն վերադարձի ճանապարհին: Այդ ամենը, բոլոր այդ դեղինն ու կապույտը, գետն ու անտառը, առաջին

անգամը լինելով, մուտք էր գործում Սիդհարթայի մեջ՝ նրա աչքերի միջով: Այդ ամենն այլևս Մարայի կախարդությունը չէր կամ Մայայի շղարշաքողը, երևոյթների աշխարհի իմաստագուրկ ու պատահական բազմաբղետությունը, որ այնքան ատելի էր խորագետ բրահմանի համար, որն արհամարհում, անտեսում էր բազմազանությունը՝ որոնելով միասնականը: Կապույտը կապույտ էր, գետը՝ գետ, և թեկուզ կապույտի ու գետի մեջ, Սիդհարթայի մեջ ծպտված ապրում էր միասնականն ու աստվածայինը, սակայն, չէ՞ որ հենց դրանում է աստվածայինի հատկությունն ու իմաստը. այստեղ դեղին լինել կամ կապույտ, այնտեղ՝ երկինք, ահա այնտեղ՝ անտառ, իսկ այստեղ էլ՝ Սիդհարթա: Իմաստն ու էությունը երբեք ինչ-որ տեղ, իրարից զատ, նրանցից դուրս չեն եղել, այլ հենց նրանց մեջ ամփոփված, ամեն-ամեն ինչում, ամենագո:

– Եվ ինչքա՛ն խուլ ու բութ էի ես, – մտածեց Սիդհարթան՝ քայլերն արագ-արագ գցելով: – Երբ մեկը մի ձեռագիր է ընթերցում և ցանկանում է հասկանալ նրա իմաստը, նա երբեք չի արհամարի կամ ատի նշաններն ու տառերը և նրանց չի կոչի խաբկանք, մոլորություն, պատահականություն կամ անարժեք թաղանթ, այլ նա կընթեռնի դրանք՝ տառ առ տառ, սիրով կլցվի նրանց նկատմամբ, ամեն տառի ու նշանի հանդեպ: Մինչդեռ ես, որ ցանկանում էի ընթեռնել աշխարհի և իմ սեփական էության գիրքը, մի ինչ-որ նախապես ենթադրյալ իմաստի սիրույն արհամարհանքով էի նայում նշաններին ու տառերին, երևոյթների աշխարհը ես կոչում էի մոլորություն ու խաբկանք, իմ աչքն ու իմ լեզուն անվանում էի պատահական ու արժեզուրկ երևոյթներ: Օ՛ ոչ, դա արդեն անցյալին է պատկանում, ես արդեն արթնացել եմ, ես իսկապես որ արթնացել եմ, ես հենց միայն այսօր եմ ծնվել:

Իր խորհրդածությունների ծիրում հասնելով այդ կետին՝ Սիդհարթան անսպասելիորեն կանգ առավ, ասես ոտքերի տակ պառկած օձից ցնցվելով:

Բայց հանկարծ մի բան էլ նրա համար պարզ դարձավ. ինքը, որ իսկապես արթնացել ու նորից էր ծնվել, հետևաբար պետք է իր կյանքը ևս ամենասկզբից սկսեր: Երբ նա այդ նույն առավոտյան լքում էր Յեթավանայի պարտեզը, այն Վեհագույնի պարտեզը, արդեն կիսով չափ արթնացած, արդեն դեպի ինքն իրեն վերադառնալու ճանապարհին էր, ինքը նպատակադրվել էր, ինչն իրեն այնքա՛ն բնական ու ինքնին հասկանալի թվաց, այդքան երկար տարիներ ճգնա-կեցությանը տրվելուց հետո վերադառնալ հայրենի տուն, իր հոր մոտ: Բայց հիմա, այն նույն պահին, երբ նա կանգ էր առել՝ ասես ոտքերի տակ պառկած օձից ցնցվելով, նրա մեջ արթնացավ հետևյալ գիտակցությունը. - Բայց չէ՞ որ ես այլևս այն չեմ, ինչ էի առաջ, ես այլևս ճգնավոր չեմ, ես այլևս քուրմ չեմ, ոչ էլ բրահման: Ուրեմն ի՞նչ պետք է անեմ տանը, հորս հարկի տակ: Նորի՛ց սովորեմ, զոհե՛ր մատուցեմ: Ինքնախորասուզման արվեստի մե՛ջ վարժվեմ: Բայց այդ ամենին ես արդեն հրաժեշտ եմ տվել, այդ ամենն այլևս տեղ չունի իմ ճանապարհին:

Անշարժացած կանգ առավ Սիդհարթան՝ ասես գետնին գամված: Միայն մի պահ, շունչ քաշելու չափ տևած մի վայրկյան նրա սիրտը կանգ առավ, նա զգաց, թե ինչպես իր սիրտը փոքրիկ մի թռչունի, գազանիկի կամ ճագարի նման սառչեց ու կծկվեց կրծքի տակ՝ այն մտքից սարսռած, թե որքա՛ն միայնակ է ինքը: Տարիներ շարունակ նա ապրել էր անհայրենիք և չէր զգացել դա: Հիմա նա զգաց դա: Այդ ողջ ընթացքում, իր ինքնախորասուզման ամենախորը պահերին անգամ նա միշտ եղել ու մնացել էր իր հոր որդին, մնացել էր բրահման, բարձր դասին պատկանող մեկը, ուսյալ ու գիտուն: Հիմա նա ընդամենը Սիդհարթան էր, ճիշտ է՝ արթնացած, բայց միայն այդքանը: Նա խորը շունչ քաշեց և ցրտից սարսռաց: Ոչ ոք այնպես մենակ չէր, ինչպես ինքը: Բոլոր բարձր դասի ներկայացուցիչները, բոլոր արհեստավորները պատկանում էին

իրենց ու միայն իրենց դասին, ապաստան էին գտնում իրենց նմանների մոտ՝ ազնվացեղների կամ արհեստագործների, կիսում էին նրանց կյանքը, խոսում նրանց լեզվով: Չկար մի բրահման, որն իրեն բրահմանների դասին չհատկացներ և չապրեր նրանց հասարակության մեջ, չկար մի ճգնավոր, որն ապաստան չգտներ սամանանների միջավայրում, անգամ մարդկանցից մեկուսացած անտառաբնակ ճգնավորն ամբողջապես մենակ չէր, նա էլ էր շփվում իր նմանների հետ, նա էլ էր մի ինչ-որ դասի պատկանում, մի ընկերակցության, որը նրա համար փոխարինում էր հայրենիքը: Գովինդան վանական դարձավ և հազարավոր վանականներ նրա եղբայրներն էին, կրում էին նույն հանդերձանքը, ինչ ինքը, հավատում էին նույն բանին, խոսում էին նույն լեզվով: Սակայն ինքը՝ Սիդհարթան, ո՞ւմ էր նա պատկանում: Ո՞ւմ հետ նա պետք է իր կյանքը կիսեր: Ո՞ւմ հետ պետք է ընդհանուր լեզու գտներ:

Այդ պահից ի վեր, երբ նրան շրջապատող աշխարհն ասես հալվեց-անէացավ, երբ նա միայնակ մնաց, ինչպես երկնքի աստղը, հոգևոր սառնության ու ընդարմացման, հոգեկան անկման այդ ակնթարթին Սիդհարթան դուրս լողաց՝ առաջվանից ավելի ամուր ու կարծրացած ետով: Նա զգաց, որ դա արթնացման վերջին ոգորումն էր, ծնվելու վերջին սարսռացող ցնցումը: Դրանից հետո նա անմիջապես ճանապարհ ընկավ, արագացրեց քայլերը և անհամբերությամբ առաջ էր սլանում, բայց ոչ թե դեպի տուն, հոր մոտ, այլ հեռանում էր իր անցյալ կյանքից:

ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

Քամալա

Սիրհարթան միշտ մի նոր բան էր սովորում իր ճանապարհի յուրաքանչյուր քայլափոխին, քանի որ աշխարհը փոխակերպվել էր, և իր սիրտն էլ կախարդված էր: Նա տեսնում էր արևի ծագումն անտառոտ լեռան թիկունքից և՛ նրա մայրամուտը հեռավոր արմավենիների ծովափին նշմարվող հորիզոնի ետևում: Գիշերները նա տեսնում էր աստղերի ընթացքը երկնքում, լուսնեղջույրը, որ լողում էր կապույտի մեջ՝ որպես մի նավակ: Նա տեսնում էր ծառերը, աստղերը, կենդանիներին, ամպերը, ծիածանը, ժայռածերպերը, խոտասեզերը, ծաղիկները, աղբյուրն ու գետը, վաղորդայնի թփուտների մեջ փայլատակող ցողը, հեռվում երևակավող կապտաթույր ու սպիտակափառ լեռները, թռչունների երգեցողությունն ու մեղուների բզզոցը, արծաթագույն բրնձի դաշտերում թևածող քամու շշնջոցը: Այդ ամենը՝ հազարաձայն ու բազմաբղետ, միշտ էլ գոյություն է ունեցել, նախկիններում էլ արեգակն ու լուսինը մշտապես փայլատակել են, գետերն աղմկել ու մեղուներն իրենց բզզոցն են

արձակել, սակայն այն երբեմնի ժամանակներում այդ ամենը Սիդարթայի համար այլ բան չի եղել, քան հպանցիկ մի երևույթ, պատրանքով բուրոդ տեսախաբություն, որ ժամանակ առ ժամանակ երևակվում էր իր աչքերի առաջ, որոնց կասկածելի գոյության հանդեպ հարկ էր լոկ աչք փակել, և որը հենց միայն այն նպատակով գոյություն ուներ, որպեսզի խզվեր ու ոչնչացվեր մտածողության կողմից, քանի որ դա էություն չէր, քանի որ էությունները գտնվում էին հասանելիի, տեսանելիի սահմաններից անդին: Այժմ, սակայն, նրա ազատագրված հայացքը կանգ էր առնում այն ամենի վրա, ինչն ընկած էր այս կողմում, նա տեսնում ու ճանաչում էր տեսանելին, հայրենիք էր փնտրում այս աշխարհում, իրերի էությունները չէր փնտրում, չէր ձգտում դեպի այնկողմնայինը: Գեղեցիկ էր աշխարհը, երբ մարդս այն ընկալում է այնպես, ինչպիսին այն կա, այդպես՝ առանց որոնելու, այնպես պարզ ու մանկամտորեն: Գեղեցիկ էին լուսինն ու աստղերը, սքանչելի էին աղբյուրն ու ծովեզերքը, անտառն ու ժայռը, այծերն ու ոսկեթև բզեզները, ծաղիկներն ու թիթեռնիկները: Որքա՛ն հիասքանչ ու սիրելի էր քայլել այդ աշխարհով, մանկան պես, արթնացած, հոգին պարզած ամենայն մերձավորին, հաշտ ու խաղաղ, առանց տարակույսի դույզն-ինչ նշույլի: Արևն այլ կերպ էր գլուխդ այրում, մեկ ուրիշ կերպ էին զովություն պարգևում անտառի ստվերները, ուրիշ կերպ էին բուրում աղբյուրն ու գետնափոր ջրապահեստը, սեխն ու բանանները: Օրերն ավելի կարճ էին թվում, գիշերներն՝ ավելի շուտանցիկ, ժամերն իրար ետևից թռչում էին ու անհետանում, ինչպես ծովում լողացող առագաստը, և առագաստի ներքո նավն էր՝ գանձերով լի, հաճույքներով լեփլեցուն: Սիդհարթան տեսավ կապիկների մի թափառախումբ, որ թրև էր գալիս անտառի բարձրաբերձ կամարի ներքո, բարձրուղեջ ճյուղերի մեջ, լսում էր նրանց վայրի, վավաշոտ երգեցողությունը: Սիդհարթան տեսավ, թե ինչպես էր

խոյը հետապնդում մաքիին ու զուգավորվում նրա հետ: Նա տեսավ, թե ինչպես էր եղեգնուտին սահմանակցող լճակում երեկոյան քաղցը հագեցնելու համար որսի դուրս եկել շնածուկը, ինչպես էին նրա առջևից փախչում երիտասարդ ձկնիկները, որ, վախը սրտներում, ժամանակ առ ժամանակ, ամբողջ վտառներով ցատկոտում էին լճակի մակերևույթին՝ փայլեցնելով իրենց ոսկե թեփուկները: Ուժ ու խանդավառ կիրք էր ճառագում շուրջբոլորը ձկնորսի կատաղի ու ինքնամոռաց ընթացքից գոյացած ջրակոհակներից:

Այդ ամենը մշտապես եղել է, և ինքը առաջներում չի էլ նկատել դա, նա այդ ամենին ներկա կամ մասնակից չի եղել: Հիմա ինքն այդ ամենին մասնակից է ու ներկա, ինքը պատկանում է դրան: Իր հայացքի միջով սահում-անցնում էին լույսն ու ստվերը, իր սրտի միջով անց էին կենում աստղերն ու լուսինը:

Ճանապարհին Սիդհարթան մտաբերում էր նաև այն ամենը, ինչ ինքը վերապրել էր Յեթավանայի պարտեզներում, ուսմունքը, որն այնտեղ ինքը լսել էր, աստվածային Բուդդային, Գովինդայի հետ իր հրաժեշտը, Վեհագույնի հետ իր ունեցած զրույցը: Նա կրկին վերհիշեց Վեհագույնի հետ իր զրույցի մանրամասները, այն խոսքերը, որ ինքը ասել էր նրան, բառ առ բառ, և զարմանքով նկատեց, որ այն ժամանակ ասել ու խոսել էր բաների մասին, որոնց վերաբերյալ այնժամ ինքը հստակ պատկերացում անգամ չունեի, նույնիսկ չգիտեր էլ դրանց մասին: Այն, ինչ ինքն այն ժամանակ ասել էր Գոթամային, որ Բուդդայի գանձն ու գաղտնիքը ոչ թե նրա ուսմունքն էր, այլ այն անարտահայտելին ու ուսուցման չտրվողը, ինչը նա երբևէ զգացել ու վերապրել էր իր պայծառատեսության պահին, հենց դա էր, որ ինքն այժմ սկսել էր վերապրել: Նա հիմա ինքն իրեն պետք է վերապրեր: Իրականում նա շատ վաղուց գիտեր, որ իր եսը Աթմանն էր, որը ծագում էր այն նույն հավերժական էությունից, ինչ

և բրահման: Բայց ինքը, իրականում, այն երբեք չէր գտել, որովհետև ինքն այն մտքի ցանցով էր ցանկացել որսալ: Եթե իսկապես մարմինը չէր այդ եսը և ոչ էլ զգացմունքների խաղը, ապա հաստատապես այդպիսիք չէին կարող լինել ոչ միտքը, ոչ բանականությունը, ոչ սովորովի իմաստնությունը, ոչ եզրահանգումներ անելու ձեռքբերովի արվեստը, ոչ էլ արդեն իսկ մտածված բաներից նորանոր մտքեր հղանալու կամ հյուսելու ունակությունը: Ոչ, մտածությունների այդ աշխարհն էլ դեռևս այսրկողմնային չէր, և բոլորովին անիմաստ էր սպանել զգացմունքի պատահականության ծնունդ հանդիսացող եսը՝ փոխարենը ուժերը ներածի չափով սնուցանելով մտքերի, սովորովի գիտելիքների պատահական եսը: Երկուսն էլ՝ ինչպես մտքերը, այնպես էլ՝ զգացմունքները, գեղեցիկ բաներ էին, որոնց թիկունքում թաքնված էր ողջի ու ամենի իրական իմաստը, երկուսին էլ՝ թե մեկին, թե մյուսին, հարկավոր էր ունկնդրել, խաղալ նրանց հետ, նրանց ոչ պետք էր անտեսել, ոչ էլ թերագնահատել, երկուսի մեջ էլ հարկավոր էր լսել նրանց խորքերում հնչող ծածուկ ձայները: Եվ նա վճռել էր ընթանալ դեպի այնտեղ, ուր իրեն առաջնորդում էր իր ներքին ձայնը և չմնալ այնտեղ, ինչից իրեն ետ էր պահում այդ նույն ներքին ձայն կոչվածը: Ինչո՞ւ էր Գոթաման այն ժամանակ, այն բարձրագույն պահին, նստել Բո ծառի տակ, երբ նրան պայծառատեսությունն այցելեց: Նա լսել էր ձայնը, իր սեփական սրտի ձայնը, որն իրեն կարգադրել էր հանգիստ առնել այդ ծառի ներքո, և նա հետ կանգնեց, հրաժարվեց իր մարմնի ինքնաձաղկումից, զոհեր մատուցելուց, վլացումներից ու աղոթքներից, որոշեց ուտել ու խմել, քնանալ ու երագներին տրվել, նա անսաց իր ներքին ձայնին: Այդպես հլու-հնազանդ անսալ, բայց ոչ արտաքին հրամանին, այլ միայն ներքին ձայնին, պատրաստ լինել դրան, դա հիանալի էր, անհրաժեշտություն էր դա, մինչդեռ ողջ մնացյալը բնավ անհրաժեշտություն չէր:

Գիշերը, երբ նա քուն էր մտած գետն անցկացնող լաստանավորդի ծղոտե հյուղակում, Սիդհարթան մի երազ տեսավ. Գովինդան կանգնած էր նրա առաջ՝ ճգնավորի դեղին սքեմ զգեցած: Գովինդան տխուր տեսք ուներ և նույն տխուր շեշտով էլ հարցրեց. «Ինչո՞ւ դու ինձ լքեցիր»: Այդժամ ինքը գրկեց, համբուրեց Գովինդային, ձեռքը նրա ուսովը գցեց, և մինչ նա բարեկամին սեղմել էր իր կրծքին ու համբուրում էր նրան, վերջինս այլևս Գովինդան չէր, այլ մի կին, և այդ կնոջ հանդերձանքի տակից դուրս էր ցցվել հասուն ու առլեցուն կուրծքը, որի կողքին պառկել էր Սիդհարթան, խմում էր ու խմում, քաղցր ու ուժգնահամ ուներ այդ կրծքի կաթը: Այն կնոջ ու տղամարդու համ ուներ, բուրում էր արևով ու անտառով, կենդանիներով ու ծաղիկներով, զանազան տեսակի մրգերով ու հաճույքներով: Այն հարբեցնում էր ու թմրեցնում գիտակցությունը: Երբ Սիդհարթան արթնացավ, հյուղակի դռնակից երևաց գետակի գունատ լուսափայլը, իսկ անտառում բարձր ու զիլ հնչում էր թուփ բվեճի արձակած կռիսը:

Օրը բացվելուն պես Սիդհարթան խնդրեց իր հյուրընկալին՝ լաստավարին, իրեն գետի հանդիպակաց ափը փոխադրել: Լաստանավորդը նրան նստեցրեց գետափին կապված բամբուկից հյուսկեն լաստամակույկին ու տեղափոխեց դիմացի ափը: Վաղորդայնի լույսերի մեջ թաթախված կարմրին սվող փայլեր էր արձակում ընդարձակ փռված ջրազանգվածը:

– Շա՛տ գեղեցիկ գետ է,– ասաց նա իր ուղեկցին:

– Այո,– վրա բերեց լաստավարը,– անչա՛փ գեղեցիկ է, ես այն ամեն ինչից շատ եմ սիրում: Ես հաճախ եմ ունկնդրել նրան, հաճախ եմ նայել նրա աչքերի մեջ և ամեն անգամ նորանոր բաներ եմ սովորել նրանից: Գետից կարելի է շատ բան սովորել:

– Ես շնորհակալ եմ քեզանից, իմ բարերա՛ր,– ասաց Սիդհարթան, երբ նա արդեն դիմացի ափին իջևանեց:– Ես

նվեր չունենալ քեզ ընծայելու, սիրելի՛ս, ոչ էլ կարող եմ ուրիշ կերպ վարձահատույց լինել քեզ: Ես մի անհայրենիք թափառաշրջիկ եմ, տնանկ մի բրահմանորդի ու սամանա:

– Ես ինքս էլ գլխի ընկա, թե ով ես դու,– ասաց լաստավարը,– ես քեզանից վարձ չեմ ակնկալում և ոչ էլ՝ որևէ ընծա: Դու իմ նվերը մեկ ուրիշ անգամ կտաս:

– Դու այդպե՛ս ես կարծում,– զվարճախոսեց Սիդհարթան:

– Վստահաբա՛ր: Ես դա էլ եմ գետից սովորել. ամենքը վերադառնում են... Դու՛ էլ, սամանա, մի օր կվերադառնաս: Դե մնաս բարով... Քո բարեկամությունը թող ինձ ընծա լինի: Ամեն անգամ հիշի՛ր ինձ աստվածներին զոհեր մատուցելիս:

Ժպտադեմ նրանք բաժանվեցին իրարից: Փայլատակող ժպիտն աչքերում՝ Սիդհարթան հրճվանք էր ապրում լաստավարի մերձակցության ու բարեկամական պահվածքի համար: «Նա կարծես Գովինդան լինի»,– ժպտադեմ մտածեց նա,– «բոլոր մարդիկ, ում ես հանդիպել եմ իմ ճանապարհին, ասես Գովինդան լինեն: Բոլորը երախտապարտ են ու շնորհակալ, թեև իրենց նկատմամբ է պատշաճում շնորհապարտ լինել: Բոլորը հարգանքով են լցված, բոլորը հաճույքով ցանկանում են բարեկամ լինել, հաճույքով են հնազաղվում և խորհրդածում են հնարավորինս քիչ: Մարդիկ նման են երեխաների»:

Կեսօրվա կողմ նա մի գյուղակում հայտնվեց: Փողոցներում, կավաշեն տնակների առաջ վազվզում էին երեխաները, խաղում սեխի կճեպներով ու խխունջներով, բղավում էին ու իրար հետ զզվոտվում, սակայն օտարական սամանային տեսնելուն պես վախվորած մի կողմ քաշվեցին: Գյուղակի ծայրում մի ճանապարհ էր անցնում աղբյուրի կողքով, իսկ աղբյուրի եզրին մի կին էր ծունկի եկել ու լվացք էր անում: Երբ Սիդհարթան ողջունեց նրան, կինը գլուխը բարձրացրեց և ժպտադեմ նրա կողմը նայեց, այնպես որ Սիդհարթան նկատեց նրա աչքի մեջ փայլատակող սպիտակուցի

պեծպեծանքը: Նա կնոջը ողջունեց ճամփորդող վանականներին հատուկ սովորական օրինաբանությամբ ու հարցրեց, թե դեռ որքան երկար է ճանապարհը մինչև մեծ քաղաքը: Այդժամ կինը տեղից վեր կացավ, ոտքի կանգնեց, մոտեցավ նրան, այնպե՛ս գեղեցիկ էին փայլում կնոջ խոնավ շրթունքները նրա երիտասարդ դեմքի վրա: Դեռատի կինը սկսեց կատակաբանել նրա հետ և հարցրեց, թե արդյոք ճամփորդը քաղցած չէ, ճիշտ է արդյոք, որ սամանները միայն անտառներում են գիշերում և նրանց արգելված է կանանց հետ հարաբերվել: Ասելուն պես կինը նրա աջ ոտքն առավ իր ձախ ոտքի մեջ և այնպիսի մի շարժում արեց, որպիսին կանայք անում են, երբ հրավիրում են տղամարդուն փաղաքուշ սիրախաղի, ինչը դասագրքերն անվանում են «ծառամագլցման արվեստ»: Սիդհարթան զգաց, թե ինչպես է արյունը եռ գալիս իր մեջ, և քանի որ այդ պահին նա մտաբերեց իր տեսած երազը, նա փոքր-ինչ խոնարհվեց կնոջ վրա և շրթունքներով հպվեց նրա կրծքի սրածայր պտուկին: Իսկ երբ բարձրացրեց աչքերը ու նայեց կնոջ ժպտացող դեմքին, այնտեղ նկատեց կրքոտության կնիքը և նեղացած աչքերում՝ ցանկասեր կարոտախտը:

Սիդհարթան ևս համակվեց ըղձատենչ կարոտախտով ու սեռերի մոլուցքով: Բայց քանի որ ինքը դեռևս երբեք որևէ կնոջ մատով դիպած չկար, մի պահ միայն վարանեց, մինչդեռ նրա ձեռքերն արդեն իսկ պատրաստ էին գրկելու կնոջը: Եվ հենց այդ պահին նրա մարմնով սարսուռ անցավ, ու նա ընկալեց իր ներքին ձայնը, որն ասում էր՝ «ոչ»: Եվ անմիջապես էլ դեռատի կնոջ ժպտուն դեմքը նրա համար կորցրեց իր ողջ գրավչությունը, և նա տեսավ միայն սեռական մոլուցքով, կողանքով բռնված կնոջ խոնավությամբ բուրող կենդանական դեմքը: Նա քնքշորեն շոյեց կնոջ այտը, հետո կտրուկ շրջվեց ու ճկուն սահքով անհետացավ՝ հուսախաբությանն անձնատուր կնոջից թաքնվելով բամբուկի մարգագետնում:

Նույն օրը երեկոյան դեմ նա հասավ մեծ քաղաքի դարպասների մոտ և շատ ուրախացավ, քանի որ ձգտում էր մարդկանց հետ շփվել: Երկար ժամանակ էր նա ապրել անտառներում, և լաստավարի ծղոտե հյուղակն այդ ամբողջ ընթացքում եղել էր այն միակ ծածկը, որի ներքո ինքը գիշերներ էր անցկացրել:

Քաղաքի մատույցներում, գեղեցիկ ցանկապատով շրջանակված այգեստանի մերձակայքում, ճամփորդի դեմ հանդիման հայտնվեց զամբյուղներով ծանրաբեռնված սպասուհիների ու սպասավորների փոքրիկ թափորը: Նրանց ճիշտ և ճիշտ մեջտեղում, չորս ծառաների ուսնած բազմանդետ ու նկարեն պատգարակի վրա, կարմիր բարձերին թիկներեկին տված՝ արևից պաշտպանող գունագեղ գահածածկույթի ստվերում բազմած էր մի տիկին՝ նրանց տիրուհին: Սիդհարթան կանգ առավ աչք շոյող այգեստանի մուտքի առաջ և ուշիուշով նայում էր թափորի երթին, տեսավ ծառաներին, սպասուհիներին, կողովները, տեսավ գահածածկույթը և նրա ներքո բազմած տիկնոջը: Սևաթույր վարսերի բարձրուղեշ սանրվածքի տակ նա տեսավ լուսաճառագ, նրբանուրբ ու խելացի մի դեմք, վառ կարմիր բերանը՝ ասես նորաբաց թուզ հիշեցնող, գեղամշակված ու սնգույրով գծաներկված բարձրաղեղ ունքերը, սևաթույր աչքերը՝ խելացի ու զգոն, լուսապայծառ երկար պարանոցը, որ վեր էր խոյանում կանաչ ու ոսկեգույն վերնազգեստից, հանդարտ կախ ընկած լուսավոր ձեռքերը՝ երկարուկ ու բարալիկ, հողախաղերին ընդելուզված ոսկեձույլ ու լայն ապարանջաններով:

Սիդհարթան տեսավ նրա գեղեցկությունը, և նրա սիրտը հրճվանքից ուռչեց: Նա խորը գլուխ տվեց, երբ գահավորակը իրեն մոտեցավ և վերստին ուղղվելով՝ հայացքը սևեռեց այդ լուսավոր ու նրբենի դեմքին, մի պահ նրա հայացքը գամվեց կնոջ խելամիտ, բարձր ու կամարածն ունքերի տակ երևակվող աչքերին՝ ներշնչելով իրեն անծանոթ անուշահոտությունների

զգլխիչ բոյրը: Կինը ժպիտով պատասխանեց նրա երկրպագության ցոյցերին և մի ակնթարթ անց նա այլևս անհետացավ պարտեզում, նրա հետևից էլ՝ իր սպասավորները:

– Ահա ես մուտք եմ գործում այս քաղաքը,– մտածեց Սիդհարթան,– մի այսպիսի հմայիչ նախանշանի ներքո:

Նա ցանկություն ունեցավ անմիջապես ոտք դնել պարտեզի ցանկապատից ներս, բայց զսպեց իրեն և միայն այժմ նա հասկացավ, թե ինչպես էին մուտքի մոտ իրեն նայում ծառաներն ու սպասուհիները, որքա՛ն արհամարհանք, անվստահություն ու նողկանք կար նրանց հայացքում:

– Չէ՞ որ ես դեռ սամանա եմ,– մտածեց նա,– ես դեռ ճգնավորի ու մուրացկանի տեսք ունեմ: Ինձ այլևս չի կարելի այս տեսքով մնալ, այս կերպարանքով ես չեմ կարող պարտեզի մուտքից ներս մտնել:

Ու նա ծիծաղեց:

Ճանապարհին պատահած առաջին անցորդին հարցուփորձ արեց պարտեզի ու այն տիկնոջ վերաբերյալ և իմացավ, որ դա հանրահայտ կուրտիզանուհի՝ դշխո Քամալայի այգեստանի ապարանքն է և որ այգեստանից բացի մի տուն էլ նա քաղաքում ունի:

Այնուհետև Սիդհարթան մուտք գործեց քաղաք: Հիմա նա հստակ նպատակ ուներ:

Իր այդ նպատակին հետամուտ՝ նա ներքաշվեց քաղաքային կյանքի մեջ, խառնվեց փողոցային ամբոխին, շրջում էր հրապարակներում, հանգիստ առնում գետափնյա քարե աստիճաններին: Երեկոյան կողմ նա բարեկամացավ վարսավիրի մի ենթավարպետի հետ, որին նա առաջին անգամ տեսավ նկուղի ստվերներում աշխատելիս, ապա հանդիպեց Վիշնուի տաճարում՝ աղոթելիս, որին ինքը պատմեց Վիշնուի ու Լակշմիի մասին զրույցը: Գիշերը նա անցկացրեց գետափնյա նավակների հարևանությամբ, իսկ առավոտ վաղ, նախքան վարսավիրի կրպակում

կհայտնվեին առաջին հաճախորդները, ենթավարպետի մոտ նա սափրել տվեց իր մորուքը և կտրել տվեց վարսերը, հարդարեց ու օձեց նրբանուրբ յուղերով: Հետո գնաց ու լողացավ գետում:

Երբ ուշ երեկոյան գեղեցկուհի Քամալան, իր գահավորակին բազմած, մոտենում էր այգեստանին, Սիդհարթան կանգնել էր մուտքի դռան մոտ, գլուխ խոնարհեց նրա առաջ և դշխոն պատասխան նշան արեց նրան: Հետո էլ թափորի վերջից ընթացող սպասավորին ակնարկեց մի պահ սպասել և վերջինիս խնդրեց հաղորդել իր տիրուհուն, որ նրա հետ զրուցել է ցանկանում երիտասարդ բրահմանը: Միառժամանակ անց սպասավորը վերադարձավ և առաջարկեց նրան հետևելու իրեն, լռեյայն ուղեկցեց նրան դեպի այն տաղավարը, ուր օթոցին ընկողմանած էր Քամալան ու Սիդհարթային մենակ թողեց նրա հետ:

– Այդ դու չէի՞ր, որ երեկ էլ կանգնած էիր դրսում ու ողջունեցիր ինձ,– հարցրեց Քամալան:

– Այո, ես երեկ էլ քեզ տեսա ու ողջունեցի:

– Բայց երեկ դու կարծես մորուք ունեիր ու երկար մազեր, որոնք փոշով էին պատված:

– Միանգամայն ճիշտ է, դու շատ ճիշտ ես ամեն ինչ նկատել: Դու տեսել ես Սիդհարթային՝ բրահմանորդուն, որ լքել էր իր հայրենիքը՝ սամանա դառնալու նպատակով և երեք տարի շարունակ այդպիսին է եղել: Այժմ, սակայն, ես թողել եմ այդ ճանապարհը ու եկել եմ այս քաղաքը, և առաջին մարդը, որն ինձ հանդիպեց մինչև քաղաք մտնելը, դու էիր: Եվ ահա թե ես ինչ եմ ցանկանում քեզ ասել, ո՛վ Քամալա: Դու առաջին կինն ես, որի հետ Սիդհարթան խոսում է այլ կերպ, քան խոնարհած հայացքով: Ես այլևս երբեք այքերս ցած չեմ խոնարհի, եթե գեղեցկուհի կնոջ հանիպելու լինեմ:

Քամալան ժպտաց և սկսեց խաղալ սիրամարզի փետուրներից հյուսկեն իր հովհարով: Եվ հարցրեց.

– Եվ միայն դա ասելու համար՞ է Սիդհարթան ինձ մոտ եկել:

– Այո, քեզ դա ասելու համար ու նաև շնորհակալություն հայտնելու համար, որ դու այդքան գեղեցիկ ես: Եվ եթե դու կընդունես, ապա ես քեզ կխնդրեի, Քամալա՛, լինել իմ ընկերուհին ու ուսուցիչը, քանզի ես դեռևս բնավ չեմ տիրապետում այն արվեստին, որի մեջ դու վարպետ ես:

Այստեղ Քամալան բարձրաձայն ծիծաղեց:

– Ինձ հետ դեռ երբեք նման բան չի պատահել, բարեկամս, որ անտառաբնակ սամանան այցելի ինձ և ուզենա սովորել ինձ մոտ: Ինձ հետ դեռ երբեք չի պատահել, որ երկար մազերով, մաշված ու պատառոտված ամոթոյքի կապով սամանան իմ ոտքը գա... Շատ պատանիներ են ինձ մոտ գալիս, նրանց թվում նաև՝ բրահմանորդիներ, բայց նրանք ներկայանում են գեղեցիկ հանդերձանքով, նրբաճաշակ ոտնամաններով, անուշահոտություններ արձակող վարսերով և լիքը դրամապանակներով: Ահա այսպիսի պատանյակներ են ինձ այցելում, ո՛վ սամանա:

Խոսեց Սիդհարթան.

– Ահա և քեզանից ես սովորեցի իմ առաջին դասը: Երեկ էլ ես մի դաս ստացա: Ես արդեն մորուքս սափրել տվեցի, մազերս հարդարեցի ու յուղերով օծեցի: Հիմա արդեն ինձ քիչ բան է պակասում, ո՛վ գեղեցկուհիդ, գեղեցիկ հանդերձանք, նրբանուրբ ոտնամաններ, քսակի մեջ փող: Իմացա՛ծ եղիր, որ Սիդհարթան շատ ավելի դժվար խնդիրներ է իր առաջ դրել և ոչ միայն նման դատարկ բաներ, ու հասել է իր նպատակներին: Դե ինչպե՞ս է հնարավոր, որ ես չհասնեմ այն նպատակին, որը դեռ երեկ եմ իմ առաջ դրել. դառնալ քո ընկերը ու քեզանից սովորել սիրո հաճույքները... Դու կտեսնես, Քամալա՛, թե ես ինչ ընդունակ աշակերտ եմ, ես շատ ավելի դժվար բաներ եմ սովորել, քան այն, որ դու ինձ պետք է սովորեցնես: Ուրեմն ասա՛ ինձ. «Սիդհարթա, այն, ինչ դու

այս պահին ունես, դեռ բավարար չէ, մազերդ թեև յուղերով են օծված, սակայն դու դեռ հագուստ չունես, չունես ոտնամաններ, առանց փող... «

Քամալան ծիծաղից թուլացած բացականչեց.

– Ոչ, թանկագի'նս, այդքանը դեռ բավարար չէ: Սիդհարթան պետք է զգեստներ ունենա, գեղեցիկ հանդերձներ ու ոտնամաններ, գեղեցկակար ոտնամաններ և շատ փող դրամապանակում և ընծաներ Քամալայի համար: Հիմա դու ամեն ինչ գիտես, անտառաբնա'կ սամանա: Լա'վ մտապահիր դա և չմոռանաս:

– Ես ամեն ինչ շատ լավ հասկանում եմ,– բացականչեց Սիդհարթան,– ինչպե՞ս կարող եմ ես չհիշել մի բան, ինչն ասվում է քո շրթունքներից... Քո բերանն ասես մի նորաբաց ու թարմ թուզ լինի, Քամալա': Իմ բերանն էլ կարմիր է ու թարմ, այն շատ հարմար կգա քոնին, ա'յ կտեսնես: Բայց ասա՛ ինձ, գեղեցկուհի՛ Քամալա, մի՞թե դու բնավ չես վախենում անտառաբնակ սամանայից, որն եկել է սիրո դասեր առնելու:

– Ինչո՞ւ ես պետք է վախենամ մի սամանայից, անտառից եկած մի հիմար սամանայից, որն եկել է շնագայլերի մոտից և դեռ բոլորովին չգիտի, թե ինչ ասել է կին:

– Օ՛, նա շատ ուժեղ է, այդ սամանան, և ոչնչից վախ չունի: Նա կարող էր քեզ ուժով տիրանալ, գեղեցկուհի՛ աղջիկ: Նա կարող էր առևանգել քեզ, քեզ խորը տառապանք պատճառել...

– Օ՛ ոչ, սամանա՛, ես դրանից չեմ վախենում: Արդյո՞ք որևէ սամանա կամ բրահման վախենում է այն բանից, որ կարող է գալ մեկը, որ կբռնի նրան ու կառևանգի նրանից նրա գիտելիքները, ազնվաբարոյությունը, նրա խորագիտությունը: Բնավ ոչ, քանի որ այդ ամենը նրա անօտարելի սեփականությունն է հանդիսանում, որից նա բաժին է հանում միայն այնքանը ու այն չափով, որքան ինքն է ցանկանում և ում որ ինքն է կամենում: Նույնը վերաբերում է

նաև Քամալային ու սիրո հաճույքներին: Գեղեցիկ է ու կարմիր Քամալայի բերանը, բայց փորձիր միայն համբուրել այն Քամալայի կամքին հակառակ, մի կաթիլ քաղցրություն իսկ դու չես զգա այդ համբուրի մեջ, որն ուրիշ հանգամանքներում այնքա՛ն շատ կարող է պարգևել այդ բարիքից... Դու խելացի ես ու ընդունակ, Սիդհա՛րթա, ուրեմն իմացի՛ր և սա. սերը կարելի է մուրալ, գնել, որպես ընծա ստանալ, գտնել ճանապարհին ընկած, սակայն առևանգել կամ ուժով տիրանալ նրան հնարավոր չէ: Այդպես դու սխալ ուղու վրա կընկնես: Օ ոչ, ափսոս կլիներ, որ քեզ պես գեղեցիկ պատանին, խնդրին բոլորովին սխալ կողմից մոտենար...

Սիդհարթան ժպիտը դեմքին խոնարհվեց ու ասաց.

– Իսկապես ափսոս կլիներ, Քամալա՛, դու միանգամայն իրավացի ես: Ափսոսանքի արժանի բան կլիներ... Ոչ, ես չեմ ուզում զրկվել քո շուրթերից ծորացող քաղցրության ոչ մի կաթիլից, բայց դու՛ էլ պետք է ճաշակես իմ շուրթերի քաղցրությունը: Ուրեմն այսպե՛ս. Սիդհարթան կվերադառնա, երբ նա կունենա այն ամենը, ինչն այս պահին պակասում է նրան՝ հանդերձանք, ոտնամաններ, փող: Սակայն, ասա՛ ինձ, գեղեցկուհի՛ Քամալա, դու չե՛ս կարող ինձ մի հարցում մի փոքրիկ խորհուրդ էլ տալ:

– Խորհո՞ւրդ: Ինչի՞ կապակցությամբ: Իսկ ինչո՞ւ խորհուրդ չտալ թշվառական, տգետ սամանային, որ գալիս է անտառաբնակ շնագայլերի մոտից:

– Դե մի խորհուրդ տո՛ւր ինձ, սիրելի՛ իմ Քամալա. ո՞ւր գնամ, որպեսզի ամենաշտապ ձևով կարողանամ ձեռք բերել թվարկածդ այդ երեք բաները:

– Բարեկա՛մ, դա շատ-շատերը կուզենային իմանալ: Դու պետք է անես այն, ինչ սովորել ես և դրա դիմաց որպես վարձ փող պահանջես, հանդերձանք ու ոտնամաններ: Աղքատ մարդու համար փող վաստակելու այլ ճանապարհ չկա: Իսկ դու ի՞նչ կարող ես անել:

– Ես կարող եմ առնտածել: Կարող եմ սպասել: Կարող եմ ծոմ պահել:

– Միայն այդքա՞նը, ուրիշ ոչի՞նչ:

– Ոչինչ: Ի դեպ, ես կարող եմ նաև բանաստեղծություններ հորինել: Դու համաձայն ես, որ ես մի բանաստեղծություն արտասանեմ, և փոխարենը դու ինձ մի համբույր տաս:

– Համաձայն եմ, եթե քո բանաստեղծությունը դուր գա ինձ: Դե արտասանի՛ր այն:

Եվ Սիդիհարթան, փոքր-ինչ մտածելուց հետո, արտասանեց այս բանաստեղծությունը.

Ստվերախիտ այգին մտավ գեղեցկուհի Քամալան:

Մուրքի առաջ կանգնած էր այն թուխ պապանին՝ սամանան:

Եվ լուրուսի գեղեցկագույն ծաղիկը հանկարծ տեսնելով՝

Նա խոնարհվեց ու Քամալան ժպտաց նրան ի ողջույն:

Եվ պապանին խորհեց. Աստծուն աղոթելուց ավելի

Հաճելի է համբույր քաղել շուրթերից Քամալայի:

Ափերն ուժգին իրար խփելով՝ ծափ զարկեց Քամալան, այնպես որ ոսկեկուռ ապարանջանները զրնգացին:

– Քո բանաստեղծությունը շատ գեղեցիկ է, թու՛խ սամանա, և ես իսկապես ոչինչ չեմ կորցնի, եթե դրա դիմաց քեզ մի համբույր տամ:

Նա հայացքով պատանուն իր կողմը գրավեց, վերջինս էլ իր դեմքը խոնարհելով նրա դեմքին, շրթունքները սեղմեց նրա շրթունքներին, որ նորաբաց թուզ լինեին կարծես: Քամալայի համբույրը շատ երկար էր, և խորադրոշմ զարմանքով Սիդիհարթան զգաց, թե ի՛նչ իմաստուն ձևով էր նա իրեն ուսուցանում, ի՛նչ խելացի էր Քամալան, ինչպե՛ս էր նա կառավարում իրեն՝ մեկ ետ պահելով ու մեկ էլ իր կողմը գրավելով, զգաց, որ այդ առաջին համբույրին դեռ հետևելու է հմտորեն մշակված ու փորձված համբույրների մի ամբողջ շարք, մեկը մյուսից բոլորովին տարբեր, որոնք դեռ սպասում

էին իրեն, որոնք ինքը դեռ ճաշակելու էր: Խորը շունչ քաշելով՝ նա մնաց տեղում կանգնած, երեխայի պես սքանչանալով՝ սովորելու արժանի գիտելիքի այն քանակի առթիվ, որ հենց նոր միայն բացվում էր իր աչքերի առջև:

– Քո բանաստեղծության տողերը շա՛տ գեղեցիկ են, – բացականչեց Քամալան, – եթե ես շատ հարուստ լինեի, դրանց դիմաց ես քեզ ոսկե մետաղադրամներ կտայի: Բայց քեզ համար անչափ դժվար կլինի քո այդ բանաստեղծություններով այնքան շատ փող վաստակել, որքան քեզ անհրաժեշտ է: Իսկ փող քեզ շատ է պետք լինելու, եթե դու ցանկանում ես դառնալ Քամալայի ընկերը:

– Ի՛նչ լավ ես դու կարողանում համբուրել, Քամալա՛, – մրմնջաց Սիդհարթան:

– Այո՛, դա ես կարողանում եմ անել: Դրա համար էլ ես պակասություն չեմ զգում ոչ հանդերձանքի, ոչ ոտնամանների, ապարանջանների և բազմաթիվ ուրիշ-ուրիշ գեղեցիկ իրերի հարցում: Բայց դո՛ւ ինչ կարող ես անել: Մի՞թե դու բացի մտածելուց, ծոմ պահելուց ու բանաստեղծություններ հորինելուց ուրիշ ոչինչ չգիտես:

– Ես գիտեմ նաև զոհ մատուցելու ժամանակ ասվող երգեր, – ասաց Սիդհարթան, – բայց ես այլևս չեմ ուզում երգել դրանք: Ես գիտեմ նաև կախարդական խոսքեր, բայց ես այլևս չեմ ուզում դրանք արտաբերել: Ես սուրբ գրքերի ընթերցանությամբ եմ պարապել...

– Կա՛նգ առ, բավական է, – ընդհատեց նրան Քամալան: – Դու կարդա՛լ գիտես: Իսկ գրե՛լ...

– Իհա՛րկե ես դա գիտեմ: Շատերը գիտեն դա:

– Մեծամասնությունը դա չգիտի: Ես էլ չգիտեմ: Դա շատ լավ է, որ դու գրել և կարդալ գիտես, շա՛տ լավ է: Կախարդական խոսքերն էլ քեզ կարող են դեռ պետք գալ:

Այդ պահին մոտ վազեց սպասուհիներից մեկը և ինչ-որ բան շշնջաց տիրուհու ականջին:

– Հիմա ինձ մոտ մարդ է գալու,– բացականչեց Քամալան:– Շո՛ւտ հեռացիր այստեղից, Սիդիհարթա, ոչ ոք քեզ չպետք է տեսնի այստեղ, սա լա՛վ հիշիր: Վաղը մենք նորից կտեսնվենք:

Իսկ սպասուհուն կարգադրեց պատվարժան բրահմանին մի ճերմակ թիկնոց տալ: Չիմանալով նույնիսկ, թե ինչպես դա տեղի ունեցավ՝ Սիդիհարթան ենթարկվեց սպասուհուն, որը նրան սրահից դուրս ուղեկցեց, զարտուղի ճանապարհներով նրան բերեց այգու մեջ գտնվող փոքրիկ տնակը, նրան մի ձեռք վերնազգեստ տվեց, առաջնորդեց դեպի թփուտը՝ թախանձագինս խնդրելով, առանց որևէ այլևայլության, անմիջապես լքել այգեստանի ցանկապատված տարածքը:

Նա հաճույքով ենթարկվեց հրահանգին: Անտառին վարժված լինելով՝ Սիդիհարթան անաղմուկ կտրեց-անցավ այգեստանը և ցանկապատի վրայով մյուս կողմն անցավ: Գոհ ու բավարարված տեսքով նա վերադարձավ քաղաք՝ թևքի տակ սեղմած ծալված զգեստը: Մի օթևանում, ուր եկվորներն են գիշերում, նա կանգնեց դռան առջև՝ լուռ խնդրելով կերակրել իրեն, ու լռությամբ էլ ընդունեց իրեն մեկնված բրնձե թխվածքը: «Գուցե հենց վաղվանից սկսած, - մտածում էր նա, - ես այլևս ոչ մեկից ուտելիք չեմ մուրա»:

Հանկարծ նրա մեջ հպարտությունը ճառագեց: Նա այլևս սամանա չէր, և իրեն վայել չէր ողորմություն խնդրել: Բրնձե թխվածքը դեռ չճաշակած՝ նա տվեց մի շան ու մնաց առանց կերակուր:

– Ի՛նչ պարզ ու հասարակ է կյանքը, որ վարում են այս աշխարհում մարդիկ,– մտածեց Սիդիհարթան:– Նրանում ոչ մի դժվարություն չկա: Ամեն ինչ շատ ավելի ծանր էր, դժվար և վերջիվերջո անհույս, երբ ես դեռ սամանա էի: Իսկ հիմա ամեն ինչ հեշտ է, նույնքան հեշտ, որքան համբույրի դասը, որ ինձ Քամալան տվեց: Ես պետք է ձեռք բերեմ հանդերձանք ու

փող, ուրիշ ոչինչ, դրանք փոքրիկ ու մոտակա նպատակներ են և չեն կարող իմ քունը խանգարել:

Նա ավելի վաղ էլ հարցուփորձ էր արել Քամալայի քաղաքային տան մասին և հենց հաջորդ օրն էլ ներկայացավ այնտեղ:

– Ամեն ինչ լավ է,– այս բացականչությամբ դիմավորեց նրան Քամալան:– Քեզ սպասում են Կամասվամիի մոտ, նա մեր քաղաքի ամենահարուստ վաճառականն է: Եթե դու նրա դուրը գաս, նա քեզ իր մոտ ծառայության կվերցնի: Խելացի՛ եղիր, թխամա՛շկ սամանա: Ես այնպես կազմակերպեցի, որ քո մասին նրան ուրիշները պատմեին: Սիրալի՛ր եղիր նրա հետ, նա շատ հզոր է և ազդեցիկ: Բայց շատ էլ համեստություն չխաղա՛ս: Ես չեմ ուզում, որ դու նրա ծառան դառնաս, դու պետք է նրա հետ հավասարը հավասարի պես լինես, այլապես ես գոհ չեմ լինի քեզանից: Կամասվամին սկսում է ծերանալ, և նրան հանգիստ է անհրաժեշտ: Եթե դու նրա դուրը գաս, նա քեզ շատ բան կվստահի:

Սիդհարթան շնորհակալություն հայտնեց նրան ու ժպտաց, Քամալան, իմանալով, որ նա երկու օր է ինչ ոչինչ չի կերել, կարգադրեց նրա համար հաց ու մրգեղեն մատուցել և հյուրասիրեց նրան:

– Քո բախտը բանում է,– ասաց Քամալան հրաժեշտ տալիս,– քո առաջ իրար ետևից բացվում են դռները: Ինչպե՛ս դա կարելի է բացատրել: Գուցե դու ինչ-ինչ կախարդական հնարքների՛ ես տիրապետում:

Ինչին Սիդհարթան պատասխանեց.

– Երեկ ես քեզ ասացի, որ ես գիտեմ առմտածել, սպասել ու ծոմ պահել, իսկ դու ասացիր, որ դրանք ոչ մի բանի համար պիտանի չեն: Մինչդեռ դրանք նույնիսկ շատ պետքական կարող են լինել, Քամալա՛, դու դեռ կտեսնես: Դու կտեսնես ու կհամոզվես, որ անտառաբնակ, հիմար սամանաները շատուշատ բաներ գիտեն և կարող են շատ գեղեցիկ բաներ

անել, որպիսիք դուք չեք կարող: Դեռևս երկու օր առաջ ես մի ցնցոտիավոր, չքավոր մեկն էի, բայց արդեն երեկ ես համբուրեցի Քամալային, իսկ շուտով ես վաճառական կդառնամ, փող կունենամ և բոլոր այն բաները, ինչին դու այդքան մեծ կարևորություն ես տալիս:

– Այդպես է, որ կա, բայց ի՞նչ էր լինելու քեզ հետ առանց ինձ: Ի՞նչ էիր դու անելու, եթե Քամալան չօգներ քեզ:

– Սիրելի Քամալա՛, – ասաց Սիդիարթան՝ ողջ մարմնով մեկ ձգվելով, – երբ ես քեզ մոտ, քո այգեստանը եկա, ես առաջին քայլը կատարեցի: Այն ժամանակ ես իմ առաջ համառ նպատակ դրեցի՝ սովորել սիրո գիտությունն ամենագեղեցիկ կնոջ մոտ: Եվ հենց այն նույն վայրկյանից, երբ իմ մեջ ծնվեց այդ նպատակը, ես արդեն գիտեի, որ կարողանալու եմ այն իրագործել: Ես գիտեի, որ դու ինձ կօգնես, ես դա գիտեի քո առաջին իսկ հայացքից, այն, որ դու ուղղեցիր ինձ այգեստանի մուտքի մոտ:

– Իսկ եթե ես դա չցանկանայի՞:

– Բայց դու այդ բանը ցանկացար: Նայի՛ր, Քամալա՛. երբ դու ջրի մեջ քար ես նետում, ապա այն շատ արագ, ամենակարճ ճանապարհով ջրի հատակն է ընկղմվում: Նույն կերպ է վարվում նաև Սիդիարթան, երբ նա իր առջև որևէ նպատակ է դնում: Սիդիարթան ոչինչ չի անում, նա միայն սպասում է, մտածում, ծոմ պահում, բայց նա անցնում է աշխարհի իրերի ու գոյացությունների միջով, ինչպես որ քարն է անցնում ջրի միջով, դրա համար ոչինչ չանելով, անգամ չնչին մի շարժում: Նա տրվում է իրեն ձգող ուժին, թողնում, որ ինքը ցած ընկնի: Նրա նպատակն արդեն ինքնին ձգում-տանում է իրեն, քանի որ նա չի թողնում իր սրտի մեջ ներթափանցել որևիցե մի բան, ինչը կարող էր հակառակվել հետապնդվող նպատակին: Ահա սա՛ է, որ Սիդիարթան սովորել է սամանաների մոտ: Սա այն է, ինչը տխմարները կախարդանք են անվանում և երևակայում են, թե այդ մոգական ուժը ձեռք է բերվում դևերի

օգնությամբ, սակայն դևերը, որպես այդպիսիք, այստեղ դեր չունեն, դրանք իրականում գոյություն էլ չունեն: Յուրաքանչյուր ոք կարող է հմայել, յուրաքանչյուր ոք կարող է հասնել իր նպատակին, եթե միայն նա ընդունակ է մտածելու, սպասելու ու ծոմ պահելու:

Քամալան ուշադիր լսում էր նրան: Նրան դուր էր գալիս Սիդհարթայի ձայնը, նա սիրում էր նրա աչքերի մեջ արտահայտված հայացքը:

– Գուցե այդ ամենը հենց այդպես է, – կամացուկ ասաց նա, – ինչպես դու ես ասում, բարեկամս: Բայց գուցե դա նաև նրանից է գալիս, որ Սիդհարթան պարզապես գեղեցիկ տղամարդ է, որ նրա հայացքը դուր է գալիս կանանց, և այդ պատճառով էլ երջանկությունը ընդառաջում է նրան:

Սիդհարթան համբուրեց նրան ու հրաժեշտ տվեց:

– Թող այդպես լինի, իմ ուսուցչուհի: Ես կուզենայի, որպեսզի իմ հայացքը մշտապես դուր գար քեզ, որպեսզի դու ինձ մշտապես երջանկություն պարգևեիր...

Երեխա-Մարդկանց մոտ

Սիրհարթան գնաց վաճառական Կամասվամիի մոտ. դա մի հարուստ, շքեղ առանձնատուն էր: Թանկարժեք ուղեգորգերով զարդարված սրահների միջով սպասավորները նրան ուղեկցեցին մինչեւ այն սրահը, ուր նա պետք է տանտիրոջը սպասեր:

Կամասվամին ներս մտավ: Նա մի աշխույժ, ամրակազմ տղամարդ էր, փայլելու աստիճան ճերմակած մազերով, խելացի, զգուշավոր աչքերով, հստակ ընդգծված բերանով: Տանտերն ու հյուրը բարեկամաբար ողջունեցին միմյանց:

– Ինձ ասացին,– սկսեց վաճառականը,– որ դու բրահման ես, գիտուն մեկը, սակայն դու ցանկանում ես ծառայության անցնել մի վաճառականի մոտ: Ուրեմն դու կարիքավոր ես, ինչ-ինչ դժվարությունների մեջ ես, եթե աշխատանք ես փնտրում վաճառականի մոտ:

– Ոչ,– ասաց Սիրհարթան,– ես կարիքի մեջ չեմ և երբևէ նման վիճակներում չեմ եղել: Ուզում եմ քեզ տեղեկացնել, որ

ես սամանաների մոտից եմ գալիս, որոնց շրջապատում ես ապրել եմ երկար ժամանակ:

– Եթե դու գալիս ես սամանաների մոտից, ինչպե՞ս կարող ես կարիքի մեջ չլինել: Չէ՞ որ սամանաները լիովին զուրկ են սեփական միջոցներից:

– Ես էլ եմ չքավոր, – ասաց Սիդհարթան, – եթե դու դա նկատի ունես: Ես իսկապես ոչ մի ունեցվածք չունեմ: Սակայն ես դրան ինքնակամ եմ գնացել, հետևաբար ես կարիքավոր չեմ:

– Ի՞նչ միջոցներով ես դու ուզում ապրել, եթե ոչինչ չունես:

– Ես այդ մասին դեռ չեմ մտածել, պարո՛ն: Ես ավելի քան երեք տարի շարունակ ունեզուրկ եմ եղել և երբեք չեմ մտածել այն մասին, թե ինչ միջոցներով եմ ապրելու:

– Ուրեմն դու ապրել ես ուրիշների ունեցվածքի հաշվին:

– Հավանաբար այդպես է: Բայց վաճառականներն էլ են ապրում ուրիշների ունեցվածքի հաշվին:

– Լավ՛ ասացիր: Սակայն վաճառականն ուրիշների ունեցածն անվճար կամ ձրի չի վերցնում, դրա դիմաց նա իր ապրանքն է տալիս:

– Իրականում դա միայն այդպես թվում է: Բոլորն էլ տալիս են ու առնում, սա է կյանքը:

– Բայց թո՛ւյլ տուր ինձ մի բան էլ հարցնել, եթե դու ոչինչ չունես, ապա այդ դեպքում ի՞նչ ես ուզում տալ:

– Ամեն ոք տալիս է այն, ինչ ունի: Զինվորականը տալիս է իր ուժը, վաճառականը՝ իր ապրանքը, ուսուցիչը՝ գիտելիք, գյուղացին՝ բրինձ, ձկնորսը՝ ձուկ:

– Շա՛տ լավ: Իսկ դու ի՞նչ կարող ես տալ: Ի՞նչ է քո սովորածը, դու ի՞նչ կարող ես անել:

– Ես կարող եմ մտածել: Ես կարող եմ սպասել, կարող եմ ծոմ պահել:

– Միայն այդքանը, ուրիշ ոչինչ:

– Իմ կարծիքով՝ այդքանը միայն:

– Իսկ ի՞նչ օգուտ կա դրանից: Օրինակի համար, ի՞նչ օգուտ կա ծոմ պահելուց, ո՞րն է դրա իմաստը:

– Այն շատ լավ բան է, պարո՛ն: Երբ մի մարդ ուտելու ոչինչ չունի, ապա ծոմ պահելը, ժուժկալությունն ամենախելամիտ բանն է, որ նա կարող է անել: Օրինակի համար, եթե Սիդհարթան սովորած չլիներ ժուժկալության կամ ծոմ պահելու արվեստին, ապա նա այսօր արդեն ստիպված էր լինելու մի ինչ-որ աշխատանք գտնել, մեկի մոտ ծառայության մտնել, քեզ մոտ կամ մեկ ուրիշի, քանի որ այդ քայլին դիմելուն նրան քաղցը կստիպեր: Իսկ Սիդհարթան հիմա կարող է հանգիստ սպասել, նրա համար անհամբերություն ասած բանը գոյություն չունի, նրա համար ծայրահեղ անհրաժեշտություն ասածը չկա, նա կարող է երկար ժամանակ սովին դիմանալ և ընդամին ծիծաղել այդ ընթացքում: Դրա համար, պարո՛ն, ծոմապահությունը, ժուժկալությունը լավ բան է:

– Դու իրավացի ես, սամանա՛: Սպասի՛ր մի վայրկյան:

Կամասվամին դուրս եկավ ու վերադարձավ՝ ձեռքին մի թղթափաթեթ, որը նա մեկնեց իր հյուրին ու հարց տվեց.- Դու սա կարո՞ղ ես կարդալ:

Սիդհարթան ուշիուշով զննեց թղթերի փաթեթը, որում առևտրական մի պայմանագիր էր գրված, և սկսեց բարձրաձայն ընթերցել նրա բովանդակությունը:

– Հրաշալի՛ է, ասաց Կամասվամին:– Դու կարո՞ղ ես ինձ համար այս թղթի վրա մի բան գրել: Նա Սիդհարթային մեկնեց մի թերթոն ու մի գրչակոթ, որի վրա Սիդհարթան ինչ-որ բան գրեց ու վերադարձրեց տանտիրոջը:

Կամասվամին կարդաց. «Գրելը լավ բան է, մտածելն ավելի լավ է: Խելքը լավ է, համբերությունը շատ ավելի լավ բան է»:

– Դու հրաշալի ես գրում,– գովեց նրան վաճառականը:–
Մենք դեռ շատ բան կունենանք խոսելու: Իսկ այսօր ես խնդ-
րում եմ քեզ եղի՛ր իմ հյուրը և բնակվի՛ր իմ տանը:

Սիդհարթան շնորհակալությամբ ընդունեց հրավե-
րը և այդ օրվանից նա ապրում էր վաճառականի տանը:
Նրան գեղեցիկ հանդերձանք ու ոտնամաններ տվեցին,
ամեն օր սպասավորը նրա համար լոգանքի պատրաստու-
թյուն էր տեսնում: Օրական երկու անգամ նրան հրավիրում
էին ճոխ խնջույքի, Սիդհարթան, սակայն, օրեկան միայն մեկ
անգամ էր կերակուր ընդունում, ընդ որում՝ ոչ միս էր օգտա-
գործում և ոչ էլ գինի: Կամասվամին պատմում էր նրան իր
առևտրական գործերի մասին, ցույց էր տալիս իր ապրանք-
ներն ու պահեստները, տեղյակ պահում իր հաշիվներից:
Սիդհարթան շատ նորանոր բաներ սովորեց, նա ավելի շատ
լսում էր, քան խոսում: Եվ մտաբերելով Քամալայի խոսքե-
րը՝ նա վաճառականի մոտ իրեն երբեք որպես ենթակա չէր
պահում և ստիպում էր նրան իրեն վերաբերվել որպես հավա-
սարի, անգամ ավելի, քան հավասարի հետ: Կամասվամին
ջանասիրաբար էր զբաղվում իր առևտրական գործարքնե-
րով, հաճախ էլ՝ կրքոտ խանդավառությամբ, մինչդեռ Սիդ-
հարթան այդ ամենին նայում էր որպես մանկական խաղի,
ջանում էր հնարավորինս լավ տիրապետել խաղի կանոննե-
րին, բայց բուն խաղի նկատմամբ միանգամայն անտարբեր
էր: Կամասվամիի հարկի ներքո բնակություն հաստատելուց
շատ չանցած՝ շուտով Սիթհարթան սկսեց օգնել վաճառա-
կանին նրա առևտրական գործերում: Սակայն ամեն օր, պայ-
մանավորված ժամին, նա այցելում էր գեղեցկուհի Քամա-
լային, լավ հագնված ու նրբենի ոտնամաններով, և շուտով
սկսեց նրան ընծաներ մատուցել: Շատ բաներ սովորեցրին
Սիդհարթային Քամալայի ալ կարմիր, խելացի շրթունքնե-
րը: Շատուշատ բաներ սովորեցրեց նրան Քամալայի նուրբ
ու ճկուն ձեռքը: Սիրո մեջ դեռևս երեխա ու սկսնակ լինելով

և ավելի շատ հակված կուրամիտ ու անկուշտ հաճույքներին՝ ասես անհատակ անդունդին տրված, նա Քամալայից հիմնավորապես սովորեց այն հիմնարար կանոնը, ըստ որի չի կարելի հաճույք ստանալ, առանց որ ինքդ այն կտաս, և որ յուրաքանչյուր շարժումը, յուրաքանչյուր փառաբանք, յուրաքանչյուր շփում, յուրաքանչյուր հայացք, անգամ մարմնի վրայի յուրաքանչյուր փոքրիկ մասնիկն իրենց գաղտնիքն ունենին, որը կյանքի կոչումը գիտեցողին մեծագույն երջանկություն է պարգևում: Կինը սովորեցրեց նրան, որ սիրահարները սիրո տոնահանդեսից հետո չպետք է բաժանվեն իրարից՝ առանց փոխադարձ սքանչացում արտահայտելու միմյանց նկատմամբ, յուրաքանչյուրը պետք է հավասարապես և՛ պարտվածի, և՛ հաղթողի տպավորություն թողնի, այնպես որ նրանցից ոչ ոքի մոտ չծնվի հագեցումի ու դատարկության զգացումը, և այն տիպի զգացողությունը, թե ինքն ի չարս է գործադրել կամ օգտվել է դիմացինի թուլությունից և կամ ինքն է անթաքույց ենթարկվողականությունն ցուցաբերել: Զմայլելի ժամեր էր նա անցկացնում գեղեցկուհի ու խելացի դշխոյի ընկերակցությամբ: Սիդհարթան դարձավ նրա աշակերտը, նրա սիրեցյալը, նրա ընկերը: Նրա՝ Քամալայի մեջ էր ամփոփված իր ներկայիս կյանքի արժեքն ու իմաստը, այլ ոչ թե Կամասվամիի առևտրական գործերում:

Վաճառականը նրան հանձնարարեց կարևորագույն նամակների գրության ու պայմանագրերի կազմման գործը և կամաց-կամաց ընտելացավ բոլոր կարևորագույն հարցերը նրա հետ քննարկելուն: Նա շուտով նկատեց, որ թեև Սիդհարթան քիչ բան էր հասկանում բրնձից ու բրդեղենից, նավագնացությունից ու առևտրից, բայց նրա ձեռքը երջանկաբեր էր, և որ Սիդհարթան իրեն՝ վաճառականին, գերազանցում էր իր հանգստավետ բնավորությամբ ու հավասարակշռվածությամբ, ինչպես նաև մարդկանց լսելու ու նրանց ճանաչելու արվեստում:

– Այս բրահմանը, – մի անգամ ասաց նա իր մի բարեկամին, – իսկական վաճառական չէ և երբեք այդպիսին չի դառնա, նրա սիրտն ի զորու չէ կրքոտ հետաքրքրվածությամբ վերաբերել գործերին: Բայց նա տիրապետում է գաղտնիքին այն մարդկանց, որոնց հաջողությունն է հետապնդում կրնկակոխ, դա գուցե երջանիկ աստղի տակ ծնված լինելուց է, կամ էլ նա մի ինչ-որ կախարդանքի է տիրապետում: Հնարավոր է նաև, որ այդ գաղտնիքը նա սովորել է սամանաների մոտ ուսանելիս: Ես նկատել եմ, որ գործարքները նրա համար ասես խաղ ու պար լինեն, դրանք իրեն բնավ չեն գայթակղում, հետաքրքրում, չեն ենթարկեցնում իրենց, անհաջողություններից վախ չունի, կորուստները նրան չեն մտահոգում:

Բարեկամն այսպիսի խորհուրդ տվեց վաճառականին. – Նրան մի բաժնեմաս տուր այն գործերից, որ նա քեզ համար կատարում է, ասենք շահաբաժնի մեկ երրորդը, բայց և ասա՛ նրան, որ ինքը հավասար չափով պատասխանատու է լինելու նաև կորուստների համար, եթե այդպիսիք լինեն: Այդ դեպքում նա ավելի մեծ կրքոտությամբ գործին կկաչի:

Կամասվամին հետևեց բարեկամի խորհրդին: Սակայն Սիդհարթան առաջվա պես անհոգ էր: Երբ գործարքը շահութաբեր էր լինում, նա անտարբերությամբ վերցնում էր իր բաժնեմասը, իսկ երբ վնաս էին կրում, նա ծիծաղելով ասում էր. «Այ քեզ բա՛ն: Ուրեմն մի տեղ սխալ է տեղի ունեցել»:

Թվում էր, թե իրականում նա գործերին շատ անտարբեր էր վերաբերում: Մի անգամ նա ուղևորվեց գյուղերից մեկը՝ այնտեղ բրնձի բերք գնելու համար: Բայց երբ գյուղ հասավ, պարզվեց, որ բրինձն արդեն վաճառվել էր մեկ այլ առևտրականի: Չնայած դրան՝ Սիդհարթան մի քանի օր մնաց այդ գյուղում, հյուրասիրում էր գյուղացիներին, երեխաներին պղնձադրամներ բաժանում, մասնակցեց գյուղական

մի հարսանիքի և վերադարձավ տուն՝ իր ճամփորդությունից անչափ գոհ: Կամասվամին հանդիմանեց նրան, որ նա անմիջապես տուն չէր վերադարձել և իզուր տեղը ծախսել էր ժամանակն ու դրամը: Սիդհարթան պատասխանեց.

– Ինձ մի՛ հանդիմանիր, սիրելի՛դ իմ բարեկամ: Հայտնելով երբեք ոչնչի չես հասնի: Եթե ես քեզ նյութական վնաս եմ պատճառել, ապա ես այն ինձ վրա եմ վերցնում: Բայց անձամբ ես ուղևորությունից չափազանց գոհ եմ: Ես ծանոթացա ամենատարբեր մարդկանց հետ, բարեկամացա մի բրահմանի հետ, երեխաները խաղում էին իմ ծնկների վրա, գյուղացիներն ինձ ցույց տվեցին իրենց դաշտերը, ինձ ոչ ոք որպես վաճառականի չէր վերաբերում:

– Այդ ամենը իսկապես շատ հիանալի է, – ականա բացականչեց Կամասվամին, – բայց չէ՞ որ իրականում դու վաճառական ես, համենայնդեպս ես այդպես եմ կարծում... Թե՛ դու այնտեղ էիր գնացել պարզապես քո հաճույքի համար:

– Դե իհարկե, – ծիծաղեց Սիդհարթան, – իհարկե ես այնտեղ էի գնացել իմ հաճույքի համար: Ուրիշ էլ ինչի՞ համար կարող էի ես այնտեղ գնալ: Ես ծանոթացա նոր մարդկանց ու վայրերի հետ, վայելեցի իմ հանդեպ ցուցաբերված բարեկամության ու վստահության ցույցերը, մեկի հետ բարեկամացա: Ահավասիկ, ի՛նքդ դատիր, սիրելի՛ս, եթե իմ փոխարեն Կամասվամին լիներ, ապա իմանալով, որ գործարքը կայանալ չի կարող, որովհետև գնելու բան չկա, նա անմիջապես էլ զայրացած ու փութով տուն կվերադառնար, և այդ ժամանակ փողն ու ժամանակը իսկապես որ զուր տեղը վատնված կլինեին: Իսկ ես այնտեղ մի քանի հաճելի օրեր անցկացրի, ինչ-ինչ բաներ սովորեցի, երջանկությունը ճաշակեցի, հետո էլ՝ ոչ ինձ, ոչ էլ ուրիշներին չվնասեցի նյարդայնության ու շտապողականության պատճառով: Եվ եթե օրերից մի օր ես նորից այնտեղ գնամ, ասենք ուշ բերքի գնման կամ որևէ մեկ այլ նպատակով, ապա բարյացկամ մարդիկ ինձ կընդունեն

բարեկամաբար և ուրախությամբ, և ես գոհացած կլինեմ, որ այն անգամ ցավ չհապրեցի և չշտապեցի հեռանալ: Ուրեմն հանգստացի՛ր, բարեկա՛մս, և քեզ մի՛ կեղեքիր կշտամբանքների տեղատարափով... Եթե օրերից մի օր դու համոզվես, որ Սիդիարթան քեզ վնաս է բերում, այդժամ միայն մի բա՛ն ասա, և Սիդիարթան իր ճանապարհով կգնա: Իսկ մինչ այդ՝ ե՛կ մեկս մեկից գոհանանք ու շնորհակալության մեջ ապրենք:

Ապարդյուն էին նաև վաճառականի փորձերն ապացուցելու Սիդիարթային, որ նա իր՝ Կամասվամիի հացն է ուտում: Սիդիարթան առարկեց՝ ասելով, որ ինքն իր սեփական հացն է ուտում, ավելին, որ իրենք երկուսն էլ ուրիշների հացն են ուտում, այն հացը, որ պատկանում է բոլորին: Սիդիարթան երբեք ականջ չէր դնում Կամասվամիի հոգսերին, կարեկցանք չէր ցուցաբերում, իսկ հոգսեր Կամասվամիին շատ ունեւր: Եթե նրա ձեռնարկած գործերից որևէ մեկին ձախողվելու վտանգ էր սպառնում, երբ կասկած էր առաջանում, որ ուղարկված ապրանքը ճանապարհին կորել է, կամ որ պարտատուներից մեկը կարող է և վճարունակ չլինել, Կամասվամիին երբեք չէր հաջողվում համոզել իր աշխատակցին, որ նա իր ցավին դարման կանի, եթե բարձրաձայն իր ցասումն ու մտահոգությունն արտահայտի այդ առթիվ, գլուխը բռնած ման գա՝ ճակատը կնճռոտելով, անքուն գիշերներ լուսացնի: Երբ մի անգամ Կամասվամիին նրան շշպոեց՝ ասելով, որ այն ամենը, ինչ ինքը գիտի, իրենից է սովորել, Սիդիարթան պատասխանեց.

– Ի՞նչ է, դու էլ ուրիշ հաջող կատակ չունեի՞ր ինձ հրամցնելու... Քեզանից ես սովորել եմ, թե ինչ արժե մի կողով ձուկը, որքան տոկոս կարելի է վերցնել պարտքով տված դրամի դիմաց: Սա է քո ողջ գիտությունը: Ես քեզանից չեմ մտածել սովորել, թանկագի՛ն Կամասվամի, դու ավելի լավ կանեիր այդ բանն ինձանից ուսանել:

Անշուշտ Սիդհարթայի հոգին առևտրով չէր հրապուրված: Նա առևտրով զբաղվում էր միայն այն պատճառով, որ այն դրամ էր բերում Քամալայի համար, և այդ դրամը շատ ավելին էր, քան անհրաժեշտ էր իրեն: Իսկ ընդհանրապես՝ Սիդհարթայի հետաքրքրությունն ու կարեկցանքն էին շարժում այն մարդիկ, որոնց գործերը, զբաղմունքներն ու հոգսերը, հրճվանքներն ու մոլորություններն առաջներում էլ խորթ էին եղել իրեն և իրենից հեռու՝ ինչպես լուսինը: Որքան էլ իրեն հաջողվում էր բոլորի հետ խոսել, բոլոր մարդկանց հետ միասին ապրել, նրանցից նոր բաներ սովորել, սակայն նա շատ լավ հասկանում էր նաև, որ կար մի բան, ինչը բաժանում էր իրեն այդ մարդկանցից և այդ բաժանարարն իր սամանայական էությունն էր: Նա տեսնում էր, թե ինչ երեխայական կամ զուտ կենդանական կյանքով էին ապրում մարդիկ, որոնց նա միաժամանակ և՛ սիրում էր, և՛ ատում: Նա տեսնում էր, թե ինչպես են նրանք ջանքեր թափում, տառապում ու ճերմակելով-ծերանում են իրերի պատճառով, իրեր, որ նրա կարծիքով, դրան չարժեին, փողի համար, մանր-մունր հաճույքների, չնչին պատիվների արժանանալու համար: Նա տեսնում էր, թե ինչպես են նրանք հանդիմանում ու վիրավորում միմյանց, ինչպես են տնքում ցավերից, որոնք սամանան ծիծաղելով է կրում, ինչպես են տառապում զրկանքներից, որոնք սամանան չի էլ զգում:

Նա բարյացկամ էր ամեն ինչի հանդեպ, հավասարապես բարյացկամ ու բաց այն ամենի հանդեպ, ինչ մարդիկ իրեն էին հրամցնում: Նա անտարբեր բարյացկամությամբ էր ընդունում վաճառականին, որն իրեն կտավ էր առաջարկում, պարտատուին, որը նոր պարտք էր նրանից խնդրում կամ պարտքի զիջում ակնկալում, չքավորին, որը ժամերով պատմում էր իրեն իր աղքատության պատմությունը, որը, սակայն, ամենահետին սամանայի կեսի չափ անգամ աղքատ չէր: Մեծահարուստ օտարերկրացի վաճառականի հանդեպ նա

իրեն պահում էր այնպես, որպես թե նա իր ծառան լիներ, որ սափրում էր իրեն, որպես փողոցային մանրավաճառ կամ փերեզակ, որին ինքը թույլ էր տալիս մի քանի գրոշով խաբել իրեն բանանի գնի որոշման մեջ: Երբ Կամասվամին նրա մոտ էր գալիս հերթական անգամ իր հոգսերից բողոքելու կամ հանդիմանելու նրան մի ինչ-որ գործարքի մեջ թերանալու կապակցությամբ, այդժամ նա հետաքրքրությամբ ու երջանիկ ժպիտով լսում էր նրան՝ զարմանքի արտահայտությունը դեմքին, ցանկանալով հասկանալ նրան, մասամբ համաձայնվելով նրա հետ, բայց միայն այնքան, որքան անհրաժեշտ էր համարում և շրջվում էր նրանից ու դեմքով դառնում դեպի սեփական կարիքներից հաճող հերթական այցելուն: Իսկ նրա մոտ շատերն էին գալիս, ոմանք՝ առևտրական գործերով, մյուսները՝ նրանից մի բան փախցնելու նպատակով, ուրիշները՝ իրենց նկատմամբ նրա մեջ կարեկցանք արթնացնելու ակնքալիքով, շատերն էլ պարզապես խորհուրդ էին հայցում նրանից: Եվ նա խորհուրդներ էր շռայլում, կարեկցում, նվերներ անում, թույլ էր տալիս, որ իրեն մի քիչ խաբեն, և այդ ողջ խաղն ու այն կրքոտությունը, որով բոլոր այդ մարդիկ տրվում էին այդ խաղին, նույնքան շատ էին զբաղեցնում նրա միտքը, ինչպես առաջներում աստվածներն ու բրահմանների ուսմունքն էր զբաղեցնում իրեն:

Ժամանակ առ ժամանակ իր կրծքի տակ նա զգում էր մի շատ թույլ, մահացող ձայն, մե՛րթ զգուշացնող, մե՛րթ էլ՝ հանդիմանող, բայց այնքա՛ն կամացուկ, որ նա հազիվ միայն կարողանում էր լսել այն: Այդժամ մի կարճառոտ ժամանակամիջոց նրա մեջ արթնանում էր այն գիտակցությունը, որ ինքը մի տարօրինակ կյանքով է ապրում, որ այն ամենը, ինչ ինքն անում է, ընդամենը մի դատարկ խաղ է, ու թեև նա իրեն ուրախ է զգում, երբեմն էլ՝ նույնիսկ երջանիկ, սակայն իրական, բուն կյանքն անցնում է նրա կողքով և իրեն չի դիպչում: Ինչպես որ ձեռնածուն է գնդակներով խաղում, այդպես

Նա խաղում էր իր առևտրական գործարքների հետ, իրեն շրջապատող մարդկանց հետ, նայում էր նրանց, զվարճանում նրանցով: Բայց սրտի խորքում, այնտեղ, ուր իր էության մշտնջենական աղբյուրն էր տրոփում, նա այս կյանքում ներկա չէր: Այդ աղբյուրը հոսում էր մի ինչ-որ տեղ, հեռուններում, հոսում էր ու հոսում, նրան բոլորովին անտեսանելի, հոսում էր ու շարունակ հեռանում և այլևս ոչ մի ընդհանուր բան չուներ իր կյանքի հետ: Այդ մտքերը մի քանի անգամ վախ արթնացրին նրա մեջ, և սրտի խորքում ափսոսանք առաջացավ առ այն, որ ինքն այլևս չի կարող սրտով մասնակիցը դառնալ կյանքի այդ բոլոր մանկական մանրուքներին, նրանց վերաբերվել կրքոտ խանդավառությամբ, և նրա մեջ ցանկություն արթնացավ իսկապե՛ս ապրել, աշխատել, այս կյանքի իրական հաճույքը վայելել և ոչ թե լինել նրա հասարակ հանդիսատեսը:

Բայց ամեն անգամ նա վերադառնում էր գեղեցկուհի Քամալայի մոտ, ուսանում էր սիրո արվեստը, վարժվում ու տրվում հաճույքի պաշտամունքին, որում, ավելի քան ուրիշ որևէ տեղ, տալն ու առնելը դառնում են մեկ միասնություն, իրարից անբաժան: Նա զրուցում էր գեղեցկուհու հետ, սովորում նրանից, խորհուրդներ տալիս ու խորհուրդներ առնում: Քամալան իրեն ավելի լավ էր հասկանում, քան ժամանակին՝ Գովինդան. այդ գեղեցկուհին իրեն ավելի էր նման ու հոգեհարազատ:

Մի անգամ Սիդհարթան ասաց նրան. - Դու ինձ նման ես, դու տարբեր ես բոլոր մյուս մարդկանցից: Դու Քամալան ես, և միայն այդքանը, քո մեջ, քո ներսում կա մի խաղաղ ապաստարան, ուր դու կարող ես մուտք գործել ցանկացած պահի և զգալ քեզ որպես քո տանը: Ես նույնպես դա կարող եմ անել: Շատ քիչ մարդիկ ունեն այդ ապաստանը, մինչդեռ բոլորն էլ կարող էին այն ունենալ:

- Բոլոր մարդիկ չէ, որ խելացի են, - ասաց Քամալան:

– Ոչ,– ասաց Սիդիարթան,– խոսքը խելքին չի վերաբերում: Կամասվամին նույնքան խելացի է, որքան ես, սակայն իր մեջ չունի այդ ապաստան կոչվածը: Ուրիշները, սակայն, որոնք խելքի իմաստով տակավին երեխաներ են, ունեն դա: Մարդկանց մեծ մասը, Քամալա՛, նման է ընկնող տերևի, նրանք ճախրում են օդում, պտույտներ են գործում՝ քամու բերանն ընկած, բայց վերջիվերջո գետնին են ընկնում: Մյուսները, սակայն, շատ քչերը, նման են աստղերի, նրանք ընթանում են խիստ որոշակի և ամրակուռ ուղիով, և ոչ մի քամի չի կարող հասնել նրանց և ստիպել շեղվել ճանապարհից: Նրանք իրենց մեջ են կրում իրենց օրենքներն ու իրենց ուղին: Բոլոր իմ ճանաչած գիտուններից ու սամանաներից, որոնց ես շատ եմ հանդիպել իմ կյանքի ճանապարհին, միայն մեկը կար այդ տեսակին պատկանող, կատարյալ մեկը, որին ես երբեք չեմ կարող մոռանալ: Դա այն նույն Գոթաման է՝ Վեհագույնը, այն մեծագույն ուսմունքի հռչակողն ու նախակարապետը: Հազարավոր երիտասարդներ ամեն օր լսում են նրա ուսմունքը, յուրաքանչյուր ժամ հետևում նրա հրահանգներին, բայց նրանք բոլորը ընկնող տերևներ են, նրանք իրենց մեջ չեն կրում այդ ուսմունքն ու օրենքը:

Քամալան նրան էր զննում՝ ժպիտը դեմքին:

– Դու նորից նրա մասին ես խոսում,– ասաց նա,– քո մեջ նորից սամանայական մտքեր են:

Սիդիարթան լռեց, ու նրանք տրվեցին սիրախաղին, այն երեսուն թե քառասուն խաղերից մեկին, որ գիտեր Քամալան: Նրա մարմինը ճկուն էր, ինչպես հովազի մարմինը, ինչպես որսորդի աղեղը: Ով նրա մոտ էր սովորել սիրո արվեստը, նրա առաջ բաց էին բոլոր հաճույքները, բոլոր գաղտնիքները: Երկար ժամանակ նա խաղում էր Սիդիարթայի հետ, փաղաքշում նրան, մերթ գրավում նրան, մերթ վանում, ուժով տիրանալով նրան՝ փաթաթվում նրան ամբողջությամբ, հրճվում նրա վարպետությամբ, մինչև որ նա իրեն

պարտված էր զգում և ուժասպառ հանգիստ առնում Քամա-
լայի կողքին:

Հետերան խոնարհվեց նրա վրա, երկար նայեց նրա
դեմքին, նրա հոգնած աչքերին:

– Դու լավագույնն ես սիրահարների մեջ,– մտածկոտ
ասաց նա,– լավագույնը բոլոր իմ տեսածների մեջ: Դու բոլո-
րից ուժեղ ես, ճկուն ես ու նախահարձակ: Դու շատ լավ ես
յուրացրել իմ ուսմունքը, Սիդհարթա: Մի օր, երբ ես ավելի
մեծացած լինեմ, ես կուզենամ քեզանից երեխա ունենալ:
Սակայն, ամեն դեպքում, դու դեռ սամանա ես մնացել, սիրե-
լի՛ս, դու ինձ բնավ չես սիրում, դու ոչ ոքի չես սիրում: Այդպես
չէ՞:

– Շատ հնարավոր է, որ այդպես է,– հոգնած պատաս-
խանեց Սիդհարթան.- Ես քո նման եմ: Չէ՞ որ դու էլ չես
սիրում, հակառակ դեպքում՝ դու ինչպե՞ս կարող էիր սիրույն
որպես արվեստի վերաբերվել: Մեզ նման մարդիկ, հավա-
նաբար, անկարող են սիրել: Երեխա-մարդիկ դա կարող են
անել, դա նրա՛նց գաղտնիքն է:

Սանսարա

Երկար ժամանակ Սիդիարթան ապրում էր աշխարհիկ հաճույքներին տրված կյանքով՝ առանց որ ամբողջովին անձնատուր լինելու նրան: Զգացմունքները, որ նա սպանել էր սամանաների հետ բնակության կրակոտ տարիներին, արթնացել էին, նա ճաշակեց հարստությունը, ըմբռշխնեց ցանկասիրական կիրքը, վայելեց իշխանությունը: Սակայն իր սրտում նա դեռևս սամանա էր մնացել, ինչպես դա ճիշտ նկատեց խելացի Քամալան: Այժմ ևս մտածելու արվեստը, սպասումն ու ժուժկալ ծոմապահությունը, որոնց տակավին հակված էր իր կյանքը, դեռ շարունակում էին տիրապետություն ունենալ նրա վրա, այժմ էլ աշխարհիս երեսին ապրող մարդիկ՝ երեխա-մարդիկ, օտար էին իրեն, ինչպես որ ինքն էր նրանց համար խորթ ու օտարոտի:

Տարիներն անցնում էին, առաջ սլանում, և նա այդ ազատ ու հաճույքներով լեցուն կյանքին տրված՝ չէր զգում նրանց ընթացքը: Նա մեծ հարստություն ձեռք բերեց, վաղուց արդեն Սիդիարթան սեփական առանձնատուն ուներ,

սպասավորներ և մի պուրակ քաղաքից դուրս, գետափին: Մարդիկ սիրում էին նրան, նրանք այցելում էին նրան, երբ կարիքն ունեին դրամի կամ խորհրդի: Բայց ոչ ոք մտերիմ չէր նրա հետ, բացի Քամալայից:

Այն բարձր, լուսավոր արթնացումը, որը մի ժամանակ՝ իր պատանեկության ծաղկման շրջանում, ապրել էր նա, այն օրերին, որոնք հաջորդեցին Գոթամայի քարոզին ու Գովինդայից բաժանմանը, այն ժամանակվա նրա այն հպարտ մենությունը և անկախությունը բոլոր տեսակի ուսմունքներից ու ուսուցիչներից, զգոնությունն իր սրտում բնավորված աստվածային ճայնի հանդեպ, այդ ամենը որպես անցողիկ մի բան ներկայացավ և կամաց-կամաց ետ մղվեց դեպի հիշողության հեռավոր ծալքերը: Հեռվում ցածրաձայն խոխոջում էր այն սրբազան աղբյուրը, որն առաջներում այնքան՝ մոտիկ էր և ժամանակին իր մեջ էր կարկաչում: Այն ամենից, ինչ ինքը գիտեր, շատ բաներ նա սովորել էր սամաններից, սովորել էր Գոթամայի քարոզներից, ուսանել էր իր հորից ու բրահմաններից, որոնք դեռ երկար ժամանակ մնացել էին նրա մեջ. խաղաղաբարո ապրելաձևը, սերը մտածողության հանդեպ, ինքնախորասուզման ժամերը, իր անձի, սեփական եսի մասին գաղտնի գիտելիքները, այն հավերժական եսի, որը ոչ մարմնավոր է, ոչ էլ՝ գիտակցություն: Այս ամենից շատուշատ բաներ էին մնացել նրա մեջ, սակայն մեկը մյուսի հետևից սուզվել էին անդնդախոր վիհն ու փոշով ծածկվել: Բրուտագործի բոլորակի նման, որ, մեկ անգամ շարժման մեջ դրվելով, դեռ երկար ժամանակ պահպանում է իրեն հաղորդված արագությունը և որոշ ժամանակ անց միայն անզգայելի կերպով, կամաց-կամաց դանդաղեցնում է իր ոլորապտույտը մինչև վերջնական կանգառը, այդպես էլ Սիդհարթայի հոգում երկար ժամանակ շարունակվում էր պտտվել ճգնակեցության անիվը, մտածողության թափանիվը, ճանաչողության անիվը: Այն դեռ հիմա էլ շարունակում էր պտտվել,

սակայն շատ դանդաղ, տատանումներով, և ուր որ է կանգ էր առնելու վերջնականապես: Ինչպես որ խոնավությունն է ներթափանցում մահացող ծառացողունի խորքը՝ կամաց-կամաց ներծծվելով նրա մեջ և փտախտ առաջ բերելով, այդպես էլ աշխարհն ու ծուլությունը կամաց-կամաց թափանցեցին Սիդհարթայի հոգու մեջ՝ աստիճանաբար լցնելով այն, ծնունդ տալով ծանրության ու հոգնածության զգացողություններին, քուն բերելով նրա վրա: Փոխարենը՝ նրա մեջ արթնացան զգացմունքներն ու ցանկությունները, դրանք կենդանություն ստացան, նա շատ բան սովորեց, շատ-շատերն էլ փորձով իմացավ:

Սիդհարթան սովորեց առևտուր անել, մարդկանց նկատմամբ իշխանություն բանեցնել, կանանց հետ հաճույք վայելել: Նա սովորեց գեղեցիկ հանդերձներ կրել, կարգադրություններ անել սպասավորներին, լոգանք ընդունել անուշաբույր յուղաջրերում: Սովորեց ճաշակել նուրբ ու համեղ պատրաստված կերակուրներ, նաև ծուկ, կենդանիների ու թռչնի միս, համեմունքներ ու քաղցրավենիք, և գինի խմել, որ ծնող-մայրն է ծուլության ու մոռացության: Նա սովորեց զառ գցել ու ճատրակ խաղալ, պարուհիներին նայել, օգտվել պատգարակից, փափուկ անկողնում քնել: Բայց, չնայած այդ ամենին, նա իրեն տարբեր էր համարում մյուս մարդկանցից, նրանցից շատ ավելի բարձր, դեռ շարունակում էր նրանց նայել թեթևակի հեգնանքով, դուրս-ինչ արհամարական ու նողկանքի զգացումով, այն նույն քամահրանքով, որ սամանան է տածում աշխարհաբնականների հանդեպ: Երբ Կամասվամին վատառողջ էր լինում կամ բորբոքված, երբ նա իրեն ինչ-որ մեկի կողմից վիրավորված էր զգում, գլուխը կորցրած իր վաճառականական հոգսերից, Սիդհարթան դրան միայն հեգնանքով էր վերաբերվում: Սակայն դանդաղորեն ու աննկատ կերպով, անձրևների ու հունձքի, քաղհանման եղանակների իրարահաջորդող ընթացքների

հետ միասին, նրա հեգնանքը գնալով ավելի ու ավելի էր գունատվում, գերազանցության զգացողությունն էլ՝ ավելի թուլանում: Կամաց-կամաց, օրըստօրե աճող իր հարստություններին զուգահեռ՝ Սիդհարթան ինքն էլ երեխա-մարդկանց հատուկ բնութագրական գծերից յուրացրեց, ինչ-ինչ բաներ՝ նրանց մանկականությունից ու անհանգստություններից: Եվ սակայն ինքը նախանձում էր նրանց, այնքան ավելի ուժգին էր նախանձում, որքան որ ավելի էր նմանվում նրանց: Նա նախանձում էր նրանց այն բանի համար, ինչն իրեն պակասում էր, բայց նրանք ունեին. այն կարևորությունը, որ նրանք հատկացնելու պես վերագրում էին իրենց կյանքի բոլոր դրսևորումներին, նրանց ուրախությունների ու տագնապների կրքոտ խանդավառությանը, նրանց հավերժական սիրահարվածության հեզաբարո, բայց քաղցր երջանկությանը: Իրենք իրենց, իրենց կանանց, իրենց երեխաներին, պատվին կամ փողին, ծրագրերին կամ հույսերին մշտապես սիրահարված էին այդ մարդիկ: Բայց նա հենց դրանք էլ չյուրացրեց այդ մարդկանցից, հենց դրանք, այդ մանկամիտ ուրախություններն ու երեխայական խենթությունները չսովորեց նրանցից, այլ յուրացրեց միայն այն տհաճ գծերը, որոնք ինքն ատում էր նրանց մեջ: Գնալով ավելի հաճախ էր պատահում, որ հասարակական միջավայրում անցկացրած երեկոյին հաջորդող առավոտյան նա երկար ժամանակ պառկած էր մնում անկողնում՝ իրեն մի տեսակ ճնշված ու հոգնած զգալով: Պատահում էր, որ նա նեղսրտում էր ու անհամբեր դառնում, երբ Կամասվամին ձանձրացնում էր իրեն իր հավերժական հոգսերով: Պատահում էր, որ նա բարձրաձայն ծիծաղում էր ու քրքջոց արձակում, երբ զառախաղում տանուլ էր տալիս: Նրա հայացքը դեռևս շատ ավելի խելացի էր ու ոգեշունչ, քան մյուսներինը, բայց ժպիտն ավելի հազվադեպ էր հայտնվում այնտեղ, և կամաց-կամաց նրա դեմքի վրա դաջվեց այն նույն արտահայտությունը, որն այնքան հաճախ հանդիպում է մեծահարուստ

մարդկանց դեմքերին. դժգոհության, հիվանդոտության, ընկճվածության, ծուլության, անսրտության ցուցադրությունները: Հարուստներին հատուկ հոգու հիվանդությունն աստիճանաբար պաշարեց նաև Սիդհարթային:

Որպես մի նուրբ շղարշաքող, գերնոսր մշուշի տեսքով հոգնությունն իջավ Սիդհարթայի վրա, դանդաղ, բայց ամենայն հաջորդ օր դառնալով փոքր-ինչ ավելի խիտ, ամսեամիս՝ ավելի պղտոր ու մռայլ, տարեցտարի՝ ավելի ծանր: Ինչպես որ նոր զգեստն է ժամանակի ընթացքում հնանալով մաշվում, աստիճանաբար կորցնելով իր գեղեցիկ գույնը բծեր է ձեռք բերում, ավելորդ ծալքեր ստանալով տեսքից ընկնում՝ յուրաքանչյուր պահի պատռվելու պատրաստ, այդպես էլ նոր կյանքը, որ Սիդհարթայի համար սկսվեց Գովինդային հրաժեշտ տալու պահից ի վեր, տարիների ընթացքում կորցրեց իր փայլն ու գույնը, նրա վրա բարդվեցին բծեր ու ծալքեր, թեև խորքում դեռևս ծպտված, սակայն, այս ու այնտեղ, իրենց նողկալի կերպարանքն արդեն երբեմն-երբեմն ցուլացնելով, որ մարդուս հուսախաբությունն ու զզվանքն էին շարժում: Սիդհարթան դա չէր տեսնում: Նա միայն նկատեց, որ այն վճիտ ու ինքնավստահ ներքին ճայնը, որը մի ժամանակ արթնացել էր իր մեջ և մշտապես ղեկավարել էր իրեն իր կյանքի այն շողարձակող ժամանակներում, հիմա ինչ-որ չի լսվում, լռել է:

Աշխարհը կլանեց նրան՝ հաճույքները, զգայականությունը, ծուլությունը, և ամենավերջում էլ՝ այն մեծագույն արատը, որը նա ամենաանհեթեթն էր համարում և որին ինքը վերաբերում էր մեծագույն արհամարհանքով ու հեգնանքով. ընչաքաղց ազահությունը: Վերջիվերջո նրան կլանեցին նաև սեփականատիրության մոլուցքը, ունեցվածքն ու հարստությունը, այդ ամենը դադարեց այլևս նրա համար խաղ ու մանրուք լինելուց, դարձավ շղթա ու բռն: Տարօրինակ ու նենգմիտ խարդավանքով Սիդհարթան ընկավ այդ վերջին

ու ամենանողկալի կախվածության ծուղակը, և դրա շնորհիվ՝ զառախաղի: Այն ժամանակվանից ի վեր, ինչ նա դադարել էր հոգով սամանա լինելուց, փողով ու թանկարժեք զարդեղենով խաղալը, որին սկզբնական շրջանում նա տրվում էր ժպիտով ու անփոյթ քամահրանքով, որպես թե երեխա-մարդկանց շրջանում ընդունված, դատարկ զվարճալիքի, կամաց-կամաց նրա համար անդիմադրելի կիրք դարձավ: Նա դարձավ թունդ խաղամուլ, որի հետ շատ քչերն էին համարձակվում մրցասպարեզ մտնել, այնքան որ բարձր ու տրամաբանությանը չտրվելու աստիճան հանդուգն էին նրա պատվիրած խաղագումարները: Նա խաղում էր մի մարդու նման, որն ասես խլացնել էր ցանկանում իր սրտի տառապանքները: Պարտություններն ու ատելի փողերի մսխումը չարախինդ ուրախություն էին պարգևում նրան, ուրիշ կերպ նա անկարող էր հստակորեն ու հեզնական մատուցմամբ ցուցադրելու իր արհամարանքը հարստության՝ վաճառականական աշխարհի այդ կուռքի հանդեպ: Ինքն իրենից զզվելով, ինքնահեզնանքի տրվելով՝ նա մեծ խաղագումարներ էր դնում, անխնա ու անողորմ կերպով հաղթում էր հազարավորների, սնանկացնում նրանց և ինքն էլ խոշոր գումարներ էր տանուլ տալիս, դրամ, թանկարժեք զարդեղեն, տանուլ տվեց անգամ իր քաղաքամերձ տունը, նորից ետ շահեց այն, նորից տանուլ տվեց: Այդ տագնապալի, սիրտ մաշող վախի զգացումը, որ պաշարում էր նրան զառերը նետելու պահին՝ խոշոր խաղագումարների համար պայքարի ընթացքում, իր համար անչափ թանկագին զգացում էր, նա սիրում էր դա ու ջանում էր մշտապես վերաթարմացնել այն իր մեջ, ուժգնացնել, թեժացնել այն ավելի ու ավելի, քանի որ միայն այդ սուր զգացողությունների մեջ էր ինքը երջանկության պես մի բան գտնում, արբեցումի պես մի բան, մի ինչ-որ գերակա ինքնազգացողություն՝ իր կյանքի կուշտ, անգույն ու խամրած բավիղներում: Այսպես՝ ամեն անգամ մեծ գումարներ տանուլ տալուց

հետո, նա ստիպված էր լինում մեծ հարստությունների ձեռք-բերելուն հետամտել, հարկադրված էր զգում ավելի եռանդուն ջանասիրությամբ առևտրով զբաղվել, պարտատուների նկատմամբ ավելի խիստ էր դառնում, քանի որ ցանկանում էր շարունակել խաղը, փողերը քամուն տալ՝ ցույց տալու համար իր արգահատանքը հարստության հանդեպ: Պարտավելիս Սիդհարթան կորցնում էր ինքնատիրապետումը, հոգեկան հանգստությունը, կորցնում էր համբերությունը անպարտաճանաչ պարտատուների նկատմամբ, կորցրեց նաև իր բարեհաճությունը աղքատների հանդեպ, դադարեց բավականություն ստանալ իրեն դիմողներին նվերների տեսքով փող բաժանելուց: Նա, որ մոլախաղի ժամանակ միանգամից տասնյակ հազարներ էր տանուլ տալիս ու այդ ընթացքում՝ ծիծաղում, առևտրական գործերում դարձավ ավելի կծծի ու մանրախնդիր, անգամ գիշերներն էլ երազի մեջ փող էր տեսնում... Ամեն անգամ, երբ նա արթնանում էր այդ նողկալի, չարահմա դյութանքներից ու իր ննջարանի պատից կախ հայելու մեջ տեսնում իր դեմքը՝ ծերացած ու այլալված, ու երբ նրա վրա արշավում էին ամոթն ու գարշանքը, նա նորից փախուստի էր դիմում, նետվում բախտախաղի որոգայթների մեջ՝ նորից ու նորից տրվելով ցուփ ու շվայտություններին, գինարբուքի թմրեցնող խանդին, ու այնտեղից էլ իրեն զցում փող կուտակելու, ունեցվածք դիզելու մարմաջի գիրկը: Այդ անհիմաստ շրջապտույտի բովում եփ գալով՝ նա հյուծվեց, սպառեց իրեն, զառամյալ ու հիվանդոտ կերպարանք ստացավ:

Բայց մի անգամ Սիդհարթան երազի մեջ նախազգուշացում-արթնացման պես մի բան տեսավ: Երեկոյան կողմ նա եղել էր Քամալայի մոտ, նրա հրաշագեղ հաճույքների այգում: Նրանք նստել էին ծառերի ներքո ու զրուցում էին, և Քամալան, որ մտքերի մեջ էր ընկղմված, խոսքեր ասաց, որոնց մեջ տխրություն ու հոգնածություն զգացվեց: Նա

Սիդիարթային խնդրեց պատմել Գոթամայի մասին և ոչ մի կերպ չէր կարողանում կտրվել այդ պատմությունից, նրանից, թե որքա՛ն մաքուր էր նրա հայացքը, ի՛նչ խաղաղ ու գեղեցիկ էին նրա շրթունքները, որքա՛ն բարի էր նրա ժպիտը, ի՛նչ հանգստավետ էր նրա քայլվածքը: Քամալայի դրդմամբ երկար-բարակ պատմում էր Սիդիարթան վսեմափառ Բուդդայի մասին, հանկարծ Քամալան հոգոց հանեց և վերջապես ասաց.

– Կգա այն ժամանակը, գուցե շատ շուտով, երբ ես նույնպես կհետևեմ այդ Բուդդային: Ես նրան կնվիրաբերեմ իմ այգին և իմ ապաստանը կգտնեմ նրա ուսմունքի մեջ:

Ասելուն պես Քամալան սկսեց փաղաքշել Սիդիարթային, ներքաշեց սիրախաղի մեջ և ցավեցնող կրքոտությամբ սեղմեց նրան իր կրծքին, արտասուքներով ու կրակոտ փաղաքշանքներով նա կարծես մի վերջին անգամ ցանկանալիս լինե՞ր այդ մարմնական, անցողիկ, երանավետ հաճույքից քամել քաղցրության վերջին կաթիլը: Սիդիարթան երբեք այնպես հստակորեն չէր գիտակցել, թե որքան հարազատ էին իրար ցանկասիրությունն ու մահը: Հետո նա պառկել էր Քամալայի կողքին, որի դեմքը հանգչում էր իրենին այնքան մոտ, ինքը պարզ տեսավ այդ դեմքը, այնքան պարզ, ինչպես երբեք, նրա աչքերի տակ ու շրթունքների անկյունում նա կարդաց դաժան գրանշաններ՝ նրբանուրբ գծագրություններից ու հազիվ նշմարելի կնճիռներից կազմված, որ հիշեցնում էին աշնան ու ծերության մասին: Սիդիարթան ինքն էլ, որ արդեն չորրորդ տասնամյակն էր ոտք դրել, մեկ անգամ չէ, ինչ այս ու այնտեղ ճերմակ վարսեր էր նկատել իր սև գլխին: Հոգնածությունն էր տպված Քամալայի գեղեցիկ դեմքին, անցած երկար ճանապարհի հոգնությունը, ճանապարհ, որ զուրկ էր եղել երջանկավետ նպատակից, հոգնությունն ու սկիզբ առած թոշնանքը, թաքուն, դեռևս չարտահայտվող, գուցե դեռ չգիտակցվող տագնապը. վախը ծերության

հանդեպ, աշնան, վախը մահվան անխուսափելիության հանդեպ: Սիդհարթան հոգոց արձակելով հրաժեշտ տվեց նրան՝ հոգին լիքը թախիժով ու անասելի տագնապով:

Սիդհարթան գիշերն անցկացրեց իր տանը՝ պարուհիների ու գինու ընկերակցությամբ, ընդամին՝ իր զվարճասեր ընկերուհիների հանդեպ իրեն բարձր ու հպարտ պահելով, մի կեցվածք, որը, սակայն, այլևս անբնական էր թվում, շատ գինի խմեց և միայն կեսգիշերից բավական անց հեռացավ հանգիստ առնելու՝ հոգնած ու միաժամանակ գրգռված, ուր որ է հեկեկալու ու հուսահատության գիրկն ընկնելուն պատրաստ: Երկար ժամանակ ապարոյուն քնել էր ուզում, սիրտը նվվում էր անտանելի թախծից, և ինքն ամբողջությամբ լցված էր նողկանքով ու հեղձանքի զգացողությամբ. նրան զզվանք էր պատճառում գինու գոլ ու ատելի համը, երաժշտության անիմաստ քաղցր-մեղրությունը, մերկանդամ պարուհիների համր ժպիտը, նրանց վարսերից ու կրծքերից տարածվող դառնաբույրը: Բայց ավելի մեծ նողկանքով էր նա լցված իր անձի նկատմամբ, իր անուշաբուրող մազերի, իր բերանից տարածվող գինու բույրի, իր մաշկի թռչնածության ու չորության հանդեպ: Ինչպես մի մարդ, որը կուշտուկուռ ուտել-խմելուց հետո միայն սիրտ թափելով կարող է ազատվել իր միջի ավելցուկից, չնայած այդ միջամտության պատճառած ցավին, ուրախանալով դրա արդյունքում վերստացած թեթևությունից, այդպես էլ Սիդհարթան, անքնությունից տառապած, զզվանքի անտանելի հորձանքի մեջ խեղդվելով, տենչալով տենչում էր ազատագրվել այդ սովորոյթներից ու հաճույքներից, այդ անիմաստ կյանքից, ինքն իրենից: Միայն լուսաբացին, երբ փողոցում, ուր կանգնած էր իր քաղաքային տունը, գործարար կյանքն սկսեց արթնանալ ու փողոցն աշխույժով լցվեց, նա ընդամենը մի քանի վայրկյան մոռացության գիրկն ընկավ, մի տեսակ թոթափեց հոգնությունն ու կարծես ընկղմվեց քնի մեջ: Եվ հենց այդ վայրկյաններին մի երազ այցելեց նրան:

Քամալայի ապարանքում դրված ոսկե վանդակի մեջ մի պատիկ, հազվագյուտ թռչուն էր նստած: Նա երազում տեսավ այդ թռչնակին, տեսավ, թե ինչպես այդ թռչունը, որ մշտապես երգում էր լուսաբացին, հանկարծ լռել էր՝ սսկվել: Նա զարմացած մոտեցավ վանդակին ու տեսավ, որ փոքրիկ թռչնակը մահացած է ու փայտացած ընկել է հատակին: Նա դուրս կորզեց թռչնակին վանդակից, միառժամանակ պահեց ձեռքերի մեջ ու նետեց փողոց, և նույն վայրկյանին սարսափելի մի վախ բնավորվեց նրա մեջ, նրա սիրտը կծկվեց ցավից, կարծես այդ անշնչացած թռչունի հետ միասին նա դուրս նետած լիներ իր միջի ողջ արժեքավորն ու լավագույնը:

Երազից սթափվելով՝ նա իրեն շրջապատված զգաց խորը թախիծով: Անմիտ ու անհեթեթ ես անցկացրի իմ կյանքը, մտածեց նա, ոչ մի կենդանի բան, ոչ մի թեկուզ արժեքավոր կամ պահպանելու արժանի որևէ բան չէր մնացել նրա ձեռքերում: Նա կանգնած էր միայնակ, դատարկ ձեռքով, որպես մի վերջին ճիգով ափ նետված նավաբեկյալ:

Մռայլ տրամադրությամբ Սիդիարթան ուղևորվեց իրեն պատկանող հաճույքների այգին, դարպասները փակեց իր ետևից ու նստեց մանգոյի ծառի տակ: Սրտում մահացու թախիծ և կրծքի տակ վախ ու զզվանք՝ նա նստել էր ու զգում էր, որ ինչոր բան մահանում էր իր մեջ, թռչնում, մոտենում իր վախճանին: Կամաց-կամաց նա ժողովեց իր խոհերը և մտքի մեջ մեկ անգամ էլ անցկացրեց իր կյանքի ողջ ճանապարհը, սկսած առաջին օրերից, որոնց հիշատակները դեռ մնացել էին նրա հիշողության ծալքերում: Այդ ե՞րբ է եղել, որ նա իրեն երջանիկ է զգացել, եւ արդյո՞ք ինքը երբևէ ճաշակել է իսկական երանությունը: Օ՛ այո, այդ բանը նա քանիցս է ճաշակել: Ճաշակել է մանուկ հասակում, երբ իրեն հաջողվել էր բրահմանների գովասանքին արժանանալ սուրբ գրքերից հատվածներ արտասանելու արվեստում իր հասակակիցներին

գերազանցելու համար, երբ ինքն աչքի էր ընկել գիտունների հետ բանավեճերում, կամ որպես քուրմի օգնական զոհաբերություններ կատարելիս: Այդժամ նա զգացել էր իր սրտում. «Դու ուղի ունես անցնելու, ուղի, որին դու կոչված ես, քեզ աստվածներն են սպասում»: Հետո էլ՝ պատանեկան տարիքում, երբ իր խորհրդածությունների ծիրում նա մշտապես ավելի ու ավելի բարձր նպատակ էր դնում իր դիմաց, որ բարձրացնում էր իրեն իր նման առաջ ընթանալ ցանկացող ընկերների բազմությունից, երբ ինքը, տառապանքների տրվելով, ձգտում էր մտահասու լինել բրահմային, երբ ամեն անգամ ձեռք բերած նոր գիտելիքը դրդում էր նրան ավելիին հասնելու... Դեռևս այնժամ, չնայած ուսման ծարավին, չնայած իր կրած բոլոր տառապանքներին, ինքն ունեցել է այդ զգացումը. «դեպի առաջ, դեպի վեր...»: Նա լսեց այդ նույն ձայնը, երբ լքում էր իր հայրենի եզերքը և սամանաների կյանքն ընտրում, երբ սամանաներից հեռանում էր Կատարյալի մոտ, երբ վերջինիցս էլ հեռացավ դեպի անհայտությունը: Եվ արդեն որքա՛ն երկար ժամանակ էր, ինչ ինքը չէր լսել այդ ձայնը, որքա՛ն ժամանակ էր, որ ինքը նոր բարձունքներ չէր մագլցել, որքան հարթ ու անապատային էր դարձել նրա ճանապարհը, և որքան երկար տարիներ էր նա քայլել այդ ճանապարհով, առանց բարձր նպատակի, առանց տենչանքի, առանց բարձունքներ նվաճելու՝ բավարարվելով միայն մանր-մունր ուրախություններով և, սակայն, երբեք լիարժեք բավարարություն չստանալով... Բոլոր այդ տարիներին, ինքն էլ այդ մասին չիմանալով, նա երազում ու ձգտում էր դառնալ մի այնպիսի մարդ, ինչպես բոլորը, ինչպես այդ մարդերեխաները, սակայն իր կյանքը շատ ավելի աղքատիկ ու անբովանդակ եղավ, քան այդ մարդկանց կյանքն էր, քանի որ նրանց նպատակները, նրանց հոգսերն իրեն չէին մտահոգում: Քանի որ Կամասվամիի նման մարդկանցով բնակեցված այդ աշխարհը նրա համար միայն խաղ էր, պար,

որ դիտում ես, կատակերգություն: Միայն Քամալան էր իր համար ճանապարհ, իր համար սիրելի ու արժեքավոր, բայց արդյո՞ք նա այդպիսին էլ մնացել է առ այսօր: Պե՞տք է նա դեռ իրեն, կամ ինքը նրան: Գուցե իրենք միմյանց հետ ընդամենը մի անվերջանալի խաղ են խաղում: Արժե՞ արդյոք դրա համար ապրել: Ոչ, դրա համար չարժե ապրել... Այդ խաղը կոչվում էր սանսարա, մանկական մի խաղ, խաղ, որը կարելի էր մեկ, երկու անգամ խաղալ, տասն անգամ, բայց մշտապես, անվերջ խաղա՞լ կլինի... Կարելի՞ բան էր դա...

Եվ Սիդհարթան անմիջապես հասկացավ, որ խաղն ավարտված է, որ ինքն ի վիճակի չէ շարունակելու այն: Նրա մարմնով մեկ սարսուռ անցավ, նա զգաց, որ իր ներսում ինչ-որ մի բան մահացավ:

Այդ ամբողջ օրը նա նստել էր մանգոյի ծառի տակ, հիշում էր հորը, հիշում էր Գովինդային, Գոթամային էր հիշում: Մի՞թե ինքը լքել էր նրանց բոլորին մի ինչ-որ Կամասվամի դառնալու համար: Նա դեռ նստած էր մանգոյի ծառի տակ, երբ գիշերը վրա հասավ: Երբ գլուխը բարձրացնելով աստղերին նայեց, մի միտք ծագեց նրա ուղեղում. «Ահա ես նստած եմ իմ մանգոյի ծառի տակ, իմ իսկ պարտեզում»: Նա ծիծաղեց իր այդ մտքի վրա, մի՞թե իսկապես անհրաժեշտ էր, ճի՞շտ էր արդյոք, թե դա անհեթեթ մի խաղ էր, այն, որ ինքը մանգոյի ծառ ուներ, որը գտնվում էր իր սեփական պարտեզում:

Դրա հետ էլ նա հաշիվները փակեց, դա ևս մահացավ նրա մեջ: Նա տեղից վեր կացավ, հրաժեշտ տվեց մանգոյի ծառին, հրաժեշտ տվեց պարտեզին: Եւ, որովհետև ամբողջ օրը ոչինչ չէր կերել, նա խիստ քաղցածություն զգաց և հիշեց իր քաղաքային տան մասին, իր ննջարանի ու անկողնու, կերակուրներով լեցուն սեղանի մասին: Նա ժպտաց հոգնատանջ ժպիտով, ցնցեց մարմինը և հրաժեշտ տվեց բոլոր այդ բաներին:

Թմայնայրել 5 1915. Նոյեմբեր 5-1915

Նույն գիշերն էլ Սիդհարթան լքեց իր պարտեզը, լքեց քաղաքը և այլևս երբեք այնտեղ չվերադարձավ: Երկար օրեր շարունակ Կամավամին նրա որոնումն էր կազմակերպել՝ կարծելով, թե Սիդհարթան պետք է որ ավազակների ձեռքն ընկած լինի: Սակայն Քամալան որոնման ոչ մի փորձ չձեռնարկեց: Տեղեկանալով, որ Սիդհարթան անհետացել է, նա նույնիսկ չզարմացավ: Չէ՞ որ ինքը միշտ էլ սպասում էր այդ օրվան: Քանի որ նա, ինչպես եղել, այնպես էլ մնացել էր սամանա, տնանկ մի ուխտավոր ու թափառական: Հատկապես նա այդ զգացողությունն ունեցավ վերջին տեսակցության ժամանակ: Եվ չնայած կորստյան ցավին՝ հիմա նա ուրախ էր, որ այն վերջին անգամ ինքը նրան այնպես ամուր սեղմեց իր կրծքին՝ հավատացած լինելով, որ ամբողջովին նրան էր պատկանում, ներծծված էր նրանով:

Սիդհարթայի անհետանալու մասին առաջին իսկ լուրն առնելով՝ նա մոտեցավ պատուհանին, ուր ոսկե վանդակի մեջ ինքը մի հազվագյուտ երգեցիկ թռչուն էր պահում: Նա բացեց վանդակի դռնակը, դուրս կորզեց թռչնակին ու բաց թողեց նրան: Նա երկա՛ր-երկա՛ր նայեց թռիչքի ցնծությամբ տարված թռչնակի ետևից: Այդ օրվանից սկսած նա դադարեց հաճախորդներ ընդունելուց և տունը փականի տակ դրեց: Միառժամանակ անց, սակայն, նա նախազգացում ունեցավ, որ Սիդհարթայի հետ վերջին տեսակցությունից հետո ինքը հղիացել է:

**Այս գիրքը թվայնացրել է 1915.info կայքը:
Կայքում կարող եք գտնել բազմաթիվ այլ
անվճար գրքեր ինչպես նաև ցանկության և
հնարավորության դեպքում կարող եք
աջակցել մեզ օգնելով ավելի շատ գրքեր
թվայնացնել:**

Գետափին

Միդիարթան քաղաքից հեռացել ու թափառում էր անտառում: Նա հասկացել էր, որ ինքն այլևս անկարող է վերադառնալ, որ կյանքը, որն ինքն ապրել է այսքան երկարուձիգ տարիներ շարունակ, վերջացել է... Այդ կյանքը նա ճաշակեց ու մինչև կոկորդը կուշտ էր այլևս: Մահացել էր երգեցիկ թռչունը, որին ինքը տեսել էր երազում: Մահացել էր թռչունը իր սեփական սրտում: Նա շատ խորն էր թաղվել սանսարայի մեջ, բոլոր կողմերից նա իր մեջ էր ներծծում նողկանքն ու մահը, ինչպես որ սպունգն է ջուրը ներծծում՝ մինչև լիակատար հագեցումը: Եվ հիմա նա լեցուն էր այդ ամենով՝ տառապանքով ու մահասարսուռ նողկանքով, և աշխարհում չկար ոչինչ, որ կարող էր հրապուրել, ուրախացնել, սփոփել նրան:

Միայն մեկ տենդագին ցանկություն էր նրա մեջ կենդանի մնացել. չմտածել այլևս սեփական անձի մասին, խաղաղվել, մահանալ: Ո՛ր էր թե մի որոտ պայթեր երկնքում ու շանթահար աներ իրեն... Կամ մի վագր հարձակվեր ու խժռեր իրեն... Ո՛ր էր թե գտնվեր որևիցե գինի կամ թոյն, որ կանգզայացներ

իրեն, քուն ու մոռացություն կբերեր իր աչքերին, և բնավ երբեք՝ արթնացում... Քանզի չկար մի աղտեղություն, որով ինքն աղտոտված չլիներ, գոյություն չուներ մի այնպիսի մեղք ու խելագարություն, որ նա գործած կամ կատարած չլիներ, չկար մի այնպիսի հոգեկան տառապանք, որ նա բարդած չլիներ իր վրա: Միթե այդքանից հետո դեռ կարելի էր ապրել: Հնարավոր էր արդյոք առաջվա պես շնչել, քաղց զգալ, նախկինի պես կերակուր ընդունել, քնել, կնոջ հետ կողակցել: Արդյոք այդ շրջապտույտն իր համար արդեն իսկ սպառված ու ավարտված չէր:

Սիդիարթան հասավ անտառով հոսող մեծ գետին, այն նույն գետին, որով մի ժամանակ, երբ ինքը դեռևս երիտասարդ էր ու վերադառնում էր Գոթամայի քաղաքից, իրեն այս ասին անցկացրեց լաստավարը: Գետի մոտ նա դադար առավ, անվճռական կանգնած էր գետափին: Հոգնածությունն ու սովը հյուծել էին նրան, և ուր պետք է ինքը գնար, ինչո՞ւ գնար, այդ ո՞ր մի նպատակի համար: Ոչ, նրա համար չկար այլևս որևէ նպատակ, չկար ոչինչ, բացի այն խորը, տառապալից ու տենդագին ցանկությունից՝ թոթափելու այս ողջ մղձավանջը, դուրս թքելու այդ անգոսնած գինին, վերջ տալու այս խղճուկ ու ամոթալի կյանքին:

Գետափին կախ էր ընկած մի ծառ, մի կոկոսենի, որի ցողունին ուսով հենվեց Սիդիարթան, գրկեց այն և ակնդետ նայում էր կանաչ ջրերին, որ հոսում ու հոսում էին նրա հայացքի առաջ: Նա նայում էր ու նայում և ավելի ու ավելի էր լցվում սեփական հենքից կտրվելու ու ջրերին անձնատուր լինելու ցանկությամբ: Սարսափելի դատարկությունն էր ջրերի խորքից ցոլանում իր դեմ, որին պատասխանում էր իր սրտի միջի դատարկությունը: Այո, նա վերջին սահմանին էր հասել: Իրեն ուրիշ ոչինչ չէր մնացել անելու, քան ջնջելու իրեն կյանքի գրքից, ջարդուփշուր անելու իր կյանքի ճախողված պատկերը, նետելու այն քմծիծաղ տվող աստվածների ոտքերի

առաջ: Ահա այն՝ սիրտ թափելու ներգործուն միջոցը, որ որոնում էր ինքը. մահանալ, կոտրել կաղապարը, որ նա ատում էր: Թող ինքը կերաբաժին դառնա ձկներին, այդ շուն Սիդհարթան, այդ խելացնորը, թող ձկները կտոր-կտոր անեն այդ զագրելի, փտած մարմինը, այդ նեխահոտող ու բռնաբարված հոգին... Թող նրան խժռեն ձկներն ու կոկորդիլոսները, թող դները մաս-մաս անեն այն...

Այլալված ու ծամածռված դեմքով նա նայում էր ջրի մեջ, տեսավ իր արտացոլանքը և թքեց այնտեղ: Ապա հոգնած ու հյուծված՝ ձեռքը ետ քաշեց ծառացողունից և փոքր-ինչ ձգվեց՝ ուղիղ գծով դեպի ջուրը նետվելու ու խորասուզվելու նպատակով: Աչքերը փակ՝ նա ուր որ է արդեն պատրաստվում էր ընդառաջ գնալ մահվանը:

Բայց այդ պահին նրա հոգու հեռավոր գաղտնարաններից, նրա հոգնատանջ ու սմբած կյանքի հին-հին խորխորատներից մի հնչյուն պոկվեց: Դա ընդամենը մի բառ էր, մի վանկ, որը նա դողդոջուն ձայնով մրմնջաց իր քթի տակ՝ բնավ չգիտակցելով, բոլոր բրահմայական աղոթքները սկզբնավորող ու եզրափակիչ հնամենի բառը, սրբազան «Օմ»ը, որը մոտավորապես նշանակում է «կատարյալ» կամ «կատարելություն»: Եվ այն նույն պահին, երբ «Օմ» հնչյունը դիպավ Սիդհարթայի ականջին, նրա քնած միտքը հանկարծ արթնացավ և գիտակցեց իր արարքի ողջ անհեթեթությունը:

Սիդհարթան սարսափից ցնցվեց: Ահա թե ինքը ուր է հասել... Այնքան էր նա շեղվել իր ուղուց, այնպես էր ամեն ինչ մոռացել՝ իր ամբարած գիտելիքները, որ ինքն արդեն մահ էր որոնում, որ նրա մեջ ցանկություն էր ծնվել, աճել ու հասունացել, երեխայական մի ցանկություն՝ հանգստություն գտնել սեփական մարմնի ոչնչացման գնով... Այն, ինչը չարեցին վերջին ժամանակների բոլոր այդ տառապանքները, ողջ սթափմունքը, այդ ողջ հուսահատությունը, տեղի ունեցավ հենց այդ նույն պահին, երբ Օմը ներխուժեց նրա գիտակցության

մեջ, նա ուշքի եկավ, նրա առաջ փայլատակեց իր այդ թշվառ իրավիճակից դուրս գալու ելքն ու նա ճանաչեց իրեն պաշարած մոլորությունը:

– Օ՛հ, – շշնջաց նա. – Օ՛հ...

Արտաբերելով այն՝ նա վերհիշեց բրահման, գիտակցեց կյանքի անկործանելիությունը, մտաբերեց այն ողջ աստվածայինը, որ մոռացել էր:

Այդ ամենը տևեց ընդամենը մի պահ միայն, կայծակի պես մի ակնթարթ փայլեց ու անէացավ: Սիդհարթան պառկեց հողի վրա, կոկոսի ծառի ստորոտին, հոգնածությունից ջարդված, Օմը շշնջալով՝ նա գլուխը դրեց ծառարմատներին և խորը քուն մտավ:

Խորն էր նրա քունը, առանց երազների, երկար ժամանակից ի վեր նա այդպիսի քուն չէր վայելել: Երբ մի քանի ժամ անց նա արթնացավ, նրան թվաց, թե տասը տարի էր անցել, նա լսում էր ջրերի լուռ քչքչոցը, բայց ոչ մի կերպ չէր կարողանում հասկանալ, որտեղ է ինքը, և ո՞վ է իրեն այստեղ բերել: Աչքերը լայն բաց արեց, զարմանքով իր գլխավերևում տեսավ ծառերն ու երկինքը և վերհիշեց, թե որտեղ է ինքը և ինչպես է այստեղ ընկել: Բայց միանգամից չկարողացավ հիշել, դրա համար որոշ ժամանակ պահանջվեց, անցյալը նրան միառժամանակ պատկերացավ ասես մշուշով պատված, թվաց իրեն այնքան հեռու, այնքան անվերջանալիորեն հեռու, անսահմանորեն անտարբեր: Նա գիտակցում էր միայն, որ իր նախկին կյանքին (արթնացող գիտակցության առաջին պահերին այդ նախկին կյանքը նրան թվաց որպես անցած-գնացած մարմնավորումներից մեկը, իր ներկայիս եսի նախկին գոյություններից մեկը), անցած կյանքին ինքը վաղուց հրաժեշտ է տվել, և որ զզված ու տառապանքով լեցուն՝ նա ցանկանում էր նույնիսկ վերջ տալ բուն իսկ կյանքին, սակայն մի ինչ-որ գետի մոտ աճող կոկոսի ծառի տակ վերագտավ իրեն՝ սրբազան Օմը շուրթերին, հետո քնեց ու արթնացավ որպես մի նոր

մարդ, որ նոր հայացքով էր աշխարհին նայում: Նա կամացուկ շնչաց Օմ բառը, որն արտաբերելով ինքը քուն էր մտել, ու նրան թվաց, թե իր այդ ողջ երկարատև քունը ոչ այլ ինչ է եղել, քան Օմն արտասանելու, Օմն առմտածելու երկարատև ու գերկենտրոնացած մի արտաբերում, խորասուզում և լիովի տարրալուծում այդ մի հատիկ Օմի մեջ, անանունի, կատարյալի մեջ:

Բայց իսկապես ի՞նչ հրաշալի քուն էր դա... Երբեք քնից հետո նա իրեն այդպես թարմ չէր զգացել, այդպես նորացված ու երիտասարդացած... Գուցե իսկապես ինքը մահացել էր, հանդերձյալ աշխարհ գնացել և նոր կերպարանքով վերստին ծնունդ առել: Բայց ոչ, նա ճանաչում էր իրեն, ճանաչում էր իր ձեռքն ու ոտքերը, ճանաչում էր այն տեղը, ուր ինքը պառկած էր, ճանաչեց նույն այդ եսն իր կրծքի տակ, այդ Սիդհարթային՝ ինքնահաճ ու տարօրինակ, բայց այդ նույն Սիդհարթան ամեն դեպ քում փոխակերպվել էր, վերանորացվել՝ զարմանալիորեն քունն առած, սքանչելիորեն զգոն ու արթմնի, զվարթատեսիլ ու հետաքրքրասիրությամբ լի:

Սիդհարթան տեղից վեր կացավ ու տեսավ, որ դիմացը մի մարդ էր նստած, օտար մեկը, դա մի վանական էր՝ դեղին հանդերձանքով, սափրած գլխով, հայեցողության մեջ ընկղմված: Նա ուշադիր զննեց այդ մարդուն, որի ոչ միայն գլխի մազերն էին սափրած, այլև մորուքը, և շուտով ի դեմս այդ վանականի ճանաչեց Գովինդային՝ իր պատանեկության ընկերոջը, այն Գովինդային, որն ապաստան էր գտել վսեմափայլ Բուդդայի ուսմունքի մեջ: Գովինդան նույնպես ծերացել էր, բայց նրա դեմքը պահպանել էր իր նախկին արտահայտությունը, այն ջանասիրություն էր արտահայտում, հավատարմություն, որոնում, վախվորածություն: Իսկ երբ Գովինդան, զգալով իրեն ուղղված հայացքը, աչքերը բացեց ու նայեց դիմացինին, Սիդհարթան հասկացավ, որ Գովինդան չճանաչեց իրեն: Գովինդան իր ուրախությունն արտահայտեց, որ նա արթնացել էր,

ակնհայտորեն Գովինդան վաղուց էր այստեղ նստած՝ սպասելով նրա արթնացմանը, թեև չէր ճանաչում նրան:

– Ես քնել էի,– ասաց Սիդհարթան,– դու ինչպե՞ս ես այստեղ հայտնվել:

– Դու քնած էիր,– պատասխանեց Գովինդան,– Լավ չէ այսպիսի վայրերում քնել, ուր օձեր են վխտում ու անտառային գազաններ հաճախ կարող են պատահել: Ես, պարո՛ն, Վեհագույն Գոթամայի՝ Շաքյամունի Բուդդայի աշակերտներից եմ և վանականների մի խմբի հետ անցնում էի այս կողմերով, երբ քեզ պառկած տեսա ու քնած, ահա այստեղ, ուր քնելը վտանգավոր է: Ես փորձեցի արթնացնել քեզ, պարո՛ն, բայց, նկատելով, որ քո քունը շատ խորն է, ես հետ մնացի մերոնցից ու դադար առա քո կողքին: Բայց, փոխանակ քեզ հսկելու, ինքս էլ, ըստ երևոյթին, քնով ընկա: Ես վատ կատարեցի իմ պարտականությունը, հոգնածությունը հաղթեց ինձ: Բայց քանի որ դու արդեն արթնացել ես, թո՛յլ տուր ինձ գնալ՝ հասնելու համար իմ եղբայրներին:

– Շնորհակալություն, սամանա՛, իմ քունը հսկելու համար,– խոսեց Սիդհարթան:– Բարի եք դուք, Վեհագույնի աշակերտներդ... Հիմա դու իհարկե կարող ես գնալ...

– Ես գնամ, պարո՛ն: Քեզ միշտ բարի առողջություն եմ ցանկանում:

– Շնորհակալ եմ քեզ, սամանա՛:

Գովինդան ողջույնի նշան արեց ու ասաց.– Ո՛ղջ եղիր:

– Ցտեսություն, Գովինդա,– ասաց Սիդհարթան:

Վանականը կանգ առավ:

– Թո՛յլ տուր ինձ հարցնել, պարո՛ն, որտեղի՞ց դու գիտես իմ անունը:

Այստեղ Սիդհարթան ժպտաց:

– Ես քեզ գիտեմ, Գովինդա, դեռևս այն ժամանակվանից, երբ դու ապրում էիր քո հայրական հյուղակում, երբ մենք միասին բրահմանների դպրոցն էինք հաճախում, զոհեր

մատուցելու արարողություններից, սամանաների մոտ մեր համատեղ տարիներից մինչև այն ժամը, երբ Յեթավանայի պարտեզում դու քո ապաստանը գտար Վեհագոյնի մոտ:

– Դու Սիդիարթան ես,– բարձրաձայն բացականչեց Գովինդան:– Հիմա ես քեզ ճանաչեցի և չեմ կարողանում հասկանալ, թե ինչպես միայն կարող էի քեզ անմիջապես չճանաչել: Ողջուն'յն քեզ, Սիդիարթա, մեծ է իմ ուրախությունը վերստին քեզ տեսնելու համար:

– Ես ևս շատ ուրախ եմ քեզ տեսնելու համար: Դու հսկում էիր ինձ քնած ժամանակ, ընդունիր իմ երախտագիտությունը մեկ անգամ ևս, թեև պահապանի կարիքը ես չունեի: Ո՛ր ես ուղևորվում, բարեկամս:

– Ոչ մի տեղ: Մենք՝ վանականներս, մշտապես ճանապարհին ենք, քանի դեռ անձրևների ժամանակը չի եկել, մենք անընդհատ տեղից տեղ ենք փոխադրվում, ապրում ենք համաձայն հրահանգների, ուսմունքն ենք քարոզում, ողորմություն մուրում և շարունակ առաջ ընթանում: Մենք միշտ էլ այսպես ենք ապրել: Իսկ դո՞ւ, բարեկամս, դո՞ւ ուր ես գնում: – Ես, ինչպես և դու, բարեկամս, ոչ մի տեղ չեմ գնում: Ես գնում եմ ոչ մի տեղ: Ես ընդամենը ճանապարհ եմ գնում, ես ուխտավոր եմ:

Գովինդան ասաց.

– Դու ասում ես, որ ուխտավոր ես, և ես հավատում եմ քեզ: Բայց ներողություն, Սիդիարթա, դու նման չես ուխտավորի: Դու հարուստի հանդերձանք ես կրում, ոտնամաններդ էլ թանկարժեք են, և քո մազերը, որ բուրում են անուշահոտ օծանելիքով, ուխտավորի մազեր չեն, սամանաների մազերն այդպիսին չեն:

– Ճիշտ է, թանկագինս, դու ամեն ինչ նկատում ես, քո սուր աչքն ամեն ինչ տեսնում է: Բայց ես քեզ չասացի, թե ես սամանա եմ: Ես միայն ասացի, որ ուխտավոր եմ ու ճամփորդում եմ: Եվ դա այդպես է. ես ճամփորդում եմ:

– Դու ճամփորդում ես,– ասաց Գովինդան,– բայց քչերն են ճամփորդում նման հագուստով, այսպիսի ոտնամաններով, այդպիսի մազերով: Երկար տարիներ է, ինչ ես ճամփորդում եմ աշխարհով մեկ և քեզ նման ուխտավորի բնավ հանդիպած չկամ:

– Հավատում եմ քեզ, Գովինդա, որ երբեք չես հանդիպել: Բայց այսօր, հենց հիմա դու մի այդպիսի ուխտավորի հանդիպեցիր, ահա այսպիսի ոտնամաններ հագած, այսպիսի հանդերձանքով: Հիշիր, սիրելիս, ամեն ինչ անցողիկ է երևույթների աշխարհում, անցողիկ են նաև մեր հանդերձանքները, մեր մազերի սանրվածքը, անցողիկ են մազերն իրենք էլ ու մեր մարմինը: Ես հարուստի զգեստներ եմ կրում, դու ճիշտ նկատեցիր: Ես դրանք կրում եմ, որովհետև ինքս էլ հարուստ եմ եղել, մազերիս օժանելիք եմ քսել՝ ինչպես աշխարհաբնակ մարդիկ ու զվարճալիքների սիրահարները, որովհետև ես էլ նրանցից մեկն եմ եղել:

– Իսկ հիմա, Սիդհարթա, ո՞վ ես դու հիմա:

– Չգիտեմ, այդ մասին ես գիտեմ այնքան, որքան և դու: Ես թափառում եմ այս ու այնտեղ: Ես հարուստ մարդ էի, բայց այժմ այդպիսին չեմ: Իսկ թե ինչ կլինեմ վաղը, չգիտեմ:

– Դու կորցրել ես քո հարստությունը:

– Ես այն կորցրել եմ, կամ, ավելի ճիշտ, նա է ինձ կորցրել: Ես այլևս հարստություն չունեմ: Արագ է պտտվում վերամարմնացումների անիվը, Գովինդա: Ո՞ր է բրահման Սիդհարթան: Ո՞ր է սամանա Սիդհարթան: Ո՞ր է հարուստ Սիդհարթան: Արագ է փոփոխվում ողջ անցողիկը, Գովինդա, ինքդ էլ գիտես:

Գովինդան երկար նայում էր պատանեկության ընկերոջը տարակուսած հայացքով: Հետո խոնարհաբար ողջունեց, ինչպես ողջունում են երևելիներին, ու գնաց իր ճանապարհով:

Ժպիտը դեմքին՝ Սիդհարթան նայում էր հեռացող վանականի հետևից, ինքը դեռևս սիրում էր նրան՝ այդ հավատարիմ, անվճռական մարդուն: Եվ ինչպե՞ս նա կարող էր այդ պահին, իր հրաշալի քնին հաջորդած այս մոգական վայրկյանին՝

ամբողջովին լցված Օմով, ինչպես կարող էր չսիրել որևէ մեկին կամ ինչ-որ բան: Հենց դրա մեջ էր ամփոփված կախարդանքը, այն փոխակերպությունը, որ կատարվել էր իր հետ քնի ժամանակ և շնորհիվ Օմի, այն, որ ինքը սիրում էր ամենքին ու ամեն ինչ, որ ինքը սիրով էր լցված ամենի հանդեպ, ինչ իր աչքովն էր ընկնում: Եվ հենց դրանում էր, ինչպես հիմա իրեն թվում էր, իր նախկին հիվանդությունը, այն, որ ինքը ոչ ոքի ու ոչինչ չէր սիրում:

Ժպիտը դեմքին՝ նայում էր Սիդիարթան հեռացող վանականին: Քունը նրա մեջ ուժ էր ներարկել, սակայն փոխարենը քաղցն էր տանջում նրան, քանզի արդեն երկու օր էր, ինչ նա ոչինչ չէր կերել, և վաղուց անցել էին այն ժամանակները, երբ ինքը անզգայուն էր քաղցի հանդեպ: Ցավով, բայց նաև ժպիտով նա հիշեց այդ ժամանակները: Այնժամ մտաբերեց նա՝ Քամալայի առջև ինքը երեք բանով էր պարծենում, տիրապետում էր երեք ազնվագույն ու ամենահաղթ արվեստներին՝ ժուժկալություն, սպասում, մտածում: Դրանում էր նրա հարստությունը, նրա ուժն ու հզորությունը, նրա ամրակուռ հենապատվարը: Իր երիտասարդության ջերմեռանդ, ջանասեր տարիներին նա ուսանել էր այդ երեք արվեստները և ուրիշ ոչինչ: Եւ հիմա կորցրել էր դրանք, դրանցից այլևս ոչ մեկն իրեն չէր պատկանում, ոչ ժուժկալ ծոմապահությունը, ոչ համբերատար սպասումը, ոչ էլ մտածելու կարողությունը: Նա այդ ամենը զոհաբերել է հանուն ինչ-որ տառապանքների, հանուն անցողիկի, զգայական հաճույքների, ազատ ու բարեկեցիկ կյանքի, հանուն հարստությունների... Իսկապես որ տարօրինակ ընթացք ունեցավ իր կյանքը: Եվ հիմա, համենայնդեպս այդպես է թվում, ինքն էլ մի իսկական երեխա-մարդ է դարձել, ինչպես բոլորը:

Սիդիարթան շարունակում էր մտածել իր ներկա վիճակի մասին: Նրա համար հիմա դժվար էր մտածելը, ըստ էության, ինքը ցանկություն չունեւր մտածելու, սակայն հարկադրում էր իրեն այդ բանն անել:

– Հիմա,– մտածում էր նա,– երբ բոլոր այդ անցողիկ բաները նորից լքել են ինձ, հիմա ես նորից կանգնած եմ արևի ներքո, ինչպես որ մի ժամանակ՝ երեխայական տարիքում եմ կանգնած եղել, և ոչինչ իմը չէ, ոչինչ չգիտեմ, ոչնչի ընդունակ չեմ, դեռ ոչ մի գիտելիքի չեմ տիրապետում: Ի՛նչ հրաշալի ու զարմանալի է դա... Այժմ, երբ երիտասարդությունս արդեն անցել է, երբ վարսերս կիսով չափ սպիտակել են, երբ ուժերս տեղի են տալիս, հիմա ես մանկան նման ամեն ինչ սկսում եմ ամենասկզբից... Նա նորից ակամա ժպտաց: Այ՛ր, զարմանալի էր իր ճակատագիրը... Իր կյանքն արդեն զառիվայր էր ընթանում, և ինքն ահա կանգնած էր աշխարհին դեմ հանդիման՝ դատարկածեռն, մերկանդամ ու կատարյալ անգիտության մեջ: Բայց այդ բանի գիտակցումից նա որևէ ցավ չէր զգում, օ ոչ, նրա մեջ նույնիսկ ծիծաղելու ցանկություն առաջացավ, ծիծաղ ամեն ինչի հանդեպ՝ իր հանդեպ, այդ տարօրինակ, անհեթեթ ու խելացնոր աշխարհի հանդեպ:

–Քո կյանքն արդեն ցած է գլորվում՝ զառիթափ ընթացքով,– ասաց նա ինքն իրեն ու ծիծաղեց իր այդ մտքի առնչությամբ: Բայց հանկարծ նրա հայացքն ընկավ գետին ու նա տեսավ, որ գետի ջրերն էլ ցած են հոսում, սակայն ջրերն այդ խայտալով երգում են՝ ուրախ ու զվարթ: Դա դուր եկավ նրան, նա բարեկամաբար ժպտաց գետակին: Բայց չէ՛ որ սա հենց այն նույն գետն է, որի մեջ մի ժամանակ ինքն ուզում էր խեղդվել, սրանից մի հարյուր տարի առաջ, թե՛ դա ինքը երազի մեջ էր տեսել:

Իսկապես որ զարմանալի ընթացք ունեցավ իմ կյանքը,– մտածում էր նա,– զարմանալի ոլորաններով այն ընթացավ: Երեխա ժամանակ ես գործ ունեի միայն աստվածների ու զոհերի մատուցման հետ: Պատանի հասակում ես նվիրվել էի ճգնակեցությանը, խորհրդածություններին ու ինքնախորասուզմանը, Բրահմայի որոնումներին և երկրպագում էի հավերժականը Աթմանի մեջ: Երիտասարդության

տարիներին հետևեցի վանականներին, ապրում էի անտառում, տառապում շոգից ու ցրտից, սովորեցի քաղցած մնալ, սովորեցի սպանել իմ մարմինը: Հետո էլ մեծն Բուդդայի ուսմունքը աստվածային լույսով ողողեց իմ իմացությունը. ես զգացի, թե ինչպես է աշխարհի միասնության գաղափարը հոսում իմ երակներում՝ ինչպես իմ սեփական արյունը: Բայց ինձ վիճակված էր հեռանալ նաև Բուդդայից ու մեծագույն գիտելիքից: Ես հեռացա ու Քամալայի մոտ սովորեցի սիրո արվեստը, Կամասվամիի մոտ սովորեցի վաճառականական արվեստը, փող դիզեցի, մսխեցի այն, սովորեցի որկրս հագեցնել, հագուրդ տալ իմ կրքերին: Երկար տարիներ ես միայն զբաղված էի իմ միտքը ոչնչացնելով, մտածելուց ետ վարժվելուն՝ միասնականությունը մոռացության մատնելով: Փաստորեն ստացվեց այնպես, որ ես կամաց-կամաց զարտուղի ու ոլորապտույտ ճանապարհներով նորից վերադարձա դեպի իմ մանկությունը, դարձա երեխա, մտածող մարդուց վերածվեցի մեծահասակ երեխայի՝ երեխա-մարդու: Սակայն, ամեն դեպքում այդ ճանապարհը շատ լավն էր, իմ կրծքի տակ երգող թռչունը, համենայնդեպս, չմահացավ: Բայց ի՞նչ ճանապարհ էր դա: Որքա՛ն հիմարությունների, արատների, մոլորությունների միջով ես ստիպված եղա անցնել, որքան նողկալի բաներ, հուսահատություններ ու տառապանքներ ես վերապրեցի, և այդ ամենը սոսկ նրա համար, որպեսզի նորից երեխա դառնամ ու ամեն ինչ սկսեմ ամենասկզբից: Բայց դա հենց այդպես էլ պետք է լիներ, իմ սիրտը հավանություն է տալիս դրան, իմ աչքերն ուրախ են դրա համար: Ես պետք է մեծագույն հուսահատության գիրկն ընկած լինեի, պետք է գահավիժեի մինչև մտքերից ամենախելացնորի՝ ինքնասպանության գաղափարի անհատակ անդունդը, որպեսզի ընդունակ դառնայի ընդունելու ողորմությունը, որպեսզի նորից լսեի բառերի բառը՝ Օմը, որպեսզի նորից կարողանայի քնել ու արթնանալ, ինչպես որ հարկն է: Ես պետք է անմիտ ու

հիմար մեկը դառնայի, որպեսզի վերստին իմ մեջ հայտնաբերեի Աթմանը: Պետք է մեղք գործեի, որպեսզի նորից ապրել կարողանայի: Տեսնես դեռ ո՞ւր է տանելու ինձ իմ ճանապարհը: Անհեթեթ ու անմիտ է այդ ճանապարհը, այն ընթանում է ոլորապտույտներով, գուցե նույնիսկ պտտվում է շրջանի ներսում: Թող այդպես լինի: Ի՞նչ էլ որ նա լինի, ես ուզում եմ շարունակել իմ ճանապարհը:

Ջարմանալիորեն ուրախ զգացումներ էին ալեկոծվում նրա կրծքի տակ:

Որտեղի՞ց է, – հարցնում էր նա իր սրտին, – որտեղի՞ց է քո մեջ այդ ուրախությունը: Գուցե դա այն երկար ու խորը քնի՞ց է, որ այնպես բարեբաստիկ եղավ ինձ համար: Թե՛ Օմ բառից, որ ես արտաբերեցի: Իսկ գուցե նրանից է, որ ես փախուստի դիմեցի, և որ իմ փախուստը հաջողությամբ պսակվեց, և որ ահա ես նորից ազատ եմ ու կանգնած եմ երկնքի ներքո՝ որպես երեխա: Օ՛, ի՛նչ հրաշալի է, որ ես փախուստի դիմեցի ու ազատություն գտա... Ի՛նչ մաքուր ու գեղեցիկ է այստեղի օդը, ի՛նչ հեշտ է այստեղ շնչելը: Այնտեղից, որտեղից ես փախա, այնտեղ ամեն ինչ բուրում էր քսայուղերով, համեմունքներով, գինով, առատությամբ, ծուլությամբ... Ինչպե՛ս էի ես ատում հարուստների, խրախճացողների, խաղամուղների այդ աշխարհը... Ինչպե՛ս էի ես ատում ինքս ինձ այն բանի համար, որ այդքան երկար ժամանակ մնացել էի այդ սարսափելի աշխարհում... Որքան ցավ ու տառապանք պատճառեցի ինքս ինձ, կողոպտեցի ինքս ինձ, թունավորեցի ինձ, կտտանքների ենթարկեցի, ծերացա ու չարությամբ լցվեցի: Օ ոչ, ես այլևս առաջվա պես երբեք ինքս ինձ չեմ երևակայի, թե տեսեք-տեսեք ի՛նչ խելացի է Սիդիարթան: Միայն մի լավ բան կա, որի համար ես ինձ իրավունք եմ վերապահում ինզի՛նքս գովելու, դա այն է, որ ես դադարեցի ինքս ինձ ատել ու չարիք սերմանել իմ անձի նկատմամբ, որ ես վերջ դրեցի այդ անմիտ ու դատարկ կյանքին... Փանք քեզ ու պատիվ, Սիդիարթա, որ անգիտակից անցկացրած այդքան

տարիներից հետո դու նորից խելամիտ ճանապարհ ես ընտրել և ճիշտ ես վարվել. լսել ես քո կրծքի տակ երգող թռչնակին ու հետևել նրան...

Այսպես նա գովաբանում էր ինքն իրեն, ուրախություն ապրում, հետաքրքրությամբ ունկնդրում իր ստամոքսին, որ գռմռում էր սովից: Բավականաչափ տառապանք ու ցավեր էր նա կրել-տարել այս վերջին ժամանակներում ու օրերին, մտածում էր նա, որ իրեն մինչև հուսահատության դուռը հասցրեցին, մինչև մահվան սահմանը: Բայց հիմա ամեն ինչ լավ է: Ինքը դեռ երկար կարող էր մնալ Կամասվամիի մոտ, փող դիզել, մխիթ այն, բավարարել իր մարմնական հաճույքները և ծարավի մատներ իր հոգին, դեռ երկար ժամանակ նա կարող էր ապրել այդ խաղաղ, փափուկ բարձերի մեջ թաղված դժոխքում, եթե տեղի չունենար այն, ինչը տեղի ունեցավ. եթե չլիներ կատարյալ անհուսության ու տարակուսանքի պահը, այն սարսափելի ակնթարթը, երբ նա խոնարհվել էր գետի վրա և պատրաստ էր ինքն իրեն կործանելու: Այն, որ ինքը վերապրել էր այդ հուսահատությունը, այդ խորը նողկանքը և սակայն չէր ենթարկվել նրան, այն, որ թռչնակը՝ մշտագոն զվարթության այդ աղբյուրն ու ներքին ձայնը, դեռ կենդանի էր իր մեջ, դրանից նա այնքան ուրախ էր իրեն զգում, ահա թե ինչի առթիվ էր նա ժպտում, ահա թե ինչու էր լուսաճառագում նրա դեմքը՝ սպիտակած մազերի ներքո...

– Իհարկե լավ է, – մտածում էր նա, – երբ ինքդ ես ճաշակում այն ամենը, ինչն անհրաժեշտ ես համարում գիտենալ: Որ աշխարհային հաճույքներն ու հարստությունը լավ բան չեն խոստանում, ես այդ մասին արդեն իսկ երեխա ժամանակ էլ գիտեի: Ես դա շատ վաղուց գիտեի, սակայն համոզվեցի միայն այժմ: Հիմա ես դա գիտեմ և գիտեմ ոչ թե սրանից-նրանից լսելով, այլ դրանում համոզվեցի ու տեսա այն իմ սեփական աչքերով, սեփական սրտով, սեփական ստամոքսով: Երանի՜ ինձ, որ ես դա գիտեմ հիմա...

Դեռ երկար խորհրդածում էր նա իր հետ կատարված փոխակերպության մասին և ունկնդրում էր իր մեջ երգող թռչունի երգը: Բայց արդյո՞ք այդ թռչունը չէր մահացել իր մեջ, արդյո՞ք ինքը չէր զգացել նրա մահը: Ոչ, մեկ ուրիշ բան էր նրա մեջ մահացել, այնպիսի մի բան, որը վաղուց ծարավի էր մահվան: Արդյո՞ք դա այն չէ՞ր, ինչն իր ապաշխարության կրակոտ տարիներին ցանկանում էր սպանել իր մեջ: Միթե դա իր եսը չէր, իր պստիլիկ, տագնապահար ու հպարտ եսը, որի դեմ ինքը տարիներ շարունակ պայքար էր մղել, որը, սակայն, մշտապես պարտության էր մատնել իրեն, այն եսը, որն անզգայացման ու ինքնառոտության յուրաքանչյուր փորձից հետո նորից ու նորից կենդանություն էր առնում, որն արգելում էր ուրախանալ, և վախով էր լցված: Արդյո՞ք հենց սա չէր, որ վերջապես իր մահը գտավ այսօր, ահա այստեղ՝ անտառում, այս սքանչելի գետի ափին: Եւ արդյո՞ք հենց այդ պատճառով, որ նա մահացավ, ինքն իրեն այսօր զգում էր որպես երեխա՝ վստահությամբ առլի, վախը թոթափած, ուրախությամբ լեցուն:

Միայն հիմա Սիդիարթան գլխի ընկավ, թե ինչու ինքը, լինելով բրահման ու ապաշխարող, ապարդյուն կռիվ էր մղում իր այդ եսի հետ: Այդ պայքարում իր ամբարած բազում իմացությունները խանգարեցին իրեն. սուրբ գրքերից սերտած մեծածավալ հատվածները, զոհաբերությունների կանոնները, չափազանց շատ ինքնախարազանումը, չափազանց շատ ձգտումները... Այնժամ նա լի էր ամբարտավան մեծամտությամբ. նա ամենախելացին էր, ամենաջանադիրը, բոլորից մշտապես մի քայլ առաջ, նա էր ամենից գիտունն ու խորամիտը, միայն նրա մեջ էր նստած հոգևոր սկիզբն ու իմաստնությունը: Հենց այդ հոգևոր կոչվածության, այդ գոռոզամտության ու իմացականության մեջ էլ սողոսկել էր իր եսը, նա ամուր նստել էր այնտեղ և աճել էր, աճել, մինչ ինքը կարծում էր, թե սպանում էր այն ծոմապահությամբ ու ապաշխարանքով: Այժմ, սակայն, հասկացավ, որ իրավացի էր իր միջի ձայնը,

որն ասում էր, թե ոչ մի ուսուցիչ ի զորու չէր իրեն պարզևելու ապաշխարության ու փրկության խորհուրդը: Այդ պատճառով էլ նա պետք է ինքնական գնար դեպի աշխարհը, մսխեր իր ուժերը հաճույքների ու իշխանության, կանանց ու փողի դիմաց, պետք է դառնար առևտրական ու խաղամուլ, հարբեցող ու ընչաքաղց մեկը, մինչև որ հոգևորականն ու սամանան չմահանային իր մեջ: Դրա համար էլ նա տարիներ շարունակ պետք է հանդուրժեր այդ նողկալի գոյությունը, գարշանքով կրեր դատարկ ու անիմաստ կյանքի ողջ ձանձրույթը, կրեր այն մինչև վերջ, մինչև դառը հուսահատությունը, մինչև որ նրա մեջ չմահանար հեշտասեր Սիդհարթան, ընչաքաղց Սիդհարթան: Նա մահացավ վերջապես, և մի նոր Սիդհարթա արթնացավ այն խորախոր քնից: Այս Սիդհարթան էլ մի օր ծերանալու էր, նա նույնպես մահանալու էր օրերից մի օր, անցողիկ մի արարած էր Սիդհարթան, անցողիկ էր աշխարհում ամեն-ամեն բան: Այսօր, սակայն, նա երիտասարդ էր, ասես երեխա լիներ այդ նոր Սիդհարթան և լի էր երջանկությամբ:

Այս մտքերն էր նա որոճում և միևնույն ժամանակ նա, ժպիտը դեմքին, անսում էր իր ստամոքսի արձակած ձայներին, հաճույքով ունկնդրում մեղվի բզզոցը: Ուրախ-զվարթ նայում էր նա հոսանուտ գետին, երբեք ոչ մի գետ իրեն այնքան չէր հրապուրել, որքան այս մեկը, երբեք հոսող ջրի խոխոջյունն ու գեղեցկությունն իրեն այնպես ուժգին չէին գրավել: Նրան թվում էր, թե այս գետը կարող էր իրեն ինչ-որ առանձնահատուկ մի բան ասել, այնպիսի մի բան, որն ինքը դեռ չգիտեր, բայց որն անհրաժեշտ էր իրեն իմանալ, սպասում էր իրեն: Այս գետի մեջ Սիդհարթան ցանկանում էր խեղդամահ լինել, բայց նրա մեջ այսօր խեղդվեց այն ծեր, հոգևատանջ, հուսահատ Սիդհարթան: Նոր Սիդհարթան, սակայն, մեծագույն և խորը սեր զգաց այդ հոսանուտ ջրի հանդեպ և ինքն իր համար մեկընդմիշտ վճռեց, որ ինքը դեռ բավական ժամանակ նրա կողքին կմնա:

Լաստավարը

Ես ցանկանում եմ մնալ այս գետի ափին, – մտածում էր Սիդիարթան, – սա այն նույն գետն է, որի վրայով ես մի ժամանակ անց կացա երեխա-մարդկանց մոտ ճանապարհ-վելիս, այն ժամանակ մի բարյացկամ լաստավար ինձ այս ափը փոխադրեց, ես ուզում եմ գնալ նրա մոտ, գտնել նրան, նրա խրճիթից օրերից մի օր իմ ճանապարհին ինձ դեպի մի նոր կյանք բերեց, որը հիմա ծերացել է ու մահացել: Թող իմ ներկայիս ճանապարհն էլ, ինձ սպասող այս նոր կյանքն էլ այստեղից սկիզբ առնի:

Նուրբ զգացումներով նայում էր նա հոսող գետին, թափանցիկ կանաչին, նրա խորհրդաշատ ուրվանկարի բյուրեղապակու պես մաքուր գծագրումներին: Նա տեսնում էր լուսավոր մարգարիտներ, որ բարձրանում էին գետի հատակից, խաղաղավետ օդապղպջակներ էին լողում ջրի հայելում, որի մեջ արտացոլվում էր երկնքի կապույտը: Գետն ակնդետ նրան էր նայում հազար աչքերով՝ կանաչ, սպիտակ, բյուրեղափայլ, երկնակապույտ: Ինչպե՞ս էր ինքը սիրում այդ գետը,

ինչպե՛ս էր հիանում նրանով, որքա՛ն էր ինքը երախտապարտ նրան... Նա լսում էր իր սրտի ձայնը, որ արթնացել էր իր մեջ ու ասում էր նրան. Սիրի՛ր այս ջուրը, մնա՛ նրա մոտ, սովորի՛ր նրանից: Օ՛ այո, ինքը ցանկանում էր սովորել նրանից, ուզում էր ունկնդրել նրան: Ով որ կկարողանա հասկանալ այս ջրին ու նրա գաղտնիքները,– խորհում էր նա,– նա կհասկանա նաև շատ ուրիշ բաներ, նրա առաջ կբացվեն շատուշատ գաղտնիքներ, բոլոր գաղտնիքները:

Այդ գետի գաղտնիքներից, սակայն, նա այսօր միայն մեկը տեսավ, որը և ցնցեց նրա հոգին: Նա տեսավ, որ այդ գետը հոսում էր ու հոսում, այն հոսում էր հարատև և առանց կանգառի, և, սակայն, մշտապես այստեղ էր, մշտապես և բոլոր ժամանակներում նույնն էր ու այնուհանդերձ ամեն վայրկյան նոր էր... Բայց ո՞վ կարող էր դա հասկանալ, մտահասու լիներ դրան: Նա մտահասու չէր, դեռևս չէր հասկանում, նրա մեջ միայն նախազգացումներն էին շարժվում, հեռավոր հիշողությունները, աստվածային ձայները:

Սիրհարթան տեղից վեր կացավ, անտանելի էր դարձել նրա որովայնում սաստկացող քաղցը: Համբերատար ու հանգիստ՝ նա շարունակեց քայլել գետափի երկայնքով, հոսանքին հակառակ, նա լսում էր ջրերի աղմուկը, լսում էր իր ներսում գոմռացող քաղցի ձայնը:

Երբ նա հասավ լաստանավին, այն արդեն ուր որ է պատրաստվում էր շարժվելու, և նավակում կանգնած էր այն նույն լաստավարը, որը ժամանակին գետն անցկացրեց պատանի սամանային: Սիրհարթան ճանաչեց նրան, չնայած լաստավարը նույնպես շատ էր ծերացել:

– Դու ինձ մյուս ափը կտեղափոխե՞ս,– հարցրեց նա:

Լաստավարը՝ զարմացած, որ մի այսպիսի երևելի պարոն մեն-մենակ գետափ է եկել, նրան նավի մեջ ընդունեց ու ափից հեռացավ:

– Գեղեցիկ կյանք ես դու քեզ համար ընտրել,– խոսեց հյուրը:– Պետք է որ հիանալի լինի՝ մշտապես այս գետի ափին ապրել ու ամեն օր երթևեկել նրա վրա:

Թիավարողը, ժպիտը դեմքին, գլխով արեց:– Այո, պարո՛ն, դա սքանչելի է, դու ճիշտ նկատեցիր: Բայց մի՞թե յուրաքանչյուրի կյանքը, յուրաքանչյուր աշխատանք ինքնին սքանչելի չէ:

– Գուցե և այդպես է: Բայց ես նախանձում եմ քեզ քո զբաղմունքի համար...

– Բայց այն քեզ շատ շուտով կձանձրացներ: Այս աշխատանքը գեղեցիկ հանդերձանքով մարդկանց վայել չէ:

Սիդիարթան ծիծաղեց.- Ինձ արդեն այսօրվա ընթացքում մեկ անգամ էլ եմ անվստահությանմբ վերաբերել հագուստի պատճառով: Դու չէի՛ր ցանկանա, լաստավա՛ր, ինձնից նվեր ստանալ այդ զգեստները, որոնցից ես արդեն զզվել եմ: Քանզի, իմացա՛ծ եղիր, որ ես փող չունեմ տեղափոխման դիմաց քեզ վճարելու համար:

– Պարոնը կատակում է,– ծիծաղեց լաստավարը:

– Ես չեմ կատակում, բարեկա՛մս: Դու մի անգամ արդեն այս նույն նավակով տեղափոխել ես ինձ այս գետի վրայով և բոլորովին ձրի: Այսօր էլ նույն կերպ վարվի՛ր և վարձի փոխարեն ընդունի՛ր իմ զգեստը:

– Իսկ առանց զգեստի պարոնն ինչպե՛ս է անելու, ո՛ր է գնալու:

– Ա՛խ, գիտես, ես ընդհանրապես չեմ ցանկանում այստեղից հեռանալ: Ինձ համար ավելի հաճելի կլիներ, լաստավա՛ր, եթե դու ինձ մի հնամաշ թիկնոց տայիր և ինձ քեզ մոտ պահեիր որպես օգնական, ավելի ճիշտ՝ աշակերտ, քանի որ ես դեռ պետք է սովորեմ ինչպես վարվել նավակի հետ:

Երկար ու քննախոյզ հայացքով լաստավարը նայում էր օտարականի դեմքին:

– Հիմա ես քեզ ճանաչեցի,– վերջապես ասաց նա:– Մի ժամանակ դու գիշերեցիր իմ հյուղակում, դա շատ վաղուց էր,

երևի մի երկու տասնյակից ավելի տարիներ առաջ: Այնժամ ես քեզ գետն անցկացրի, և մենք՝ որպես լավ բարեկամներ, բաժանվեցինք իրարից: Դու այն ժամանակ, կարծեմ, սամանա էիր, այնպես չէ՞: Բայց հիմա ես չեմ կարողանում քո անունը մտաբերել:

– Ինձ կոչում են Սիդհարթա, և ես սամանա էի, երբ վերջին անգամ դու ինձ տեսար:

– Դե ուրեմն՝ բարի գալուստ քեզ, Սիդհարթա: Ինձ կոչում են Վասուդևա: Հուսամ՝ դու այսօր էլ իմ հյուրը կլինես և կգիշերես իմ խրճիթում ու կպատմես ինձ, թե որտեղից ես գալիս, և ինչու եմ քո գեղեցիկ զգեստները քեզ այդպես զգվեցրել:

Նրանք հասան գետի մեջտեղը, և Վասուդևան լարեց իր ուժերն ու սկսեց ավելի եռանդուն թիավարել՝ գետի հոսանքի դեմ պայքարելով: Հանգիստ աշխատում էր նա իր ուժեղ ձեռքերով՝ հայացքը սևեռած նավակի սուրուլիկ ծայրին: Սիդհարթան նստել ու նրան էր նայում՝ մտաբերելով, թե ինչպես այն ժամանակ՝ իր սամանայական կյանքի վերջին օրը, իր սրտում սեր առաջացավ այդ մարդու նկատմամբ: Նա երախտագիտությամբ ընդունեց Վասուդևայի հրավերքը: Երբ նրանք ավի իջան, Սիդհարթան օգնեց նրան նավակը կապելու փայտե ցցայունին, որից հետո լաստավարն առաջարկեց նրան խրճիթ մտնել, հյուրասիրությունը, կերավ-խմեց, ըմբռնեց նաև մանգոյի մրգերը, որ իրեն առաջարկեց Վասուդևան:

Հետո, երբ արևն արդեն մայր էր մտնում, նրանք նստոտեցին գետափին ընկած ծառակոճղին, և Սիդհարթան լաստավարին պատմեց իր ծագման ու կյանքի պատմությունը, այնպես, ինչպես որ այն այսօր, իր կյանքի այս հուսահատ ժամին նա տեսնում էր իր աչքերի առաջ: Մինչև ուշ գիշեր տևեց նրա պատմությունը:

Վասուդևան ունկնդրում էր մեծագույն ուշադրությամբ: Նա ամեն ինչ կլանում էր իր մեջ. ծագման ու մանկության

մասին, որոնումների ու ուսման տարիների, ուրախությունների ու տխրությունների մասին պատմությունները: Սա լաստավարի առաքիներություններից մեծագույններից մեկն էր. նա կարողանում էր լսել, ինչը քչերին է ներհատուկ: Չնայած նա ոչ մի խոսք չէր արտաբերում, սակայն Սիդհարթան զգում էր, թե ինչպես էր Վասուդևան կլանում իր բառերը՝ լռելյայն, բացահայտ ու համբերատար սպասումով, բաց չթողնելով ոչ մի բառ, ամենայն հանդուրժողությամբ, ոչ դրվատանքի, ոչ էլ հանդիմանանքի ցույցերով, նա միայն լսում էր: Սիդհարթան զգում էր, թե ինչպիսի մեծագույն երջանկություն է խոստովանել մի այդպիսի ունկնդրի առաջ, նրա սրտում սեփական կյանքը բացել, սեփական որոնումներն ու տառապանքները:

Սակայն Սիդհարթայի պատմության ավարտին, երբ նա խոսում էր գետափին ընծյուղված ծառի և իր խորը անկման մասին, սրբազան Օմի մասին և թե ինչպես, արթնանալով, ինքը մեծագույն սեր զգաց գետի նկատմամբ, այդժամ լաստավարը սկսեց լսել ավելի մեծ ուշադրությամբ՝ ամբողջապես գրավված պատմությամբ, լսում էր աչքերը փակ:

Իսկ երբ Սիդհարթան սսկվեց, և մի երկարատև լռություն իջավ, Վասուդևան ասաց.- Ես հենց այդպես էլ մտածում էի: Գետը խոսեց քեզ հետ: Քեզ էլ է նա բարեկամ, քեզ հետ էլ է նա խոսում: Դա լավ է, դա շա՛տ լավ է: Մ'նա՛ ինձ հետ, Սիդհա՛րթա, բարեկա՛մս: Ժամանակին ես մի կին ունեի, նրա անկողինն իմ կողքին էր, բայց նա վաղուց մահացել է, և ես արդեն վաղուց է, ինչ մենակ եմ ապրում: Հիմա դու կապրես իմ կողքին, քնատեղն ու ուտելիքը երկուսիս էլ կբավականացնի:

Շնորհակալ եմ քեզ,- ասաց Սիդհարթան,- շնորհակալություն եմ հայտնում քեզ և ընդունում եմ քո առաջարկը: Շնորհակալ եմ քեզ, Վասուդևա՛, նաև այն բանի համար, որ դու այդպես ուշադիր լսում էիր ինձ: Շատ քիչ են այն մարդիկ,

ովքեր լսել գիտեն, և ես ոչ ոքի չեմ հանդիպել, որ քեզ պես լսել կարողանա: Դա էլ ես պետք է սովորեմ քեզանից:

– Դու կսովորես դա,– խոսեց Վասուդևան,– բայց ոչ ինձանից: Ես լսել սովորել եմ գետից, դու էլ դա նրանից կսովորես: Գետն ամեն ինչ գիտի, նրանից ամեն բան կարելի է սովորել: Տե՛ս, դու արդեն մի բան սովորել ես նրանից, այն, որ ավելի լավ է դեպի ցած ձգտել, խորասուզվել, խորխորատն ընկղմվել: Հարուստ ու երևելի Սիդհարթան թիավար է դառնում, գիտուն բրահման Սիդհարթան լաստավար է դառնում, դա էլ է քեզ գետն ասել: Նա քեզ ուրիշ բաներ էլ կսովորեցնի:

Երկարատև դադարից հետո Սիդհարթան հարցրեց.– Ո՞րն է այդ ուրիշը, Վասուդևա:

Վասուդևան տեղից վեր կացավ.– Արդեն ուշ է,– ասաց նա,– գնանք քնելու: Բարեկա՛մս, ես քեզ չեմ կարող ասել, որն է այդ ուրիշը: Դու դա ինքդ կիմանաս, իսկ գուցե դու արդեն գիտես դա: Նայի՛ր, ես գիտնական չեմ, ես խոսել չգիտեմ, ես նաև չեմ կարողանում մտածել: Ես միայն կարողանում եմ լսել ու հնազանդվել, ուրիշ ոչինչ ես չեմ սովորել: Եթե ես դա ուրիշներին ասել ու սովորեցնել կարողանայի, գուցե ես իմաստուն մեկը կլինեի, սակայն ես ընդամենը միայն լաստավար եմ, և իմ խնդիրն է մարդկանց գետն անցկացնել: Շատերին եմ ես մի ափից մյուսը տեղափոխել, հազարավորների, բայց նրանց բոլորի համար իմ գետն այլ բան չի եղել, քան ընդամենը խոչընդոտ իրենց ճանապարհին: Նրանք ուղևորվում էին փողի համար ու գործերով, հարսանիքների ու ուխտագնացություններ կատարելու, իսկ գետը խոչընդոտ էր նրանց ճանապարհին, և լաստավարն էլ հենց նրա համար էր այստեղ, որպեսզի նրանց արագ հաղթահարել տար այդ խոչընդոտը, արգելքը: Այդ հազարավորներից միայն շատ քչերի, ընդամենը մի քանիսի, չորս կամ հինգ հոգու համար էր, որ գետը խոչընդոտ չէր հանդիսանում, նրանք լսել էին

գետի ճայնը, ունկնդրել էին նրան, և գետը նրանց համար սուրբ էր դարձել, ինչպես և ինձ համար:

Սիդհարթան մնաց լաստավարի մոտ և սովորեց կառավարել նավը, իսկ երբ լաստանավի հետ գործ չէր լինում, Վասուդևայի հետ նա աշխատում էր բրնձի դաշտում, փայտ էր ժողովում, պտուղներ հավաքում բանանի ծառից: Նա սովորեց թիեր շինել, նավը նորոգել, կողովներ հյուսել, ուրախանում էր իր սովորած ամեն բանի համար, և օրերն ու ամիսները նրա համար անցնում էին չափազանց արագ: Բայց ավելի շատ բաներ, քան որ իրեն Վասուդևան էր սովորեցնում, նա սովորում էր գետից: Նա գետից անդադար սովորում էր: Նախ և առաջ Սիդհարթան նրանից սովորեց լսել, ունկնդրել խաղաղ սրտով, բացազատ և սպասումով լի սրտով, առանց կրքի, առանց ցանկության, առանց դատողության ու կարծիքի:

Բարեկամության մթնոլորտում էր նա ապրում Վասուդևայի կողքին, և երբեմներբեմն նրանք խոսքեր էին փոխանակում իրար հետ, շատ քիչ բառեր, բայց երկար ու խորը մտածված: Վասուդևան բառերի հետ մեծ սեր չուներ, հազվադեպ էր Սիդհարթային հաջողվում նրան խոսակցության մեջ ներքաշել:

– Դու և՛ս, – մի անգամ Սիդհարթան հարցրեց նրան, – գետից ես իմացել այն գաղտնիքը, որ ժամանակ գոյությունն չունի:

Վասուդևայի դեմքին ժպիտը փայլեց:

– Այո, Սիդհարթա, – ասաց նա: – Դու երևի նկատի ունես, որ գետն ամենուր և ամեն անգամ նույնն է՝ իր ակունքում ու գետաբերանին, վարար ջրվեժի հատվածում, գետանցումին, ծովին հանդիպելիս, լեռներում, ամենայն պահի ու ամեն տեղ նույնն է, քանի որ նրա համար միայն ներկան գոյություն ունի, ոչ թե անցյալի սովերները կամ ապագայի սովերները:

– Հենց դա է, որ կա, – ասաց Սիդհարթան: – Եւ երբ ես դա սովորեցի, ետ նայեցի իմ անցած կյանքին ու տեսա, որ իմ անցած կյանքն էլ նման է գետի, որ երեխա Սիդհարթային

տղամարդ Սիդհարթայից և ծերունի Սիդհարթայից բաժանում են միայն ստվերները, ոչ թե իրականությունը: Այդպես էլ Սիդհարթայի նախկին ծնունդները, անցած մարմնավորումները անցյալներում չեն, ինչպես որ նրա մահն ու վերադարձը դեպի Բրահման ապագային չի պատկանում: Ոչինչ չի եղել, ոչինչ չի լինելու, ողջը է՛, ամեն-ամենայն ինչ իրական է, միայն ու միայն ներկա գոյություն ունի:

Սիդհարթան խոսում էր ոգևորված, այդ վերջին բացահայտումը նրան խորապես երջանկացրել էր: Օ՛, մի՞թե ողջ տառապանք ասածը միայն ժամանակի մեջ գոյություն չի ունեցել, մի՞թե բոլոր հոգեկան կտտանքներն ու տագնապները ժամանակի մեջ չէին ամփոփված, և արդյո՞ք աշխարհիս երեսին գոյություն ունեցող ողջ ծանրությունը, ողջ թշնամանքը չէր չքանում, հենց որ մարդս հաղթահարում էր ժամանակը, հենց որ նա մտքով վանում էր ժամանակը: Նա խոսում էր ոգեշնչված, Վասուդևան, սակայն, ժպտում էր նրան շողշողուն ժպիտով և գլխով հաստատական նշաններ անում՝ լռակյաց, հետո ձեռքը գցեց Սիդհարթայի ուսին ու շարունակեց իր կիսատ թողած գործը:

Մեկ ուրիշ անգամ էլ, երբ գետը վարարել էր հորդառատ անձրևներից և հզորաձայն աղմկում էր, Սիդհարթան ասաց.- Այնպես չէ՞, բարեկամս, գետը շատ ձայներ ունի, չափազանց շատ: Քեզ չի՞ թվում, որ նա մեկ թագավորի ձայն է ունենում, մեկ էլ՝ զինվորի, մեկ ցուլի ու մեկ էլ՝ գիշերահավքի, մեկ երկունքի ցավերով բռնված կնոջ, մեկ էլ՝ հոգոց հանող դժբախտի, և էլի հազարավոր այլևայլ ձայներ:

- Այդպես է,- գլխով արեց Վասուդևան,- բոլոր արարածների ձայները ներկա են գետի ձայնում:

- Եւ գիտե՞ս,- շարունակեց Սիդհարթան,- թե ինչ բառ է նա արտասանում, երբ քեզ հաջողվում է նրա բոլոր տասնյակ հազարավոր բյուր ձայները միաժամանակ լսել:

Վաստղևայի դեմքին երջանիկ ժպիտ էր փայլում, նա խոնարհվեց Սիդհարթայի կողմը և նրա ականջի մեջ շշնջաց սրբազան Օմը: Հենց դա էլ լսում էր Սիդհարթան գետի աղմուկի մեջ:

Ժամանակ առ ժամանակ նրա ժպիտը նմանվում էր լաստավարի ժպիտին՝ գրեթե նույնքան շողարձակող, երջանկության փայլատակումով ներթափանցված, հազարավոր փոքրիկ կնճիռներով լուսափայլող, նույն մանկականությունը, նույն ծերության դրոշմով: Ճանապարհորդներից շատերը, երբ նրանք նայում էին զույգ լաստավարներին, նրանց եղբայրներ էին կարծում: Հաճախ նրանք երեկոյան միասին նստոտում էին գետափին ընկած ծառաբնին, լուռ նստում ու երկուսով միասին ունկնդրում էին ջրի ձայնը, որը նրանց համար ոչ թե ջրի, այլ կյանքի ձայնն էր, ապրողների ձայնը, հավերժորեն ծնվողների: Երբեմն էլ պատահում էր, որ գետին ունկնդրելու միջոցին միևնույն բաների մասին էին մտածում, երկու օր առաջվա զրույցի մասին, իրենց օժանդակությանը դիմած ճանապարհորդողներից մեկի մասին, որի դեմքն ու ճակատագիրը զբաղեցնում էր իրենց, մահվան մասին, իրենց մանկության մասին և այն մասին, որ իրենք երկուսն էլ նույն վայրկյանին, երբ գետն իրենց մի ինչ-որ լավ բան էր ասած լինում, իրար էին նայում, երկուսն էլ՝ ճիշտ և ճիշտ միևնույն բանը մտածելով, երկուսն էլ՝ երջանկացած նույն հարցին տրված նույն պատասխանի համար:

Լաստանավից ու զույգ լաստավարներից էլ մի ինչ-որ բան էր ճառագում, որն զգում էին ճանապարհորդողներից ոմանք: Երբեմն պատահում էր, որ ճամփորդողներից մեկը լաստավարներից մեկնումեկի դեմքին նայելուց հետո սկսում էր իր կյանքի մասին պատմել, իր ճաշակած տառապանքների մասին, խոստովանում էր իր գործած մեղքերը, մխիթարություն աղերսում ու խորհուրդ հայցում: Երբեմն պատահում էր, որ նրանցից մեկը թույլտվություն էր խնդրում մի երեկո

նրանց մոտ անցկացնելու համար, որպեսզի գետի ճայնին ունկնդիր լիներ: Պատահում էր նաև, որ հետաքրքրասերներ էին այցելում՝ լսած լինելով, թե այդ լաստանավի վրա երկու իմաստուններ կամ կախարդներ էին ապրում, երկու սրբեր: Այդ հետաքրքրասերները շատ հարցեր էին տալիս, բայց նրանք որևէ պատասխան չէին ստանում, և համոզվում էին, որ իրենց առջև ոչ կախարդներ էին, ոչ էլ իմաստուններ, նրանք տեսնում էին միայն երկու ծեր ու բարյացկամ տղամարդկանց, որ ասես մունջ լինեին, մի տեսակ տարօրինակ ու խենթուկ: Եվ հետաքրքրասերները ծիծաղում էին ու իրար մեջ խոսում այն մասին, թե ի՞նչ հիմարամիտ ու դյուրահավատ ժողովուրդ է, որ այդպիսի դատարկ լուրեր է տարածում:

Տարիներն անցնում էին, և ոչ ոք չէր հաշվում նրանց: Մի անգամ ուխտագնաց վանականներ հայտնվեցին, Գոթամայի՝ Բուդդայի հետևորդներից, որոնք խնդրեցին իրենց գետի մյուս ափն անցկացնել, և լաստավարները նրանցից տեղեկացան, որ նրանք շտապում են վերադառնալ իրենց մեծ ուսուցչի մոտ, քանի որ լուր էր տարածվել, թե Վեհագույնը մահացու հիվանդ է և շուտով իր վերջին մարդկային մահով է մահանալու՝ նախքան հավիտենական ապաշխարանքին արժանանալը: Շատ չանցած՝ հայտնվեց ուխտագնաց կրոնավորների մի նոր թափոր, հետո էլ՝ մեկ ուրիշը, և, ինչպես վանականները, այնպես էլ մնացյալ ճամփորդներն ու թափառականներն այլ բանի մասին չէին խոսում, բայց միայն Գոթամայի ու նրա մոտալուտ մահվան: Եվ ինչպես ռազմական արշավանքի կամ թագավորի թագադրման ժամանակ ամեն տեղից ու բոլոր կողմերից գալիս ու գալիս էին մարդիկ և, մրջյունների պես պարսեր կազմելով, իրար գլխի հավաքվում, այդպես հորձանք տալով հոսում էին նրանք՝ ասես կախարդանքից դյուրված, դեպի այնտեղ, ուր մեծն Բուդդան իր մահվանն էր սպասում, ուր մեծագույն իրադարձությունն էր տեղի ունենալու և տվյալ դարաշրջանի մեծագույն Կատարելությունը հանգիստ էր առնելու օրինության գրկում:

Այդ օրերին Սիդհարթան շատ էր մտածում մահամերձ իմաստունի մասին, այն մեծագույն ուսուցչի, ում ծայնը խրատում էր ժողովուրդներին ու հարյուր-հազարավորների արթնություն էր պարգևել, որի ծայնին մի ժամանակ ինքն էլ էր երանությամբ անսացել, որի սուրբ հայացքին ինքն էլ մի ժամանակ ակնածանքով նայել էր: Հաճելի զգացողություններով հիշում էր նա այն ժամանակների մասին, իր աչքերի առաջ տեսնում էր ուսուցչի անցած կատարելության ճանապարհը և ժպիտը դեմքին մտաբերում էր այն խոսքերը, որոնք մի ժամանակ ինքը՝ տակավին պատանյակ, ուղղել էր նրան՝ Վեհագույնին: Դրանք, թվաց իրեն՝ հպարտ ու տարիների հեռվից եկող խելացի խոսքեր էին, այսպես՝ ժպիտը դեմքին հիշում էր նա: Վաղուց արդեն նա հասկացել էր, որ իրեն ոչինչ չէր բաժանում Գոթամայից, որի ուսմունքը, սակայն, ինքը չէր կարողացել ընդունել: Ոչ, ոչ մի ուսմունք չի կարող ընդունել ճշմարիտ որոնողը, նա, որ ճշմարտապես գտնել է ցանկանում: Սակայն նա, ով արդեն գտել է, նա կարող է ամենայն ուսմունք ընդունել, ամեն ճանապարհ, յուրաքանչյուր նպատակ, իրեն այլևս ոչինչ չի բաժանում բոլոր այն հազարավոր մյուսներից, որոնք հավերժի մեջ են ապրում, որոնք աստվածայինն են ներշնչում:

Օրերից մի օր էլ, երբ շատերն էին ուխտագնացություն կատարում դեպի մահամերձ Բուդդայի օթևանը, նրա մոտ ուղևորվեց նաև Քամալան՝ երբեմնի գեղեցկագույնը դշխոների մեջ: Նա վաղուց էր հրաժեշտ տվել իր նախկին կյանքին, իր պարտեզը նվիրել էր Գոթամայի վանականներին, ապաստան էր գտել նրա ուսմունքում, դարձել էր ուխտագնացներին օժանդակող մեկը, նրանց հոգատար ընկերուհին ու բարերարը: Մանուկ Սիդհարթայի՝ իր որդու հետ միասին, Գոթամայի մոտալուտ մահվան լուրն առնելուն պես, Քամալան ճանապարհ ընկավ դեպի այնտեղ, համեստագույն զգեստներով, ոտքով: Այսպես՝ որդու հետ միասին նա քայլում էր գետի

ափով, սակայն փոքրիկը շուտով հոգնեց՝ ասելով, որ ցանկանում է տուն վերադառնալ, հանգիստ առնել, որ ինքը քաղցած է, այսպես երեխան դարձավ կամակոր ու ձայնը գլուխն էր գցել: Երեխայի պատճառով Քամալան ստիպված էր հաճախակի կանգ առնել ճանապարհներին, հանգստանալ, (երեխան սովոր էր իր կամքը պարտադրել նրան) կերակրել մանկանը, սփռփել, երբեմն կշտամբել նրան: Փոքրիկ Սիդհարթան չէր հասկանում, թե ինչու ինքը պետք է իր մոր հետ կատարի այս դժվարին ու ծանձրալի ուղևորությունը, ճանապարհվի մի անձանոթ վայր, օտար մի մարդու մոտ, որը սուրբ էր և պատրաստվում էր մահանալ: Մահանում է, թող մահանա, իրեն դա որքանո՞վ է վերաբերում:

Ուխտագնացներն արդեն այնքան էլ հեռու չէին վասուդևայի լաստանավից, երբ փոքրիկ Սիդհարթան մեկ անգամ էլ ստիպեց մորը կանգառ անել, հանգստանալ: Ինքը՝ Քամալան էլ հոգնել էր, և մինչ երեխան ախորժակով բանան էր ուտում, մայրը պառկեց գետնին, փոքր-ինչ փակեց աչքերն ու անձնատուր եղավ խաղաղավետ հանգստին: Հանկարծ նա մի սարսափելի ճիչ արձակեց, երեխան զարհուրած նրան էր նայում և տեսավ, թե ինչպես էր մոր դեմքը սարսափից գունատվել, տեսավ նրա շրջագգեստի տակից դուրս սողացող փոքրիկ, սևամարմին օձին, որը խայթել էր Քամալային:

Անմիջապես երկուսով վազեցին ճանապարհի ուղղությամբ՝ մարդ գտնելու հույսով և արդեն ուր որ է մոտեցել էին լաստանավին, երբ Քամալան գետնին տապալվեց, քանի որ այլևս անկարող էր առաջ ընթանալ: Երեխան, սակայն, մի սարսափելի ճիչ արձակեց՝ այդ ընթացքում համբուրելով ու գրկելով իր մորը, վերջինս էլ սկսեց բղավել ու օգնության կանչել, մինչև որ նրանց ձայները հասան վասուդևայի ականջին, որ կանգնած էր լաստանավի կողքին: Նա նետվեց ձայների ուղղությամբ, կնոջը ձեռքերի մեջ առավ, դրեց լաստանավին, երեխան էլ հետևներից այնտեղ ցատկեց, և շուտով նրանք

հասան այն խրճիթը, ուր օջախի կողքին կանգնած էր Սիդհարթան ու կրակ էր վառում: Նա բարձրացրեց հայացքը և սկզբում տեսավ երեխայի դեմքը, որն իրեն տարօրինակ կերպով ծանոթ թվաց, ինչ-որ մոռացված մի բան հիշեցնող: Հետո նա տեսավ Քամալային ու անմիջապես էլ ճանաչեց նրան, թեև վերջինս անգիտակից վիճակում պառկած էր լաստավարի ձեռքերի մեջ: Հիմա նա հասկացավ, որ այդ երեխան, որի դեմքն իրեն այնքան ծանոթ էր թվում, իր սեփական որդին է, ու նրա սիրտը թարտաց կրծքի տակ:

Քամալայի վերքը լվացին, սակայն նա արդեն սև գույն էր ստացել, ու մարմինն էլ ուռչելով փքվել էր, նրան դեղամիջոց տվեցին խմելու: Նա գիտակցության եկավ: Քամալան պառկած էր Սիդհարթայի անկողնուն, խրճիթում, և նրա վրա խոնարհված կանգած էր Սիդհարթան, որ մի ժամանակ այնքան սիրում էր նրան: Այդ ամենը նրան որպես երազ պատկերացավ, ժպտալով նայում էր Քամալան իր բարեկամի դեմքին, հետո կամաց-կամաց եղելությունը հասկացավ, հիշեց խայթոցի մասին ու տագնապած ձայն տվեց երեխային:

– Նա այստեղ է՝ քեզ մոտ, մի՛ անհանգստացիր, – ասաց Սիդհարթան:

Քամալան նայեց նրա աչքերի մեջ: Հետո խոսեց՝ դժվարությամբ շարժելով լեզուն, որ անզգայացել էր թոյնից.

– Դու ծերացել ես, սիրելի՛ս, – ասաց նա, – ճերմակել ես: Բայց դու նման ես այն պատանի սամանային, որ շատ տարիներ առաջ, հնամաշ շորերով ու փոշոտ ոտքերով ինձ մոտ՝ իմ այգին եկավ: Դու նրան հիմա ավելի շատ ես նման, քան այն ժամանակ, երբ լքեցիր ինձ ու Կամասվամիին: Քո աչքերը նման են նրա աչքերին, Սիդհարթա: Ա՛խ, ես էլ եմ ծերացել, շա՛տ եմ ծերացել, և ինչպե՞ս միայն դու կարողացար ինձ ճանաչել:

Սիդհարթան ժպտաց. – Ես քեզ անմիջապես ճանաչեցի, Քամալա՛, սիրելի՛ս :

Քամալան ցույց տվեց երեխային ու ասաց.- Դու ճանաչեցի՞ր նրան: Նա քո որդին է:

Նրա աչքերը թափառող արտահայտություն ստացան ու փակվեցին: Երեխան լալիս էր, Սիդհարթան նստեցրեց նրան իր ծնկներին, թողեց, որ նա լաց լինի, շոյեց նրա մազերը և, մանկան դեմքին նայելով, նրա միտքն ընկավ մի բրահմանական աղոթք, որը նա ժամանակին սովորել էր, երբ ինքն էլ դեռ մի փոքրիկ երեխա էր: Դանդաղ, երգեցիկ ձայնով, նա սկսեց արտասանել այն, անցյալից ու մանկությունից բառերը եկան-հոսեցին նրա միջով: Եւ նրա երգի հնչյունների ներքո երեխան հանգստացավ, մի երկու անգամ վեր թռավ ու քնեց: Սիդհարթան նրան դրեց Վասուդևայի անկողնուն: Վասուդևան կանգնել էր օջախի մոտ ու բրինձ էր եփում: Սիդհարթան բարեկամաբար ժպտաց նրան, որին Վասուդևան փոխադարձեց ժպիտով:

- Նա կմահանա,- կամացուկ ասաց Սիդհարթան:

Վասուդևան գլխով արեց: Նրա բարյացկամ դեմքի վրայով վազեց օջախի կրակի արտացոլքը:

Քամալան մեկ անգամ էլ գիտակցության եկավ: Ցավը աղճատել էր նրա դեմքը, Սիդհարթայի աչքը կարդաց նրա բերանին, նրա գունատված այտերին խաղացող տառապանքը: Խաղաղ կարդում էր նա Քամալային պաշարած ցավերը, սպասումին տրված, ընկղմված այդ ցավերի մեջ: Քամալան զգում էր դա, աչքերը նրա հայացքն էին որոնում:

Հայացքը նրան ուղղելով՝ ասաց Քամալան.- Հիմա ես տեսնում եմ, որ քո աչքերն էլ են փոխվել: Նրանք հիմա բոլորովին ուրիշ են: Ինչի՞ց եմ, սակայն, ես իմանում, որ դու Սիդհարթան ես: Այդ դու ես, բայց նաև դու չես:

Սիդհարթան ոչինչ չխոսեց. խաղաղ նայում էին նրա աչքերը Քամալայի աչքերի մեջ:

- Դու հասա՞ր քո նպատակին,- հարցրեց Քամալան,- դու գտա՞ր խաղաղությունը:

Սիդիարթան ժպտաց և իր ձեռքը դրեց նրա ձեռքի վրա:

– Ես դա տեսնում եմ,– ասաց Քամալան,– տեսնում եմ:

Ես էլ խաղաղություն կգտնեմ:

– Դու այն գտել ես,– շնչաձայն խոսեց Սիդիարթան:

Քամալան ակնդետ նրա աչքերին էր նայում: Նա մտածեց այն մասին, որ ինքը ցանկանում էր ուխտի գնալ Գոթամայի մոտ՝ Կատարյալի հայացքը տեսնելու նպատակով, ներշնչելու համար նրանից ճառագող խաղաղությունը և փոխարենը, ահա, տեսնում է Սիդիարթայի հայացքը, և դա նույնքան լավ է, որքան եթե ինքը Գոթամայի հայացքը տեսնելիս լիներ: Նա ուզում էր դա Սիդիարթային ասել, սակայն նրա լեզուն այլևս իրեն չէր հնազանդվում: Լուռ նայում էր նա Սիդիարթային, և Սիդիարթան նրա աչքերում տեսավ, թե ինչպես էր նրանցում կյանքն աստիճանաբար մարում: Երբ վերջին ցավը առկայծեց Քամալայի աչքերում ու հանգեց, երբ վերջին սարսուռն անցավ նրա մարմնով, Սիդիարթայի մատները փակեցին նրա ակնակուպերը:

Երկար նստել էր Սիդիարթան ու նայում էր նրա՝ ասես քնի մեջ ընկղմված դեմքին: Երկար զննում էր նա Քամալայի բերանը, նրա ծերացած ու հոգնած բերանը՝ ավելի նեղացած շրթունքներով, և հիշում էր, որ ինքը, իր կյանքի գարնանային տարիներին, այդ բերանը համեմատել էր թարմ բացված թզի հետ: Երկար նստել էր նա ու կարդում էր նրա գունատ դեմքը, հոգնած խորշոմները, ինքն էլ լցվում էր այդ հայացքով, հետո տեսավ իր սեփական դեմքը՝ նույն դիրքում պառկած, նույնպես գունատ, նույնպես հանգած, և միաժամանակ տեսնում էր իր ու նրա դեմքերը՝ երիտասարդ, կարմիր շրթունքներով, վառվռուն աչքերով, և ներկայի ու անցյալի միաժամանակության զգացումը, հավերժության զգացումը պաշարեց նրան ամբողջովին: Այդ ժամին նա խորությամբ զգաց, շատ ավելի խորը, քան երբևէ, յուրաքանչյուր կյանքի անկործանելիությունը, յուրաքանչյուր ակնթարթի հավերժությունը:

Երբ նա վեր կացավ, Վասուդևան նրա համար բրնձի կերակուր էր պատրաստել: Սակայն Սիդհարթան հրաժարվեց ուտելիքից: Փարախում, ուր իրենց այծն էր փակված, երկու ծերունիները գցեցին իրենց ծղոտե անկողինը, և Վասուդևան պառկեց քնելու: Սիդհարթան, սակայն, դուրս եկավ և գիշերն անցկացրեց խրճիթի առաջ նստած՝ գետի ձայնին ունկնդիր, շուրջառված անցյալի հիշատակներով, մի և նույն պահի մեջ վերապրելով իր կյանքի բոլոր ժամանակաշրջանները: Միայն երբեմն-երբեմն նա վեր էր կենում նստած տեղից, խրճիթի դռնակից ներս մտնում ու ականջ էր դնում, թե արդյո՞ք քնած էր երեխան:

Վաղ առավոտյան, երբ դեռ արեգակը չէր ծագել, Վասուդևան դուրս եկավ փարախից ու մոտեցավ իր բարեկամին:

– Դու չես քնել, – ասաց նա:

– Ոչ, Վասուդևա՛: Ես նստել էի այստեղ ու ունկնդրում էի գետին: Շատ բաներ ասաց նա ինձ, նա լիովի լցրեց ինձ իր փրկարար գաղափարներով, միասնության գաղափարով:

– Քեզ դժբախտություն է պատահել, Սիդհարթա, բայց ես տեսնում եմ, որ ցավը չի թափանցել քո սրտի մեջ:

– Ոչ, սիրելի՛ս, ինչպե՞ս ես կարող եմ տխրել: Ես, որ հարուստ էի ու երջանիկ, հիմա շատ ավելի հարուստ ու երջանիկ դարձա: Ինձ նվեր տրվեց իմ որդին:

– Ես էլ շատ ուրախ եմ քո որդու հայտնության համար: Բայց հիմա, Սիդհարթա, մենք պետք է աշխատանքի գնանք, շատ գործ կա անելու: Քամալան մահացավ այն նույն անկողնու վրա, ուր ժամանակին իմ կինն էր մահացել: Հենց այն նույն բլրի վրա էլ մենք կվառենք Քամալայի խարույկը, ուր ես ժամանակին իմ կնոջ խարույկն եմ վառել:

Մինչ երեխան դեռ քնած էր, խարույկն արդեն պատրաստ էր:

ԲՎԱՅՆԱՅՐԵԼ 5 1915. ՇՈՑՈ ԿՍԺԵ

Որդին

Վախվորած ու հեկեկալով՝ որդին մասնակցեց իր մոր հուղարկավորությանը, խոժոռ ու երկյուղած՝ նա լսում էր Սիդհարթային, որն իրեն որպես իր որդուն ողջունեց ու բարի գալուստ մաղթեց նրան Վասուդևայի տանը: Գունատ ու լուռ՝ նա օրերով նստում էր մահացածի գերեզմանաթմբին, ոչինչ չէր ուզում ուտել, դեմքը շրջում էր հորից, սիրտը փակ էր պահում՝ պաշտպանվելով ու բողոքելով իրեն վիճակված ճակատագրից:

Սիդհարթան խնայողաբար ու ներողամտորեն էր վերաբերում նրան՝ հարգանքով լցված նրա վշտի հանդեպ: Սիդհարթան հասկանում էր, որ իր որդին իրեն չի ճանաչում, որ նա չի կարող իրեն սիրել որպես հոր: Կամաց-կամաց նա տեսնում ու հասկանում էր նաև, որ այդ տասնմեկամյա տղան երես առած երեխա էր՝ մոր փափկասուն ձեռքի տակ մեծացած, որ հասակ էր առել հարստության մեջ, նուրբ կերակուրներին վարժված, փափուկ անկողնուն սովոր, սպասավորներին կարգադրություններ տալուն

ընտելացած: Սիդհարթան հասկացավ, որ սգացող ու փափկասուն երեխան չի կարող հանկարծակի ու ինքնակամ համակերպվել, գոհանալ իրեն օտար ու թշվառ միջավայրին: Այդ պատճառով Սիդհարթան նրան չէր հարկադրում որևէ բան անել, ինքն էր շատ գործեր անում նրա փոխարեն, միշտ լավագույն պատառն էր նրա առաջը դնում: Նա հույս էր փայփայում կամացկամաց, փաղաքշանքով ու համբերատարությամբ նրա սերը շահել:

Նա իրեն հարուստ ու երջանիկ էր համարում երեխայի հայտնության կապակցությամբ: Բայց քանի որ ժամանակն անցնում էր, ու երեխան մնում էր օտարոտի ու մռայլ, ի ցույց դնելով իր հպարտ ու հակառակվող, համառ սիրտը, ոչինչ չէր ցանկանում անել, ծերունիների նկատմամբ հարգանք չէր տաժում, ամայացնում-փչացնում էր Վասուդևայի մրգատու ծառերը, այդժամ Սիդհարթան սկսեց հասկանալ, որ իր որդին բոլորովին էլ երջանկություն ու անդորր չբերեց իրեն, այլ միայն ցավ ու հոգս: Բայց նա սիրում էր նրան, և իր համար ավելի սիրելի էր իր սիրուց ծնված ցավն ու հոգսը, քան երջանկությունն ու խաղաղությունն առանց իր որդու:

Այն պահից սկսած, երբ երեխան իրենց հետ՝ խրճիթում էր ապրում, ծերունիներն աշխատանքի բաժանում կատարեցին: Վասուդևան նորից միայնակ իր ձեռքն առավ լաստանավի կառավարման պաշտոնը, իսկ Սիդհարթան՝ իր որդու կողքին լինելու նպատակով, ստանձնեց տնային ու դաշտային աշխատանքները:

Երկար ժամանակ, երկար ու ձիգ ամիսներ սպասում էր Սիդհարթան, որ որդին կհասկանա իրեն, կընդունի իր սերը, գուցե նաև կպատասխանի փոխադարձությամբ: Երկար ամիսներ սպասում էր նաև Վասուդևան, տեսնում էր ամեն ինչ, սպասում էր ու լռում: Մի օր էլ, երբ կրտսեր Սիդհարթան նորից շատ տանջեց հորը իր կամակորությամբ ու քմահաճ համառությամբ և կուտեց նրա բրնձեղենի զույգ պնակները,

Վասուդեան երեկոյան կողմ իր բարեկամին մի կողմ տարավ և խոսեց նրա հետ.

– Կներե՛ս ինձ, – ասաց նա, – սակայն բարեկամի սրտով ես ուզում եմ խոսել քեզ հետ: Ես տեսնում եմ, որ դու տանջվում ես, տեսնում եմ, որ մեծ վշտի մեջ ես: Քո որդին, սիրելի՛ս, քեզ հոգսեր է պատճառում, ճիշտն ասած՝ նաև ինձ: Մեկ ուրիշ կյանքի, ուրիշ մի բնի է պատանի թռչնակը վարժվել: Դու հրաժարվեցիր քաղաքից ու հարստությունից ու փախար՝ նողկանքից ու գերհագեցումից դրդված, մինչդեռ քո որդին հարկադրված էր հակառակ իր կամքի լքել այդ ամենը: Ես հարցրեցի գետին, բարեկամս, ես շատ անգամներ եմ նրան հարցրել: Սակայն գետը ծիծաղում է, ծիծաղում է իմ վրա, իմ և քո վրա, մեր հիմարամտության վրա: Ջուրը ձգտում է ջրին, երիտասարդությունը ձգտում է երիտասարդության, քո որդին այնտեղ չի գտնվում, որն անհրաժեշտ է իրեն ծաղկումի համար: Ինքդ էլ կարող ես գետին հարցնել, լսի՛ր, թե ինչ կասի նա քեզ...

Դառնությամբ Սիդհարթան նայեց նրա բարեկամական դեմքին, որի անհամար խորշոմների մեջ կայտառությունն ու ուրախությունն էին մշտապես բնակվում:

– Ինչպե՛ս կարող եմ ես նրանից բաժանվել, – կամացուկ հարցրեց նա ինքն իրեն, հարցրեց շփոթմունքի մեջ ընկած: – Ինձ մի քիչ ժամանակ տո՛ւր, սիրելի՛ս... Տե՛ս, ես կռիվ եմ տալիս նրա համար, ամեն գնով ուզում եմ գրավել նրա սիրտը, սիրով ու փառաքուշ համբերատարությամբ ես ուզում եմ կոտրել նրան: Չէ՞ որ գետը մի օր էլ նրա հետ է խոսելու, չէ՞ որ նա էլ է դրան կոչված:

Վասուդեայի ժպիտն ավելի ջերմ ու պայծառ դարձավ:

– Օ՛, այո՛, նա էլ է կոչվածներից, նա էլ է պատկանում կյանքի հավերժական ընթացքին: Սակայն գիտե՞նք արդյոք մենք՝ դու և ես, թե ինչի՞ է նա կոչված, ի՞նչ ճանապարհ է նրան սպասվում, ինչպիսի՞ գործեր և ի՞նչ տառապանքներ:

Նրան քիչ տառապանքներ չեն սպասում կյանքում, քանզի հպարտ ու դաժան է նրա սիրտը, շատ տառապանքներ են բաժին ընկնելու նրան, շատուշատ սխալներ, բազմաթիվ անարդարություններ են վիճակվելու իրեն, բազմաթիվ մեղքերի ծանրությունից կքելու է նա: Ասա՛ ինձ, սիրելի՛ս, չէ՞ որ դու քո որդուն չես դաստիարակում, չես բռնանում նրա վրա, չէ՞ որ դու նրան չես ծեծում, չես պատժում նրան:

– Ոչ, Վասուդևա՛, քո թվարկածներից ոչ մեկը ես չեմ անում:

– Այդպես էլ գիտեի: Դու նրա վրա չես բռնանում, չես ծեծում նրան, նրան չես կարգադրում, քանի որ դու գիտես, որ փափուկն ավելի ամուր է, քան կոշտը, ջուրն ավելի ուժեղ է ժայռից, սերն ուժեղ է բռնությունից: Շատ լավ է, ես գովում եմ քո այդ վարվելակերպը: Սակայն արդյոք սխալմունք չէ՞ քո կողմից, որ դու նրա վրա չես բռնանում, չես պատժում նրան: Արդյոք դու նրան չե՞ս կապում քո սիրո շղթաներով: Արդյոք դու նրան չե՞ս ամաչեցնում ամենայն օր, ճնշում չե՞ս բանեցնում նրա հանդեպ քո այդ բարությանը ու համբերատարությամբ: Չէ՞ որ դու ստիպում ես նրան՝ գոռոզամիտ ու երես առած տղային, ապրել խրճիթում՝ բանաններով սնվող երկու ծերունիների հետ նույն հարկի տակ, որոնց համար բրինձն անգամ անուշահամ կերակուր է, որոնց մտքերը չեն կարող իրենը լինել, սրտերն էլ ծեր են, իրենից տարբեր, տրոփում են թույլ ու հանդարտ, բոլորովին այլ կերպ: Այս ամենը մի՞թե նրա համար հարկադրանք չէ ու պատիժ:

Հուզված ու շփոթահար՝ Սիդհարթան աչքերը խոնարհեց: Հետո կամացուկ հարցրեց.- Այդ դեպքում դու ի՞նչ ես կարծում, ես ի՞նչ պետք է անեմ:

Վասուդևան ասաց.- Նրան ե՛տ տար քաղաք, վերադարձրո՛ւ իր մոր տունը, այնտեղ պետք է, որ դեռ սպասավորներ մնացած լինեն, հանձնի՛ր որդուդ նրանց: Իսկ եթե ոչ ոք չլինի, տա՛ր նրան ուսուցչի մոտ, բայց ոչ բնավ սովորելու

սիրույն, այլ որպեսզի նա ընկնի ուրիշ տղաների ու աղջիկների շրջապատը, այն աշխարհը, որն իրենն է, որին պատկանում է նա: Դա բնավ չի՞ անցել քո մտքով:

– Դու տեսնում ես բովանդակ իմ սիրտը,– տխուր խոսեց Սիդհարթան:– Ես շատ հաճախ եմ մտածել այդ մասին: Բայց ահա, տե՛ս, ինչպե՛ս կարող եմ ես նրան, որ առանց այն էլ փափուկ սիրտ չունի, հանձնել այն աշխարհին: Արդյոք նա ավելի չի՞ մեծամտանա, անձնատուր չի՞ լինի արդյոք հաճույքներին ու իշխանությանը, չի՞ կրկնի արդյոք իր հոր գործած բոլոր սխալները, այդպես գուցե նա ամբողջությամբ կուլ գնա սանսարային ու կործանվի վերջնականապես:

Ավելի լուսապայծառ էր փայլում լաստավարի ժպիտը, նա նրբորեն դիպավ Սիդհարթայի ձեռքին ու ասաց.

– Այդ մասին գետին հարցրո՛ւ, բարեկա՛մն: Տե՛ս, թե ինչպես նա կծիծաղի քո հարցի առթիվ... Չլինի՞ թե դու իսկապես մտածում ես, թե քո բաժին հիմարություններն ու սխալները գործելով դու կարող ես ետ պահել որդուդ նույնը կրկնելուց: Եւ ինչպե՛ս դու կարող ես քո որդուն պաշտպանել սանսարայից: Ինչպե՛ս: Ուսմամբ, աղոթքով, խրատներով կամ հորդորներով: Սիրելի՛ս, չլինի՞ թե դու բոլորովին մոռացել ես այն պատմությունը, այն խիստ ուսանելի պատմությունը բրահմանի որդի Սիդհարթայի մասին, որը դու շատ ժամանակ առաջ հենց այս նույն տեղում պատմել ես ինձ: Ո՛վ պաշտպանեց, ո՛վ ետ պահեց սամանա Սիդհարթային սանսարայից, մեղքից, ընչաքաղցությունից, խենթությունից: Մի՞թե նրան ետ պահեցին իր հոր բարեպաշտությունը, իր ուսուցիչների հորդորները, իր սեփական գիտելիքները, սեփական որոնումները: Այդ ո՞ր հայրը, ո՞ր ուսուցիչը նրան ետ պահեց դրանից, իր սեփական կյանքը վերապրելուց, իր կյանքով կենաց աղտեղությունն ընդունելուց, իր սեփական մեղքերը գործելուց, ինքն իր սեփական ձեռքով դառը ըմպելիքն ընդունելուց, իր սեփական ճանապարհը գտնելուց: Մի՞թե դու կարծում ես,

սիրելի՛ս, թե այդ նույն ճանապարհն անցնելն ինչ-որ մեկի համար բացառություն է լինելու, ինչ-որ մեկը խուսափելու է դառնության թասը պարպելուց: Եվ որ այդ բացառությունը քո որդի՛ն է լինելու, հենց միայն նրա համար, որովհետև դու նրան սիրո՞ւմ ես, որովհետև դու ցանկանում ես նրան ե՛տ պահել ցավից ու տառապանքից, այլև հուսախաբությունից: Բայց եթե նույնիսկ տասնյակ անգամներ հանուն նրա դու մահն ընդունես, միևնույն է՝ դու դրանով չես կարողանա նրան սպասվող ճակատագրի դույզն-ինչ մի մասնիկից ազատել նրան:

Վասուդևան դեռևս երբեք այսքան երկար չէր խոսել: Սիդհարթան բարեկամաբար շնորհակալություն հայտնեց նրան, վշտացած սրտով խրճիթը մտավ և երկար ժամանակ չէր կարողանում քնել: Վասուդևան նրան այնպիսի մի բան չէր ասել, ինչի մասին ինքն արդեն մտածած չլիներ ու չիմանար: Բայց այդ իր իմացածը նա ի վիճակի չէր գործնականում կիրառել, այդ իմացությունից ավելի ուժեղ էր իր սերը որդու հանդեպ, ավելի ուժեղ էր նրա հանդեպ իր տածած քնքշանքը, իրեն պաշարած՝ որդուն կորցնելու վախը: Պատահե՞լ է արդյոք, որ ինքը որևէ մեկին այդ աստիճան իր սիրտը նվիրաբերի, պատահե՞լ է արդյոք, որ ինքն այնքան շատ սիրի մի մարդու, այնպես կուրորեն, այնպես տառապագին, առանց փոխադարձության նշույլի և սակայն իրեն այնքա՛ն երջանիկ զգա:

Սիդհարթան չկարողացավ հետևել իր բարեկամի խորհրդին, նա ի վիճակի չէր բաժանվել որդուց: Նա թույլ տվեց տղային կարգադրել իրեն, անհարգալից վերաբերվել իր հանդեպ: Նա լռում ու սպասում էր՝ ամեն աստծու օր վերսկսելով համբերատարության համր ու մունջ պատերազմը: Վասուդևան ևս լռում էր ու սպասում՝ բարեկամական զգացումով տոգորված, ամեն ինչ հասկանալով, ներողամիտ համբերատարությամբ: Համբերության հարցում նրանք երկուսն էլ անգերազանցելի վարպետներ էին:

Մի անգամ, երբ մանկան դեմքն իրեն առավել քան երբևէ հիշեցրեց Քամալային, Սիդհարթան հանկարծ մտաբերեց այն բառերը, որ մի ժամանակ, իր երիտասարդության տարիներին, Քամալան ուղղել էր իրեն. «Դու անկարող ես սիրել», ասել էր նա իրեն, և ինքը, համաձայնվելով նրա հետ, իրեն համամատել էր մի աստղի և երեխա-մարդկանց էլ՝ ընկնող տերևների հետ, և այնուամենայնիվ Քամալայի խոսքերում նա որսացել ու զգացել էր հանդիմանության պես մի բան: Իսկապես, նա երբեք ամբողջությամբ, ինքնամոռացության աստիճան անձնատուր չէր եղել մեկ ուրիշ մարդու, մեկ ուրիշի համար երբեք սիրո խենթությանը չէր տրվել: Նա իրեն դրան անընդունակ էր համարում, և հենց դա էր, ինչպես այն ժամանակ թվում էր իրեն, այն մեծագույն զանազանությունը, որ գոյություն ուներ իր և երեխամարդկանց միջև: Սակայն այժմ, իր որդու հայտնությունից ի վեր, հիմա ինքն էլ՝ Սիդհարթան, մի իսկական երեխա-մարդ էր դարձել. նա տառապում էր մեկ ուրիշի պատճառով, մեկ ուրիշին էր սիրում՝ ամբողջությամբ տրվելով այդ սիրույն, նույն այդ սիրո պատճառով խենթություններ կատարելով: Հիմա նա ինքն էլ զգում էր, թեև ուշացած, իր կյանքում առաջին անգամը լինելով, այդ ամենահզոր ու արտասովոր, այդ տարօրինակ կիրքը, տառապում էր նրա պատճառով, անասելիորեն տառապում, և, սակայն, իրեն երջանիկ էր զգում՝ մի տեսակ ասես նորացված, մի ինչ-որ բանով ավելի հարստացած:

Նա անշուշտ զգում էր, գիտակցում, որ իր որդու հանդեպ տածած այդ կույր սերն ընդամենը մի կիրք է, մի շատ մարդկային թուլություն, որ այն... սանսարա է, պղտոր մի աղբյուր, թանձր ու մուգ մի ջուր: Բայց միաժամանակ նա զգում էր, որ այն բոլորովին էլ արժեքից զուրկ չէր, որ այն նույնիսկ անհրաժեշտություն էր, որ գալիս էր իր սեփական հոգու խորխորատներից: Այդ հաճույքը նույնպես հարկավոր

էր քավել, այդ տառապանքները պետք էր ճաշակել, այդ խենթություններն էլ պետք էր անել:

Ահա այդպես որդին այս ամբողջ ընթացքում ստիպում էր նրան այդ խենթություններն անել, ստիպում էր, որ հայրն իր քմահաճույքները կատարի, համակերպվի իր կամակորությունների հետ: Այդ հայր կոչվածը չուներ ոչինչ, որ գրավեր, շլացներ տղային կամ վախ ներշնչեր նրան: Այդ հայր կոչվածն ընդամենը մի բարեսիրտ մարդ էր, բարի, քնքուշ, հեզաբարո մի մարդ, գուցե և շահ բարեպաշտ, գուցե նույնիսկ սուրբ, սակայն դրանք այն հատկանիշները չէին, որ կարող էին շլացնել, հրապուրել տղային: Այդ հայրն իրեն ծանծրալի էր թվում, նա իրեն ասես գերի էր պահում իր այդ թշվառ խրճիթում: Նա իրեն զզվեցրել էր ու ծանծրացրել, իսկ այն, որ իր կատարած յուրաքանչյուր զագրելի արարք ժպիտով էր ընդունում, իր ամեն հանդիմանական արտահայտությանը պատասխանում էր սիրալիր խոսքերով, ամեն չարության բարությանբ պատասխանում, ահա հենց դա էլ երեխային պատկերանում էր որպես այդ խարդախ ծերունու կողմից խաղարկվող ամենաատելի, նենգմիտ խորամանկությունը: Երեխայի համար ավելի հաճելի կլիներ սպառնալիքներ լսել նրանից, նրա կոպիտ վերաբերմունքին արժանանար, թեկուզ պատիժներ կրեր:

Բայց ահա եկավ այն օրը, երբ պատանի Սիդհարթայի զգացմունքները պայթեցին և նա բացահայտ կերպով հանդես եկավ իր հոր դեմ: Հայրն իրեն ցախ հավաքելու հանձնարարություն էր տվել: Տղան, սակայն, խրճիթից դուրս չէր գալիս, նա կանգնել էր համառ ու զայրացած տեսքով, ոտքերով դոփում էր հատակին՝ բռնցքները սեղմած, ու կատաղության բռնկման պահին հոր դեմքին նետեց իր ողջ ատելությունն ու նողկանքը:

– Ի՛նքդ գնա քո ցախի ետևից, – բղավեց նա մոլեգնած, – ես քո ծառան կամ ստրուկը չեմ: Ես գիտեմ, որ դու ինձ

չես ծեծի, դու այդքան համարձակություն չունես: Ես գիտեմ, որ դու քո այդ բարեպաշտությամբ ու ներողամտությամբ ցանկանում ես ինձ մշտապես պատժել ու ստորացնել: Դու ցանկանում ես, որ ես էլ քեզ նման մեկը դառնամ, քեզ պես բարեպաշտ, քեզ պես քնքուշ, քեզ պես իմաստուն... Սակայն իմացած եղիր, որ հենց քեզ հակառակ՝ ես ավելի շուտ փողոցային ավազակ ու մարդասպան կդառնամ, դժոխքի բաժին կլինեմ, քան թե քեզ նման մեկը կդառնամ... Ես ատում եմ քեզ, դու իմ հայրը չես, թեկուզ և հարյուր անգամ էլ իմ մոր սիրեցյալը եղած լինես...

Հաջորդ առավոտյան, սակայն, նա անհետացել էր: Նրա հետ էլ անհետացել էր նաև փոքրիկ, երկգույն ծառակեղևից հյուսկեն կողովը, որին լաստավար ծերունիներն ի պահ էին տվել իրենց պղնձե ու արծաթյա դրամները, որ իրենք որպես վարձատրություն էին ստացել գետանցի աշխատանքների դիմաց: Անհետացել էր նաև լաստանավը, Սիդհարթան նշմարեց այն հանդիպակաց ափի մոտ: Տղան փախուստի էր դիմել:

– Ես պետք է հետևեմ նրան, – ասաց Սիդհարթան, որը տղայի առաջ ունեցած երեկվա հանդիմանական ճառից հետո դեռևս ցավից մղկտալով դողում էր: – Երեխան միայնակ չի կարող անտառում ճանապարհ գտնել: Նա կմոլորվի: Մենք պետք է նոր լաստանավ շինենք, Վասուդևա, որպեսզի կարողանանք գետն անցնել:

– Մենք պետք է փոքրիկ մի լաստ շինենք, – ասաց Վասուդևան, – հասնելու համար մեր լաստանավին, որ երեխան է փախցրել: Բայց դու նրան պետք է թողնես փախչի, մի՛ հետապնդիր նրան, բարեկամս, նա այլևս երեխա չէ, նա կարող է իր գլուխը պահել: Նա քաղաքի ճանապարհն է փնտրում և նա իրավացի է, մի՛ մոռացիր դա: Նա անում է այն, ինչը դու պետք է անեիր: Նա ինքն է հոգ տանում իր մասին, նա ընթանում է իր ճանապարհով: Ա՛խ Սիդհարթա,

ես տեսնում եմ քո տառապանքը, բայց դու տառապում ես ցավերից, որոնց առթիվ ծիծաղել կարելի է միայն, որոնց կապակցությամբ ինքդ էլ շատ շուտով ծիծաղելու ես:

Սիդհարթան չպատասխանեց: Նա անմիջապես ձեռքն առավ տապարը և սկսեց բամբուկից լաստ սարքել, Վասուդևան օգնում էր նրան ծառացողունները սիզախոտերով հյուսելու գործում: Ապա նրանք դիմացի ափը հասան, բայց քանի որ գետը ցած էր քշում լաստը, նրանք ստիպված էին գետափի երկայնքով հոսանքին ի վեր՝ հակառակ ուղղությամբ քարշ տալ լաստը:

– Ինչո՞ւ ես տապարը հետդ վերցրել,– հարցրեց Սիդհարթան:

Վասուդևան ասաց.– Կարող է պատահել, որ մեր լաստանավի թին կորած լինի:

Սիդհարթան, սակայն, հասկանում էր, թե ինչ կա իր բարեկամի մտքին: Նա մտածում էր, թե տղան թին մի կողմ նետած կամ կոտրած կլիներ՝ իրենցից վրեժ լուծելու համար և խանգարելու իրենց, եթե հետապնդում ձեռնարկեին: Իսկապես, պարզվեց լաստանավում ոչ մի թի էլ չկար: Վասուդևան մատնացույց արեց լաստանավի հատակը և ժպիտը դեմքին նայեց բարեկամի կողմը, կարծես ցանկանար ասել. «Մի՞թե դու չես տեսնում, թե ի՞նչ է քո որդին քեզ ցանկանում ասել: Չե՞ս տեսնում, որ նա չի ուզում, որ հետապնդեն իրեն»: Բայց նա այդ ամենը բառերով չասաց: Նա ձեռնամուխ եղավ մի նոր թի պատրաստելու գործին: Սիդհարթան, սակայն, հրաժեշտ տվեց նրան ու ճամփա ընկավ՝ փախստականին որոնելու: Վասուդևան առարկության նշաններ չարեց:

Երբ Սիդհարթան արդեն երկար ժամանակ թափառում էր անտառում, նրան մի միտք այցելեց, որ իր որոնումն անիմաստ ու անօգուտ է: Նա մտածեց՝ կամ տղան վաղուց արդեն անտառից դուրս էր եկել ու քաղաք հասել, կամ էլ, եթե նա դեռևս ճանապարհին էր, ապա թաքնվելու էր իրենից՝ իրեն

հետապնդողից: Այսպես շարունակ մտածելով՝ նա հասկացավ նաև, որ ինքը բնավ հոգ չէր տանում իր որդու մասին, նա իր սրտի խորքում գիտեր, որ որդուն ոչ մի դժբախտություն էլ չէր պատահել, և անտառում ոչինչ նրան չէր սպառնում: Բայցևայնպես նա քայլում ու քայլում էր՝ առանց հանգիստ առնելու, սակայն այլևս ոչ թե որդուն փրկելու համար, այլ միմիայն նրան կրկին անգամ տեսնելու ցանկությունից դրդված: Այդպես քայլելով նա հասավ քաղաքի մատույցներին:

Երբ քաղաքի մերձակայքում նա ընդարձակ ճանապարհ ոտք դրեց, հանկարծ կանգ առավ, նա կանգնած էր գեղեցիկ պարտեզի մուտքի առաջ, այն պարտեզի, որ նախկինում Քամալային էր պատկանում, և որտեղ ինքն առաջին անգամ տեսավ նրան պատգարակի վրա: Այն ժամանակվա ապրումները վերակենդանացան նրա հոգում, նա նորից իրեն տեսնում էր այնտեղ կանգնած, երիտասարդ ու առույգ, որպես մորուքավոր ու կիսամերկ մի սամանա՝ փոշեպատ մազերով: Երկար կանգնել էր Սիդհարթան ու բաց դարպասների միջով պարտեզի խորքն էր նայում, նա տեսավ դեղին սքեմ հագած վանականներ, որ քայլում էին գեղեցիկ ծառերի ներքո:

Երկար կանգնած մնաց նա՝ մտքերին տրված, աչքերի առաջ տեսնելով իր կյանքի պատկերները, ունկն դնելով անցյալի պատմություններին: Երկար կանգնել էր նա, նայում էր վանականներին, բայց նրանց փոխարեն տեսնում էր պատանի Սիդհարթային, տեսնում էր երիտասարդ Քամալային՝ բարձրաբերձ ծառերի ներքո ճեմելիս: Նա կատարյալ պարզությամբ տեսավ իրեն, տեսավ թե ինչպես էր ինքը Քամալայի հյուրասիրությանն ու պատիվներին արժանանում, ինչպես ինքը Քամալայի առաջին համբույրն ըմբռնեց, թե ինչպիսի՛ հպարտությամբ ու արհամարհանքով էր ինքը նայում իր բրահմանական անցյալին, ինչպիսի՛ հպարտությամբ ու տենչանքով էր ձգտում աշխարհիկ կյանքին տրվելու հաճույքին: Նա տեսավ Կամասվամիին, տեսավ սպասավորներին,

խնջույքները, զառախաղացներին, երաժիշտներին, տեսավ Քամալայի երգեցիկ թռչունին՝ վանդակի մեջ, վերստին վերապրեց այդ ամենը, շնչեց սանսարայի օդը, կրկին զառամյալ տեսք ընդունեց ու հոգնածություն իջավ վրան, նորից նողկանքով լցվեց, վերստին զգաց այն ժամանակ իրեն համակած սեփական կյանքին վերջ տալու ցանկությունը, նորից վայելեց սրբազան Օմի փրկարար ազդեցությունը:

Բավական տևական ժամանակ պարտեզի դարպասների առաջ կանգնելուց հետո Սիդհարթան հասկացավ, թե ինչ անհերթեթ ու խելագար ցանկություն էր, որն իրեն այստեղ առաջնորդեց, որ ինքը չէր կարողանալու օգնել իր որդուն, որ ինքը պետք է հանգիստ թողներ նրան: Նա խորությամբ զգաց փախստականի նկատմամբ իր սրտում բուն դրած սիրո զորությունը, որպես թե կենդանի վերք՝ միաժամանակ հասկանալով, որ այդ վերքն իրեն տրված չէ այն քչփորելու համար, որ պետք է թույլ տալ նրան ծաղկելու, այնպես որ նրանից վերստին լույս ճառագի:

Քանի որ այդ պահին նրա վերքը դեռ չէր ծաղկել, ուստի լույսը դեռ չէր ճառագում, նա թույլ էր ու տխրամած: Այն ցանկություն-նպատակը, որն իրեն այստեղ էր բերել՝ իր ճողոպրած որդու որոնումներում, հիմա փոխակերպվել էր կատարյալ դատարկության: Նա տխուր նստեց գետնին, զգաց, որ ինչ-որ բան մահանում էր իր սրտում, զգաց կատարյալ դատարկությունը և այլևս ոչ մի ուրախություն չէր տեսնում իր առաջ, ոչ մի նպատակ: Նա նստել էր խորասուզված ու սպասում էր: Այդ բանը նա սովորել էր գետից, միակ այդ բանը. սպասել, համբերել, ունկնդրել: Եվ նա նստել և լսում էր փողոցի փոշիների մեջ, լսում էր իր սրտի միջով, որ տրոփում էր այնպես հոգնած ու տխուր, սպասելով ինչ-որ ձայնի: Այսպես ժամեր շարունակ նա նստել ու լսում էր, այլևս պատկերներ չէր տեսնում, խորասուզվեց դատարկության մեջ, ամբողջությամբ տրվեց այդ ինքնախորասուզմանը, ճանապարհին էլ

անհետացավ նրա հայացքի առաջ: Եվ երբ նա զգաց, որ վեր-
քը սկսել էր ավելի ուժեղ վառվել, նա բարձրաձայն արտաբե-
րեց Օմը, լցվեց Օմով: Այգում ճեմող վանականները տեսան
նրան, և քանի որ նա երկար ժամեր կքանստած էր ու նրա
ճերմակած մազերին փոշի էր դրել, մեկը մոտեցավ ու երկու
բանան դրեց նրա ոտքերի առաջ: Ծերունին չնկատեց նրան:

Այդ քարացած վիճակից նրան արթնացրեց մի ձեռք,
որ իր ուսն էր շոշափում: Նա անմիջապես էլ ճանաչեց այդ
ձեռքի հպումը՝ այնքան նուրբ ու ամոթխած, և սթափվեց: Նա
վեր կացավ ու ողջունեց Վասուդևային, որ հետևել էր իրեն:
Եվ երբ նա նայում էր Վասուդևայի բարեկամական դեմքին,
նրա այն մանրիկ, ասես բարձրաձայն ծիծաղից գոյացած
խորշոմներին, նայում էր նրա կայտառ աչքերի մեջ, հանկարծ
ինքն էլ ժպտաց: Նա հիմա նկատեց իր առջև ընկած բանան-
ները, վերցրեց դրանք, մեկը տվեց լաստավարին, մյուսն
ինքը կերավ: Այնուհետև Վասուդևայի հետ նա վերադար-
ձավ անտառ, լաստանավի մոտ: Նրանցից ոչ ոք չէր խոսում
այդ օրը տեղի ունեցածի մասին, ոչ ոք երեխայի անունը չէր
տալիս, ոչ ոք չհիշեց նրա փախուստը, ոչ ոք չէր խոսում վեր-
քի մասին: Խրճիթ հասնելուն պես՝ Սիդհարթան պառկեց իր
անկողնուն, և երբ, միառժամանակ անց, Վասուդևան նրա
մոտ մտավ՝ մի թաս կոկոսի կաթ առաջարկելու նպատակով,
Սիդհարթան արդեն անձնատուր էր եղել քնին:

Օմ

Դեռ երկար վառվում էր նրա վերքը: Շատ ճամփորդներին էր նա գետի մյուս ափը տեղափոխում, որոնք, պատահում էր, որ իրենց հետ որդի կամ դուստր էին ունենում, և նրանցից ոչ մեկին նա առանց նախանձի չէր նայում, այդժամ նա մտածում էր. «Այսքան շատ մարդիկ, հազարավորները տեր են այդ ամենաքաղցր երջանկության, բայց ինչո՞ւ ես դա չունեմ: Նաև չար մարդիկ, գողերն ու ավազակները նույնպես զավակներ ունեն և սիրում են նրանց ու նրանց կողմից սիրվում, միայն ես եմ զուրկ դրանից»: Այսպես պարզ ու վճիտ, այսպես առանց դատողականության շաղախի՝ մտածում էր նա այժմ, նա, որ հիմա այնքան շատ էր նմանվել երեխամարդկանց:

Նա հիմա մարդկանց առաջվանից տարբեր հայացքով էր նայում, նվազ խելամտությամբ, նվազ հպարտությամբ, փոխարենը՝ ավելի ջերմությամբ, ավելի մեծ հետաքրքրությամբ ու կարեկցանքով: Հիմա, երբ նա սովորական ուղևորներին էր տեղափոխում՝ երեխա-մարդկանց, առևտրականների,

զինվորականների, կանանց խմբերի, այժմ արդեն այդ մարդիկ իրեն այնպես խորթ ու օտար չէին ներկայանում, ինչպես առաջ. նա հասկանում էր նրանց, հասկանում ու կիսում էր նրանց՝ թող որ մտքերի ու մտահանգումների փոխարեն զուտ բնազդային հակումներով ու ցանկություններով առաջնորդվող կյանքը, նա իրեն նրանց պես էր զգում՝ առանց իրեն նրանցից զանազանելու: Չնայած նա արդեն մոտ էր կատարելության սահմանին և իր վերջին անձնական վերքի պատճառած վիշտն էր վերապրում, սակայն թվում էր, որ այդ երեխա-մարդիկ իր եղբայրներն էին, նրանց սնամեջ ու մանրմունր ցանկությունները, ծիծաղելի ըղձանքներն ու փափագներն այլևս նրա համար դադարել էին այդպիսին լինելուց, կորցրել էին իրենց ծիծաղելիությունը, դարձել էին իրեն ավելի հասկանալի ու սիրելի, անգամ՝ հարգանքի արժանի: Իր մանկան հանդեպ մայրական կույր սերը, միակ որդու ու նրա թվացյալ արժանիքների հանդեպ հայրական հիմար ու կույր հպարտությունը, երիտասարդ, սնափառ կնոջ կուրամիտ ու վայրի մոլուցքն առ զարդեղենն ու պճնանքի առարկաները, տղամարդկանց հիացական հայացքների հանդեպ նրա տենչանքը, ահա այս ամենը, այս բնազդային հակումներն ու մանկամտությունները, բոլոր այդ պարզմիտ ու անհեթեթ, սակայն զարմանալիորեն զորեղ, չափազանց կենսունակ ու բավարարում պահանջող անհագուրդ բնազդներն ու կրքերը Սիդհարթայի համար այլևս մանկամտություններ չէին, նա տեսնում էր, որ մարդիկ ապրում են դրանց բավարարում տալու համար, հանուն նրանց անսահման ճիգ ու ջանք են թափում, ուղևորություններ ձեռնարկում, պատերազմներ մղում, անսահման տառապանքներ ու զրկանքներ կրում, և ինքը հիմա կարողանում էր սիրել նրանց այդ ամենի համար: Նա տեսնում էր կյանքը, կենդանի ու անկործանելի կյանքը, բրահման էր տեսնում մարդկային յուրաքանչյուր կրքի, յուրաքանչյուր արարքի մեջ: Սիրո ու հիացմունքի արժանի

էին այդ մարդիկ իրենց կոյր հավատարմության ցույցերում, իրենց կոյր ուժի ու համառության դրսևորումներում: Ոչինչ չէր պակասում նրանց, նրանց հանդեպ ոչ մի առավելություն չունեին գիտունն ու մտածողը, բացի մեն-միակ, պստիկ ու աննշան մի բանից. գիտակցությունից՝ ողջ գոյություն ունեցողի միասնության գիտակցված մտքից: Մի պահ անց, սակայն, Սիդհարթան սկսեց տարակուսել, թե արդյոք այդ գիտելիքը, այդ միտք կոչվածն ավելի բարձր արժեք է իրենից ներկայացնում, գուցե այդ գիտելիք կոչվածն էլ զուտ մտածող-մարդկանց մանկամտության արդյունքն է, մտածող-երեխաների մանկական խաղերից մեկը: Մնացած ամեն ինչում աշխարհի մարդիկ հավասար էին իմաստուններին, հաճախ էլ՝ ավելի բարձր, ինչպես որ գազաններն են իրենց անհրաժեշտ կարիքներին հետամուտ համառ ու անկասելի ձգտման մեջ երբեմն-երբեմն մարդկանց շատ ավելի գերազանցող թվում:

Սիդհարթայի մեջ աստիճանաբար ծաղկում ու կամաց-կամաց հասունանում էր այն գիտակցությունը, թե ինչ էր արդյոք գիտելիքը, ինչ էր իմաստությունը, որն իր երկար տարիների որոնումների նպատակն էր եղել: Դա այլ բան չէր, քան հոգու պատրաստականություն, ընդունակություն, գաղտնի մի արվեստ՝ ամեն պահ, կյանքի կենտրոնում գտնվելով, միասնության գաղափարն առմտածելու, զգալու ու ներշնչելու միասնությունը: Այդ գիտակցությունը կամաց-կամաց ծաղկում, ճառագում էր իր մեջ՝ Վասուդևայի ծերունազարդ մանկական դեմքից արտահեղվելով. ներդաշնակությունը, աշխարհի հավերժական կատարելության գիտակցությունը, ժպիտը, միասնությունը:

Վերքը, սակայն, դեռ վառվում էր, կարոտով ու մեծագույն ցավով մտածում էր Սիդհարթան իր որդու մասին՝ իր սրտում փայփայելով իրեն պաշարած սերն ու փաղաքշանքը, ապա թողեց, որ ցավն ինքն իրեն խժռի, կատարեց սիրո

բոլոր խենթությունները: Թվում էր այդ կրակը երբեք չէր հանգչելու:

Օրերից մի օր էլ, երբ վերքը սաստիկ այրում էր, Սիդիարթան գետի մյուս ափն անցավ, ցած իջավ այնտեղ ու, կարոտից բոցավառվելով, քայլեց քաղաքի ուղղությամբ՝ որդուն գտնելու նպատակով: Գետը հոսում էր մեղմորեն ու հանդարտ, և, չնայած եղանակը չորային էր, սակայն նրա ձայնը տարօրինակ հնչերանգ ուներ. նա ծիծաղում էր... Գետը՝ զիլ ու պարզկա, ծիծաղում էր ծերունագարդ լաստավարի վրա: Սիդիարթան կանգ առավ, խոնարհվեց գետի վրա, որպեսզի ավելի լավ լսի, և խաղաղ հոսող ջրի հայելու մեջ նա տեսավ իր դեմքի արտացոլանքը, և իր դեմքի այդ արտացոլանքի մեջ կար մի բան, որն իրեն մոռացված մեկ ուրիշ բանի մասին հիշեցրեց, նա մի պահ միայն մտածեց ու վերհիշեց. այդ դեմքը նման էր մեկին, որին նա ժամանակին ճանաչել էր ու սիրել և միաժամանակ վախեցել նրանից: Այն նման էր իր հոր՝ բրահմանի դեմքին: Ու նա հիշեց, թե ինչպես տարիներ առաջ, տակավին երեխա հասակում, ինքը հարկադրեց հորը, որ իրեն թույլ տա ճգնավորներին ընկերակցելու, հիշեց, թե ինչպես ինքը հրաժեշտ տվեց նրան, ինչպես հեռացավ ու այլևս երբեք չվերադարձավ: Արդյո՞ք իր հայրն էլ իր պատճառով նույն տառապանքները չէր կրել, ինչ որ հիմա ինքն է կրում իր որդու պատճառով: Արդյո՞ք իր հայրը վաղուց արդեն չէր մահացել մենակության մեջ՝ առանց վերստին իր որդուն տեսնելու: Այդո՞ք սա կատակերգությունն է, տարօրինակ ու անհեթեթ մի բան, այս կրկնությունը, այս պտոպտն արատավոր շրջանի ներսում:

Գետը ծիծաղում էր: Այո, դա այդպես էր, ամենը, ինչը մինչև վերջ չես տառապել ու չես ապաշխարել, վերստին կրկնվում է, մի և նույն տառապանքներն անընդմեջ կրկնվում են: Սիդիարթան, սակայն, նորից լաստանավ բարձրացավ ու ետ թիավարեց դեպի խրճիթ՝ մտաբերելով իր հորը, հիշելով որդուն, գետի հեգնանքին արժանացած, ինքն իր հետ կոճիվ

տալով, հուսախաբության գիրկն ընկած, պատրաստ՝ ինքն իր և ողջ աշխարհի վրա բարձրաձայն ծիծաղելու: Ավանդ, նրա վերքը դեռ չէր ծաղկել, սիրտը դեռ անհաշտ էր ճակատագրի հետ, դեռ չէր ճառագում բերկրանքն ու հաղթանակը՝ սեփական տառապանքից ծնված: Բայց հույսը բնավորվել էր նրա մեջ, ու երբ նա խրճիթ վերադարձավ, իր մեջ անհաղթահարելի մի տենչանք զգաց՝ բացելու իր սիրտը Վասուդևայի առաջ, նրան ամեն ինչ ցույց տալու, ամեն ինչ ասելու նրան, նրա՛ն՝ ունկնդրումի մեծագույն վարպետին:

Վասուդևան նստած էր խրճիթում ու կողով էր հյուսում: Նա այլևս լաստանավ չէր վարում, նրա տեսողությունը սկսել էր թուլանալ, ոչ միայն տեսողությունը, այլև բազուկներն ու ձեռքերը: Անփոփոխ ու ծաղկուն էր միայն նրա դեմքին փայլող ուրախությունն ու կայտառ բարյացկամությունը:

Սիդհարթան նստեց ծերունու կիպ կողքին, նա դանդաղ սկսեց խոսել: Հիմա նա պատմում էր բոլոր այն բաների մասին, որոնց շուրջ առաջներում իրենք բնավ չէին խոսել. իր քաղաք գնալու մասին, որ օրեր առաջ էր տեղի ունեցել, այրող վերքի մասին, երջանիկ հայրերի հանդիպելիս իր մեջ գլուխ բարձրացնող նախանձի, և այն մասին, որ ինքն էլ գիտակցում է իր այդ ցանկությունների անմտությունը, նրանց դեմ իր մղած պայքարի անիմաստությունն ու ապարդյունությունը: Նա ամեն ինչ պատմեց, ամեն ինչի մասին հիմա նա ի զորու էր ազատ խոսել, նույնիսկ ամենացավոտ հարցերի մասին, ամեն-ամեն ինչ ասաց, ի ցույց դրեց ամենայն ինչ, շարունակ պատմում էր ու պատմում: Բարեկամի առաջ նա ի ցույց դրեց իր վերքը, պատմեց նաև այդ օրվա իր փախուստի տրամադրությունների մասին, ինչպես ինքը գետն անց կացավ, մանկական մի ձեռնարկում, ինչպես կամավոր որոշում կայացրեց քաղաք գնալ, ինչպես գետը ծիծաղեց իր վրա:

Երբ ինքը խոսում էր, երկար-բարակ պատմություններ պատմում, ու Վասուդևան էլ խաղաղ հայացքով լսում

էր նրան, Սիդիարթան զգաց ավելի ուժեղ, քան երբևէ, թե որպիսի հզոր ազդեցություն է իր վրա գործում Վասուդևայի լսելու այդ ընդունակությունը, ինչպես էին իր ցավերը, իր անհանգստություններն ու տագնապները հոսում դեպի նա, և իր ծածուկ հույսը լցվում էր ունկնդրողի մեջ ու այնտեղից ետ դեպի իրեն վերադառնում: Այդպիսի մի ունկնդրի առաջ սեփական վերքն ի ցույց դնելը նույնն էր, թե վանայիր այն գետի ջրերում, մինչ վերքը կսառչեր ու գետի հետ մեկ ամբողջություն կազմեր:

Մինչ ինքը շարունակում էր խոսել ու խոսել, պատմում էր ու խոստովանություններ անում, Սիդիարթան ավելի ու ավելի խորն էր զգում, որ իր առաջ նստածն այլևս Վասուդևան չէր, իր առաջ նստածը բնավ այն մարդը չէր, որ ունկնդրում էր իրեն, որ այդ անշարժացած ունկնդիրն այնպես էր իր խոստովանությունն իր մեջ կլանում, ինչպես ծառն է ներծծում երկնքից թափվող անձրևաջուրը, հասկացավ, որ իր դիմացը նստածը հենց գետի աստվածն է, ինքը՝ հավերժությունը: Եվ մինչ Սիդիարթան դադարել էր խորհրդածել իր ու իր վերքի մասին, Վասուդևայի փոխակերպության այդ գաղափարն ամբողջովին համակեց իրեն, և որքան ինքն ավելի ու ավելի էր այդ բանն զգում ու խորանում նրա մեջ, այնքան դա նվազ զարմանալի ու տարօրինակ էր թվում, այնքան ինքն ավելի հստակ էր տեսնում, որ ամեն ինչ կարգին է ու շատ բնական, որ Վասուդևան արդեն վաղուց, մշտապես այդպիսին է եղել, և միայն ինքն է, որ դա չէր նկատել ու հասկացել, ավելին, որ ինքը՝ Սիդիարթան, ևս առանձնապես չի տարբերվում իր բարեկամից: Նա հասկացավ, որ ինքը հիմա ծեր Վասուդևային այնպես է նայում ու տեսնում, ինչպես ժողովուրդն է նայում աստվածներին, և որ դա այլևս չի կարող երկար տևել, շարունակվել: Իր սրտում նա արդեն սկսել էր հրաժեշտ տալ Վասուդևային: Միաժամանակ նա շարունակ խոսում էր ու խոսում:

Երբ նա ավարտեց իր խոսքը, ամեն ինչ խոստովանեց-վերջացրեց, Վասուդևան նրան ուղղեց իր բարեկամական, դույզն-ինչ թուլացած հայացքը, չխոսեց, լռելյայն նրա կողմը ճառագեց իր միջի սերն ու կայտառությունը, հասկացողությունն ու իմացությունը: Նա բռնեց Սիդհարթայի ձեռքը, տարավ նրան գետափի իրենց նստատեղին, նստեց նրա կողքին ու լայն ժպտաց գետին:

– Դու լսեցիր նրա ծիծաղը, – ասաց նա, – բայց դու ամեն ինչ չէ որ լսեցիր: Ե՛կ միասին լսենք, դու դեռ ավելին կլսես...

Ու նրանք սկսեցին լսել: Մեղմածոր հնչում էր գետի հազարածայն երգեցողությունը: Սիդհարթան նայում էր ջրի մեջ, և հոսանուտ ջրերում նրա աչքերի առաջ պատկերներ էին երևում. ահա երևաց իր հայրը՝ միայնակ, որդու համար ողբացող, հայտնվեց նաև ինքը՝ դարձյալ միայնակ, և ինքն էլ՝ կարոտի շղթաներով կապված հեռուներում գտնվող իր որդուն, հայտնվեց իր որդին, նա էլ էր միայնակ, այդ երեխան՝ հախտուն անձկությամբ իր պատանեկան տենչանքների այրվող ուղիներով արշավելիս, յուրաքանչյուրն իր նպատակի հետևից գնացող, համակված այդ նպատակով, և ամենքն էլ՝ տառապյալ: Գետը երգում էր տառապագին մի ձայնով, կրքոտ կարոտով երգում էր նա, կարոտագին տենդով հոսում էր նա դեպի իր նպատակը, ողբ ու տրտունջ էր արձակվում նրա ձայնից:

– Լսո՞ւմ ես, – հարցրեց Վասուդևայի համր հայացքը: Սիդհարթան գլխով արեց:

– Ավելի լա՛վ լսիր, – շնչաց Վասուդևան:

Սիդհարթան ջանքերը կենտրոնացրեց ավելի լավ լսելու համար: Հոր պատկերը, իր սեփական պատկերը, որդու պատկերը հոսեցին իրար մեջ, միահյուսվեցին իրար, հայտնվեց նաև Քամալայի պատկերը, Գովինդայի պատկերը և ուրիշ-ուրիշ պատկերներ, հետո բոլորն իրարից բաժանվեցին ու տարրալուծվեցին գետի ջրերում, բոլորը, գետի մեջ

ընկղմված ու գետ դարձած, ձգտում էին նպատակին՝ կարոտով բռնված, տենչալով ու տառապելով, և գետի ձայնը հնչում էր՝ լի կարոտով, լեցուն կրակվող ցավով ու անհագուրդ տենչանքով: Գետը ձգտում էր իր նպատակին, Սիդհարթան տեսնում էր նրա շտապողականությունը, գետը, որ բաղկացած էր իրենից, իր յուրայիններից և բոլոր այն մարդկանցից, ում նա երբևիցե հանդիպել կամ տեսել էր, բոլոր կոհակներն ու ջրերը աճապարանքով ձգտում էին իրենց նպատակին՝ տառապելով, իրենց բազմաթիվ նպատակներին՝ ջրվեժին, լճին, մեծ գետին, ծովին, և բոլորը հասնում էին իրենց նպատակներին, և ամեն անգամ նոր նպատակներ էին ծնունդ առնում, ջուրը գոլորշի էր դառնում ու բարձրանում դեպի երկինք, դառնում էր անձրև ու երկնքից ներքև թափվում, դառնում էր աղբյուր, դառնում առվակ, դառնում էր գետ, նորից սկսում էր ձգտել իր նորահայտ նպատակին, հոսում դեպի այնտեղ: Սակայն կարոտաբաղձ ձայնը փոխվել էր: Այն դեռ հնչում էր տառապագին տենչանքով, որոնումների մեջ, սակայն, ուրիշ ձայներ էին միացել նրան, ուրախության ու տառապանքի ձայներ, բարի ու չար ձայներ, ծիծաղկոտ ու ողբալի, հարյուրավոր ձայներ, հազարավոր ձայներ:

Սիդհարթան լսում էր ու լսում: Նա հիմա համակ լսողություն էր դարձել, ամբողջովին խորասուզվել էր ունկնդրումի մեջ՝ լիովին դատարկված, լիովի ներծծված, նա զգում էր, որ ինքն այժմ մինչև վերջ սովորել է լսելու արվեստը: Արդեն հաճախ էր նա այդ ամենը լսել, գետից բարձրացող այդ անթիվ-անհամար ձայները, որ այսօր բոլորովին այլ կերպ էին հնչում: Նա արդեն չէր կարողանում այդ բազմաձայնությունն իրարից զանազանել, ոչ ուրախը ողբացողից, ոչ մանկականը տղամարդկայինից, նրանք բոլորը հիմա իրար էին միաձուլվել, դարձել մեկ ամբողջ, կարոտյալների ողբն ու գիտունների ծիծաղը, կատաղության ճիչն ու մահացողների տնքոցը, ամենը մեկ էր դարձել, ամենայն

ինչ իրար մեջ էր ագուցված, իրարու բաղիյուսված, հազարավոր թելերով հյուսկեն: Եվ բոլորը միասին, բոլոր ձայները, բոլոր նպատակները, բոլոր կարոտները, բոլոր տառապանքները, բոլոր հաճույքները, ողջ բարին ու չարը, այդ ամենը միասին կազմում էին աշխարհը: Բոլորը միասին վերցրած կազմում էր իրադարձությունների գետը, հոսանքը, կյանքի երաժշտությունը: Եվ երբ Սիդհարթան ուշիուշով ունկնդրում էր գետին, այդ հազարաձայն երգեցողությունը, չանսալով տառապանքին, չլսելով ծիծաղը, երբ նա իր հոգին չէր կապում մի որոշակի ձայնի հետ և իր եսով նրա մեջ թափանցում, այլ միայն լսում էր բոլորը, այդ ամբողջությունը, իր մեջ ընդունում միասնությունը, այդժամ հազարավոր ձայներից բաղիյուսված այդ մեծագույն երգեցողությունը բաղկացած էր լինում մեն-միակ բառից, որ կոչվում էր Օմ. ասել է թե՛ կատարելություն:

– Դու լսո՞ւմ ես, – հարցրեց Վասուդևայի հայացքը:

Պայծառ փայլում էր Վասուդևայի ժպիտը, այն շողշողալու պես ճառագում էր իր ծերացած դեմքի բոլոր խորշոմներում, ինչպես որ Օմն էր ճառագում գետի բոլոր ձայների մեջ: Պայծառ շողարձակում էր նրա ժպիտը բարեկամին նայելիս, այժմ պայծառ լուսափայլում էր նաև Սիդհարթայի դեմքը նույն այդ ժպիտով: Նրա վերքը ծաղկում էր ապրում, նրա տառապանքը ճառագում էր, նրա եսը միասնության մեջ էր ներհոսել:

Այդ պահին Սիդհարթան դադարեց կռիվ տալ ճակատագրի հետ, դադարեց տառապելուց: Նրա հայացքում ծաղկում էր իմացության երանությունը, որին կամքն այլևս չէր հակառակվում, չէր դիմակայում, որը ճանաչել էր կատարելությունը, հաշտվել էր իրադարձությունների հոսանուտ գետի հետ՝ լեցուն կարեկցանքով, ուրիշների ուրախությանը ուրախանալով, հանձնված համընդհանուր հոսանքին, միասնությանը մաս կազմելով:

Երբ Վասուդևան վեր կացավ գետափի նստատեղից, նայեց Սիդհարթայի աչքերի մեջ և տեսավ նրանցում ճառագող իմացության երանությունը, ձեռքով կամացուկ շփեց նրա ուսն իրեն հատուկ նուրբ ու զգուշավոր սովորությամբ ու ասաց.

– Ես այդ վայրկյանին էի սպասում, սիրելիս: Հիմա այն վերջապես վրա հասավ, թո՛ւյլ տուր ես գնամ: Ես երկար եմ այդ պահին սպասել, արդեն տևական ժամանակ է, ինչ ես լաստավար Վասուդևան եմ: Հիմա արդեն բավական է: Ո՛ղջ լեր, խրճիթ, ո՛ղջ լեր, գե՛տ, ո՛ղջ լեր, Սիդհարթա:

Սիդհարթան խորը կռացավ՝ հրաժեշտ տալու համար:

– Ես դա գիտեի,– կամացուկ շնչաց նա:– Դու պատրաստվում ես անտառ գնալ, այնպես չէ՞:

– Ես գնում եմ անտառ, ես գնում եմ դեպի միասնությունը,– լուսաճառագելով ասաց Վասուդևան:

Իրենից լույս արձակելով՝ նա հեռացավ: Սիդհարթան նայում էր նրա հետևից: Ուրախությամբ, խորագույն լրջությամբ նա նայում էր հեռացողի հետևից, նայում էր նրա խաղաղությամբ լեցուն քայլերին, տեսնում էր նրա լուսաշող գլուխը, տեսնում լույսերով ողողված նրա կերպարանքը:

Գովինդա

Այլ վանականների հետ միասին մի անգամ Գովինդան իր հանգիստն էր անցկացնում այն այգեստանում, որ դշխո Քամալան նվիրել էր Գոթամայի աշակերտներին: Այստեղ նա քանիցս առիթներ էր ունեցել խոսակցություններ լսելու մի լաստավարի մասին, որն ապրում էր գետափին՝ մի օրաչափ հեռավորության վրա, որին շատերը իմաստուն մարդ էին համարում: Երբ Գովինդան նորից ճանապարհ ընկավ, նա ուղևորվեց դեպի լաստանավը՝ ցանկանալով տեսնել այդ լաստավարին: Թեև նա իր ողջ կյանքն ապրել էր կանոնադրությանը խստիվ համապատասխան և մեծագույն հարգանք էր վայելում ավելի երիտասարդ վանականների շրջանում՝ շնորհիվ իր ծերունական հասակի ու ամբասիր, համեստ վարքի, սակայն նրա սրտում տագնապներն ու որոնումները դեռևս չէին մարել:

Գետին հասնելուն պես՝ նա խնդրեց ծերունուն իրեն մյուս ափը տեղափոխել, ու, երբ նրանք տեղ հասնելով, նավակից ցած իջան, նա ծերունուն ասաց.

– Շատ բարի ծառայություններ ես դու մատուցել մեզ՝ վանականներիս և ուխտագնացներին, մեզանից շատերին ես դու գետն անցկացրել: Արդյո՞ք դու ևս, լաստավա՛ր, ճշմարիտ ուղին որոնողներից մեկը չես:

Խոսեց Սիդհարթան՝ ծերացած աչքերում ժպիտը փայլեցնելով.

– Դու քեզ որոնող մեկն ես անվանում, ո՛վ պատվարժան, սակայն դու արդեն բավական առաջացած տարիքում ես և Գոթամայի վանականների հանդերձանքն ես կրում:

– Այո, ես ծեր եմ,– խոսեց Գովինդան,– և ես երբեք չեմ դադարել որոնելուց: Ու երբեք էլ ետ չեմ կանգնելու իմ որոնումներից, սա՛ է, պետք է կարծել, ինձ վիճակված: Դու էլ, ինձ այդպես է թվում, որոնումների մեջ ես եղել: Ի՛նձ մի երկու բան չէի՞ր ասի, ո՛վ պատվարժան:

Սիդհարթան խոսեց և ասաց.– Ի՞նչ կարող եմ ես քեզ ասել, պատվելի՛: Գուցե այն, որ դու չափից շատ ես որոնում: Եվ որ մշտապես որոնումների մեջ լինելով՝ դու քո փնտրածը չես գտնում:

– Այդ ինչպե՞ս հասկանանք,– հարցրեց Գովինդան:

– Երբ մեկը մշտապես որոնումների մեջ է,– ասաց Սիդհարթան,– ապա պատահում է, որ նրա աչքը միայն այն է տեսնում, ինչ փնտրում է ինքը, նա ուրիշ ոչինչ չի նկատում, չի կարողանում ոչինչ ընկալել, որովհետև նա մշտապես իր որոնածի մասին է մտածում, քանի որ նա իր առջև դրված նպատակ ունի, քանի որ համակված է այդ նպատակով: Որոնել՝ նշանակում է նպատակ ունենալ: Իսկ գտնել ասածը՝ նշանակում է լինել ազատ, բաց լինել ամեն ինչի համար, նպատակ չունենալ: Դու, պատվարժա՛ն, գուցե իսկապես այդ որոնողներից մեկն ես, քանի որ քո նպատակին ձգտելով, նրանով կլանված՝ շատ բան չես նկատում, այն, որ ուղղակի քո աչքերի առաջ է:

– Ես քեզ լավ չեմ հասկանում,– ասաց Գովինդան,– ի՞նչ ես դու ուզում ասել:

Սիդհարթան ասաց.- Մի անգամ, ո՛վ պատվարժան, շատ տարիներ առաջ դու արդեն եղել ես այս գետի մոտ և, գետափին քնած մեկին գտնելով, դու նստեցիր նրա կողքին նրա քունը հսկելու համար: Բայց դու, ո՛վ Գովինդա, դու չկարողացար ճանաչել քնածին:

Սքանչացած ու կարծես կախարդված՝ վանականը նայեց լաստավարի աչքերի մեջ:

- Մի՞թե դու Սիդհարթան ես,- հարցրեց նա անվստահ ձայնով:- Ես քեզ այս անգամ էլ չէի ճանաչի... Ընդունի՛ր սրտագին ողջույններս, Սիդհա՛րթա, ես անկեղծորեն շատ ուրախ եմ քեզ վերստին տեսնելու համար... Դու շա՛տ ես փոխվել, բարեկա՛մս: Ուրեմն դու հիմա լաստավա՛ր ես դարձել:

Սիդհարթան բարեկամաբար ժպտաց.- Այո, ես լաստավար եմ հիմա: Գովի՛նդա, շատերին է վիճակված հաճախակի փոխել իրենց կերպարանքը, տարբեր տեսակի զգեստներ հագնել, դրանցից մեկն էլ ես եմ, բարեկա՛ս: Բարի գալուստ, Գովի՛նդա, այս գիշեր դու կարող ես մնալ իմ խրճիթում:

Գովինդան գիշերն անցկացրեց խրճիթում և քնեց այն անկողնում, որն առաջ Վասուդևային էր պատկանում: Նա շատ հարցեր ուղղեց իր պատանեկության բարեկամին, Սիդհարթան էլ շատ բաներ պատմեց իր կյանքից:

Հաջորդ առավոտյան, երբ արդեն ժամանակն էր վերստին ճանապարհ ընկնելու, Գովինդան, առանց տատանվելու, ասաց հետևյալ խոսքերը.

Մինչ ես նորից ճանապարհ կընկնեմ, Սիդհա՛րթա, թո՛ւյլ տուր ինձ մի բան էլ հարցնեմ: Դու ինքդ ունե՞ս մի ինչ-որ ուսմունք, որ դավանում ես: Ունե՞ս դու որևէ հավատք կամ գիտություն, որին հետևում ես դու, որն օգնում է քեզ ապրել, ապրել ճշմարիտ կյանքով:

Սիդհարթան պատասխանեց և ասաց.

– Դու գիտես, սիրելի՛ս, որ արդեն երիտասարդ տարիքում, այն ժամանակ, երբ մենք ապրում էինք ճգնակյացների մոտ՝ անտառում, արդեն այն ժամանակ ես չէի վստահում ուսուցիչներին ու ուսմունքներին և թիկունք էի դարձրել նրանց: Մինչև օրս էլ ես նույն կարծիքին եմ մնացել: Այնուհանդերձ, այն ժամանակվանից ի վեր ես բազմաթիվ ուսուցիչներ եմ ունեցել: Մի գեղեցկուհի դշխո երկար ժամանակ եղավ իմ ուսուցչուհին, և մի մեծահարուստ վաճառական եղավ իմ ուսուցիչը ու մի քանի զառ խաղացողներ: Մեկ անգամ էլ Բուդդայի թափառաշրջիկ մի հետևորդ եղավ իմ ուսուցիչը. նա նստել էր իմ կողքին, երբ ես քուն էի մտել անտառում, ուխտագնացության կիսաճանապարհին: Ես նրանից էլ որոշ բաներ եմ սովորել, ես նրան էլ եմ երախտապարտ: Բայց ամենից շատ ես այս գետից եմ սովորել ու նաև՝ իմ նախորդից՝ լաստավար Վասուդևայից: Վասուդևան մի շատ սովորական ու հասարակ մարդ էր, նա մտածող չէր, սակայն նա գիտեր այն, ինչ անհրաժեշտ է գիտենալ, նույնքան հիմնավոր, ինչպես Գոթաման, նա էլ կատարյալ մեկն էր, մի իսկական սուրբ:

Գովինդան ասաց. – Ո՛վ Սիդհարթա, ինձ թվում է, որ դու առաջվա պես դեռ սիրում ես ամեն ինչում փոքր-ինչ հեգնել, կատակաբանել: Ես հավատում եմ քեզ և համոզված եմ, որ դու մեկից ավելի ուսուցիչներ ես ունեցել: Սակայն դու ինքդ արդյո՞ք, եթե ոչ մի ամբողջական ուսմունք, ապա գոնե որոշակի ինքնուրույն գաղափարներ, որոշակի իմացություններ ինքդ քեզ համար չե՞ս գտել, որոնք քոնն են, քո սեփականը և որոնք օգնում են քեզ ապրել: Եթե դու այդ մասին ինձ մի քիչ պատմես, դրանով դու կուրախացնես իմ սիրտը:

Խոսեց Սիդհարթան և ասաց. – Այո, ես իմ սեփական մտքերն ու գաղափարներն եմ ունեցել, այդպիսիք ժամանակ առ ժամանակ այցելել են ինձ: Երբեմն-երբեմն, նույնիսկ ժամեր շարունակ, անգամ ամբողջ օրեր ու գիշերներ ես իմ

մեջ որոշակի գիտելիքների զգացողություն եմ ունեցել, այնպես, ինչպես դու քո սրտում կյանքը կզգայիր: Զանազան մտքեր ու գաղափարներ էին դրանք, սակայն ինձ համար շատ դժվար է դրանք ներկայացնել քո առաջ: Ահա, օրինակ, Գովի՛նդա, իմ այն մտքերից մեկը, որ ե՛ս եմ հայտնաբերել. իմաստնությունն անհաղորդելի է: Իմաստնությունը, որ իմաստունը փորձում է հաղորդել մեկ ուրիշին, հնչում է որպես հիմարություն:

– Դու կատակո՞ւմ ես, – հարցրեց Գովի՛նդան:

– Ես չեմ կատակում: Ես ասում եմ այն, ինչը փորձով եմ հայտնաբերել: Գիտելիքը կարելի է մեկ ուրիշին հաղորդել, իմաստնությունը, սակայն, ոչ: Այն կարելի է գտնել, կարելի է ապրել նրանով, կարելի է նրա կողմից առաջնորդվել, նրանով կարելի է հրաշքներ գործել, սակայն արտաբերել, հաղորդել այն կամ մեկ ուրիշին սովորեցնել հնարավոր չէ: Դեռ պատանի հասակում այդ միտքը ժամանակ առ ժամանակ այցելում էր ինձ, որն էլ ինձ հեռացրեց ուսուցիչներից: Ես մեկ ուրիշ միտք էլ եմ հղացել, Գովի՛նդա, որը դու կրկին կատակի կամ հիմարության տեղ կընդունես, որը, սակայն, ես համարում եմ իմ լավագույն մտքերից մեկը: Այն հետևյալն է. յուրաքանչյուր ճշմարտության հակառակը նույնպես ճշմարիտ է... Բանն այն է, որ ճշմարտությունն արտաբերել, բառերով արտահայտել կարելի է միայն, երբ այն միակողմանի է: Միակողմանի է այն ամենը, ինչը մտածվում է մտքով և արտահայտվում է բառերով, միակողմանի ամբողջ է, կիսատ ամբողջություն, զուրկ՝ ամբողջականությունից, շրջանակայնությունից, միասնականությունից: Երբ վսեմագույն Գոթաման իր ուսմունքում ու քարոզներում խոսում էր աշխարհի մասին, նա այն պետք է բաժաներ սանսարայի ու նիրվանայի, մոլորության ու ճշմարտության, տառապանքի ու փրկության: Այլ կերպ հնարավոր էլ չէ, այլ ճանապարհ չկա նրա համար, ով ցանկանում է ուսուցանել ուրիշներին: Սակայն աշխարհն

ինքը, մեր շուրջը և մեր մեջ եղող գոյը բնավ միակողմանի չէ: Երբեք չի լինում, որ մարդը կամ արարքն ամբողջապես կամ բացառապես սանսարա կամ նիրվանա լինի, մարդս երբեք չի լինում կատարելապես սուրբ կամ կատարելապես մեղսավոր: Մեզ միայն այդպես թվում է, այդպես է պատկերանում, քանի որ մենք ենթակա ենք այն մոլորությանը, թե ժամանակը մի ինչ-որ իսկապես գոյություն ունեցող բան է: Ժամանակը գոյություն չունի, Գովի'նդա, ես հաճախ, շատ հաճախ եմ դրա փորձառությունն ունեցել ու հասկացել դա: Իսկ եթե ժամանակն իրական չէ, իրապես գոյություն չունի, այդժամ նաև սահմանաբաժանն աշխարհի ու հավերժության միջև, տառապանքի ու երանության միջև, չարի ու բարու միջև անջրպետը նույնպես մոլորություն է ներկայանում:

– Այդ ինչպե՞ս, – վախվորած հարցրեց Գովինդան:

– Ուշադիր լսիր, սիրելի՛ս, շա՛տ ուշադիր... Ինձ նման կամ քեզ նման մեղսավոր մեկն իսկապես էլ մեղսավոր կարող է լինել, սակայն նա երբևէ կարող է նորից բրահմա դառնալ, նա կհասնի նիրվանայի, կդառնա Բուդդա... Եւ ահա, նկատի՛ ունեցիր, այդ «երբևէ»-ն մոլորություն է, պատկերավոր արտահայտություն... Մեղսավորը նա չէ, որ դեռևս գտնվում է Բուդդայի կատարելագործմանը հասնելու կես-ճանապարհին, նա չի ընկալվում որպես զարգացման մի ինչ-որ աստիճանին գտնվող մեկը, թեև մեր մտածողությունն ընդունակ չէ իրերն այլ կերպ պատկերացնելու: Ոչ, մեղսավոր մարդու մեջ առկա է արդեն այսօր իսկ, այս պահին նստած է ապագա Բուդդան, նրա ապագան արդեն իսկ ամբողջի մեջ առկա է, տրված: Եւ դու պետք է նրա մեջ, քո մեջ և բոլորի ու յուրաքանչյուրի մեջ տեսնես ու երկրպագես հնարավոր, ծպտված Բուդդային: Աշխարհը, Գովի'նդա, բարեկամս, մի ինչ-որ անկատար բան չէ, կամ մի գոյացություն, որ դանդաղորեն շարժվում է առաջ՝ կատարելության ճանապարհով: Բնավ ոչ, յուրաքանչյուր պահի այն կատարյալ է, յուրաքանչյուր մեղք

արդեն իսկ իր մեջ կրում է շնորհի ու ողորմածություն, յուրաքանչյուր փոքրիկ երեխայի մեջ արդեն իսկ ապրում է ավևորը, բոլոր նորածիններն իրենց մեջ մահն են կրում, և բոլոր մահացողները՝ հավերժական կյանքը: Ոչ մի մարդ ի վիճակի չէ տեսնելու, թե որքան է մյուսն առաջադիմել իր ճանապարհին, ավազակի ու խաղամուլի մեջ թաքնված՝ սպասում է Բուդդան, բրահմանների մեջ սպասում է ավազակը, ներհայեցության մեջ հնարավորություն է ընձեռված վերառելու ժամանակը, վերանալ նրանից, տեսնել ողջ եղածը, առկան և ապագա կյանքը որպես միաժամանակյա տրվածություն, այդժամ ողջը ներկայանում է որպես լավագույն, կատարյալ, ողջը ներկայանում է որպես բրահմա: Այդ դեպքում ողջ գոյություն ունեցողը պատկերանում է ինձ որպես բարի ու կատարյալ, մահը՝ որպես և կյանքը, մեղքը՝ որպես սրբությունն ու իմաստնությունը, նույնպես և հիմարությունը, ողջը հենց այդպես էլ պետք է լինի, դրա համար անհրաժեշտ է լոկ իմ համաձայնությունը, իմ բարի կամքը, իմ սիրահոժար վերաբերմունքը, այդժամ ամեն ինչ ինձ համար բարի է, օգտակար է ինձ համար, չի կարող ինձ բնավ վնաս պատճառել: Ես իմ սեփական մարմնի ու սեփական հոգու փորձառությամբ եմ համոզվել, որ ես կարիքն եմ ունեցել մեղքի, ես կարիքն եմ ունեցել ցանկասեր վարքի, երկրային բարիքների ձգտման, սնափառության, ինչպես որ կարիքն եմ ունեցել այն ամոթալի հուսահատության, որպեսզի ի վերջո ընտելանամ հրաժարվելու, աշխարհին հակառակվելու մտքից, որպեսզի սովորեմ սիրել աշխարհն այնպես, ինչպիսին այն կա՝ չհամեմատելով այն մի ինչ-որ իմ կողմից ցանկալիի հետ, իմ երևակայությամբ ստեղծված աշխարհի, իմ ուղեղում հորինաստեղծված կատարելատիպի հետ, այլ այն թողնել այնպես, ինչպիսին որ կա, սիրել աշխարհն ու նրան պատկանել: Սրանք են, ո՛վ Գովինդա, իմ մտքերից այն մի քանիսը, որոնք իմ ուղեղում ծնունդ են առել:

Սիդիարթան կռացավ, գետնին ընկած մի քար բարձրացրեց ու ձեռքի մեջ ծանրութեթև արեց այն:

– Ահա, – ձեռքում քարը խաղացնելով ասաց նա, – սա քար է և մի որոշակի ժամանակ անցնելուց հետո գուցե այն հող կդառնա և հողից բույսի կվերածվի, կենդանու կամ մարդու: Նախկինում ես թերևս այսպես կասեի. Քարն այս ընդամենը քար է, այն արժեք չունի, այն պատկանում է Մայայի աշխարհին, սակայն, քանի որ փոխակերպությունների շրջապատուտում այն գուցե կարող է նաև մարդ կամ ոգի դառնալ, դրա համար էլ ես նրան արժեք եմ տալիս: Ես այսպես գուցե առաջներում էի մտածում: Իսկ այսօր ես մտածում եմ. այս քարը քար է, այն նաև կենդանի է, այն նաև աստված է, նաև Բուդդան է այն, ես նրան երկրպագում և սիրում եմ ոչ թե այն բանի համար, որ նա երբևէ այս կամ մյուսը կարող է դառնալ, այլ որովհետև նա այդ ամենը վաղուց և մշտապես իր մեջ ունի, նա այդ ամենն է, թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը, և հենց միայն այն, որ նա քար է, որ այն ինձ այս պահին և այսօր որպես քար է պատկերանում, հենց դրա համար եմ ես նրան սիրում, արժեք ու իմաստ եմ տեսնում նրա բոլոր երակներում ու խոռոչներում, դեղնության, կանաչության, կարծրության մեջ, հնչյունի մեջ, որ այն արձակում է իր միջից, երբ ես հարվածում եմ նրան՝ նրա մակերևույթի չորությանը կամ խոնավությանը: Քարեր կան, որոնց շոշափելիս նրանք ասես յուղ լինեն կամ օճառ, մյուսները տերև կամ սաղարթ են հիշեցնում, որոշներն էլ՝ ավազ: Յուրաքանչյուրը մի ինչ-որ առանձնահատուկ բան է իրենից ներկայացնում, յուրաքանչյուրն աղոթելու պես Օմն է արտաբերում՝ ամեն մեկն իր ձևով, յուրաքանչյուրը բրահմա է և միևնույն ժամանակ նույնքան էլ քար՝ յուղոտ, սպունգանման կամ հյութեղ, և հենց դա է, որ ինձ դուր է գալիս, հրաշալի ու երկրպագության արժանի թվում ինձ: Բայց թո՛ւյլ տուր ինձ այլևս չխոսել այդ մասին: Բառերը չեն նպաստում գաղտնի իմաստների ըմբռնմանը, խանգարում են դրան: Հենց որ

մի միտք ես ուզում բարձրաձայն արտաբերել, այն արդեն փոքր ինչ այլ իմաստ է ձեռք բերում, հնչում է ավելի կեղծ, ավելի անհեթեթ: Այո, սակայն դա նույնպես հրաշալի է և ինձ շատ է դուր գալիս, և ես ոչ մի առարկություն չունեմ նաև այն բանի հանդեպ, որ որևէ մարդու կողմից իր համար գանձ ու իմաստնություն համարվողը մյուսի ականջին որպես անմտություն է հնչում:

Լռելյայն Գովինդան լսում էր նրան:

– Ինչո՞ւ դու քարը ներկայացրիր ինձ որպես օրինակ,– հարցրեց նա մի փոքր մտածելուց հետո:

– Ես դա արեցի առանց որևէ դիտավորության: Կամ գուցե դրանով ես ցանկացա ասել, որ ես հավասարապես սիրում եմ և քարը, և գետը, և բոլոր այս բաները, որոնց մենք նայում ենք և որոնցից ինչ-որ բան ենք սովորում: Գովի՛նդա, ես կարող եմ սիրել քարը, ինչպես որ կարող եմ ծառը սիրել կամ կեղևի մի կտորը: Դրանք իրեր են, իսկ իրերը կարելի է սիրել: Բառերը, սակայն, ես չեմ կարող սիրել: Դրա համար էլ ուսմունք կոչվածներն ինձ համար արժեք չունեն, նրանք չունեն ոչ կարծրություն, ոչ փափկություն, ոչ բռնելու տեղ, ոչ եզրեր, ոչ գույն ունեն, ոչ հոտ կամ բույր, նրանք ոչինչ են, բացի բառեր լինելուց: Գուցե հենց դա է, որ խանգարում է քեզ խաղաղություն գտնել, բառերի այդ լիությունը: Քանզի ապաշխարանքը և առաքինությունը, նաև սանսարան ու նիրվանան սոսկական բառեր են, Գովի՛նդա: Չկա մի այնպիսի իր, որին կարելի լինի նիրվանա կոչել: Նիրվանան կա սուկ որպես բառ:

Գովինդան ասաց.– Նիրվանան միայն բառ չէ, բարեկամ: Այն միտք է:

Սիդհարթան շարունակեց.– Միտք է, թերևս, գուցե այդպես է: Բայց ես պետք է խոստովանեմ քեզ, սիրելի՛ս. ես մեծ տարբերություն չեմ տեսնում մտքերի ու բառերի միջև: Անկեղծ ասած՝ ես մեծ նշանակություն չեմ տալիս մտքերին:

Ինձ համար ավելի կարևոր է իրը, առարկան: Այստեղ՝ այս լաստանավի վրա, օրինակ, ինձանից առաջ մի մարդ կար, որ նաև իմ ուսուցիչն էր, սուրբ մի մարդ, որը տարիներ շարունակ հենց միայն գետին էր հավատում, ուրիշ ոչ մի բանի: Նա նկատել էր, որ գետը ձայն ունի և խոսում է իր հետ, այդ ձայնը ուսուցանում էր նրան, դաստիարակում ու առաջնորդում, գետը նրա համար Աստված էր, տարիներ շարունակ նա չգիտեր և չէր էլ մտածել, որ ամեն մի քամի, ամեն ամպ, ամեն թռչուն կամ բզեզ նույնքան աստվածային է, նրանք էլ նույնքան գիտեն ու կարող են ուսուցանել, ինչպես իր կողմից երկրպագության արժանացած գետը: Բայց երբ այդ սուրբն անտառ հեռացավ, նա արդեն ամեն ինչ գիտեր, գիտեր ավելին քան դու և ես, առանց ուսուցիչների, առանց գրքերի, միայն այն պատճառով, որ հավատում էր գետին:

Գովինդան ասաց.- Բայց այն, ինչը դու «իրեր» կամ «առարկաներ» ես անվանում, իսկապե՞ս գոյություն ունեն, արդյո՞ք դրանք իրական են: Արդյո՞ք դրանք լոկ Մայայի խարկանքը չեն, միայն պատկեր ու տեսիլք: Մի՞թե քո այդ քարը, ծառը, քո այդ գետն իրականում գոյություն ունեն:

- Դա էլ,- խոսեց Սիդիարթան,- ինձ շատ քիչ է հետաքրքրում: Թող որ իրերը լոկ թվացողություն լինեն կամ տեսիլք, բայց այդ դեպքում ես ինքս էլ, իմ կեցությունն էլ թվացյալ է լոկ, և երկու դեպքում էլ նրանք մշտապես նման են ինձ ու հավասար: Այդ պատճառով նրանք ինձ համար սիրելի են ու երկրպագելի, քանի որ նույնական են ինձ ու համագոյակից: Դրա համար ես կարող եմ սիրել նրանց: Այստեղից էլ՝ իմ ուամունքը, որի առթիվ դու գուցե կծիծաղես. սերը, ո՞վ Գովինդա, ամենակարևոր բանն է աշխարհում: Աշխարհը ճանաչել, բացատրել այն, քամահրել և ուրանալ այն, ես դա թողնում եմ մեծ մտածողներին, դա նրանց գործն է: Ինձ համար, սակայն, կարևոր է միայն մի բան՝ կարողանալ աշխարհը սիրել, չարհամարել այն, չատել այդ աշխարհը և

ինձ, նրան, ինչպես և ինձ ու բոլոր էակներին նայել սիրով, հիացումով ու հարգանքով:

– Ես դա հասկանում եմ, – ասաց Գովինդան: – Բայց հենց դա էլ Վեհագույնը մոլորություն էր համարում: Նա ընդունում է բարյացկամությունը, համբերատարությունը, կարեկցանքը, հանդուրժողականությունը, բայց ո՛չ երբեք սերը: Նա մեզ արգելել է մեր սիրտը շղթայել սիրով առ երկրայինը:

– Գիտեմ, – ասաց Սիդհարթան, և ժպիտը ճառագեց նրա դեմքին: – Ես դա գիտեմ, Գովինդա: Ահա, տե՛ս, մենք հիմա խրվեցինք կարծիքների մացառուտների մեջ, վիճում ենք ինչ-որ բառերի պատճառով: Ես անկեղծորեն ընդունում եմ, որ իմ խոսքերը սիրո մասին հակասության մեջ են, թվացյալ հակասության մեջ են գտնվում Գոթամայի խոսքերի հետ: Դրա համար ես այնքան էլ չեմ հավատում ու չեմ վստահում բառերին, քանի որ ես գիտեմ, ես գիտեմ նաև, որ այդ հակասությունը թվացյալ է: Ես գիտեմ, որ ինքս միանգամայն համաձայն եմ Գոթամայի հետ: Ինչպե՛ս կարող է պատահել, որ սիրո մասին չիմանար և այն չընդուներ Նա, ով, ճանաչելով հանդերձ մարդկային գոյության ողջ անցողիկությունն ու ունայնությունը, այնուհանդերձ այնքան էր սիրում մարդկանց, որ իր երկար ու դժվարին կյանքը նվիրաբերեց բացառապես մարդկանց օգնելուն, նրանց ուսուցանելուն... Նրա՛ քո այդ մեծագույն ուսուցչի պարագայում, նրա կատարած գործն ավելի կարևոր է, քան իր խոսքը, նրա արարքներն ու կյանքն ավելի կարևոր են իր քարոզներից, նրա ձեռքի շարժումներն ավելի կարևոր են իր կարծիքներից: Ես նրա մեծությունը տեսնում եմ ոչ թե նրա ճառերի ու մտքերի մեջ, այլ՝ միայն նրա գործերում, նրա կյանքի մեջ:

Երկա՛ր լուռ մնացին երկու ծերունիները: Ապա խոսեց Գովինդան՝ հրաժեշտ տալուց առաջ խոնարիված դիրք ընդունելով.

– Շնորհակալություն քեզ, Սիդհարթա, այն բանի համար, որ դու ինձ ասացիր քո որոշ մտքերը: Դրանք մասամբ տարօրինակ մտքեր էին, և ոչ բոլորն էին անմիջապես ընկալելի ինձ համար ու հասկանալի: Բայց ինչ էլ լինի, ամեն դեպքում ես երախտապարտ եմ քեզ և ցանկանում եմ քեզ խաղաղ օրեր:

(Իսկ իր համար ծածուկ՝ նա մտածեց. Այս Սիդհարթան տարօրինակ մարդ է, տարօրինակ մտքեր է արտասանում, անհեթեթ է հնչում նրա ուսմունքը: Այդպիսին չէ Վեհագույնի մաքրագույն ուսմունքը, այն պարզ է, վճիտ, հասկանալի, տարօրինակ ու արտասովոր ոչինչ չկա նրանում, կամ՝ անհեթեթ ու ծիծաղելի բաներ: Սակայն իր արտահայտած մտքերից խիստ տարբեր, բոլորովին այլ կերպ են ինձ թվում Սիդհարթայի ձեռքերն ու ոտքերը, նրա աչքերը, նրա ճակատը, նրա շնչառությունը, նրա ժպիտը, ողջունելու ձևն ու քայլվածքը: Այն ժամանակվանից ի վեր, երբ մեր վսեմափայլ Գոթաման Նիրվանա գնաց, ես դեռ չեմ հանդիպել որևէ մարդու, որին տեսնելուն պես այն զգացումն ունեցած լինեի, որ նա սուրբ է... Միայն նա՝ այս Սիդհարթան, իմ մեջ այդպիսի զգացում առաջ բերեց: Թող որ նրա ուսմունքը տարօրինակ հնչի, թող նրա խոսքերը անհեթեթ ու անմիտ թվան, բայց նրա հայացքն ու ձեռքը, նրա մաշկն ու մազերը, ամեն-ամենը նրա մեջ մի այնպիսի մաքրություն է շողարձակում, այնպիսի խաղաղություն, պարզություն ու հեզաբարոյություն է ճառագում, այնպիսի մի սրբություն, որպիսիք ես չեմ տեսել ոչ մի մարդու մոտ այն բանից ի վեր, երբ մեր վսեմափայլ ուսուցիչը վախճանվեց իր վերջին մարդկային մահվամբ:)

Այսօրինակ մտքերով պաշարված՝ Գովինդան, սիրտը լի անհաշտ հակասություններով, մեկ անգամ էլ խոնարհվեց ի դիմաց Սիդհարթայի՝ սիրով բռնվածի: Նա խորը խոնարհվեց խաղաղ նստածի առջև:

– Սիդհարթա, խոսեց նա, – մենք երկուսս էլ ծերացել ենք: Հազիվ թե մեզանից մեկը կտեսնի մյուսին այս նույն

կերպարանքով: Ես տեսնում եմ, սիրելի՛ս, որ դու խաղաղություն ես գտել: Իսկ ես, խոստովանում եմ, ես այն չեմ գտել: Ասա՛ ինձ, հարգարժա՛ն, մի վերջին խոսք էլ, ճանապարհ ընկնելուց առաջ ինձ մի այնպիսի բան ասա՛, որ ընկալելի լինի ինձ համար, որ ես հասկանամ այն... Ինձ մի բա՛ն տուր ճանապարհվելուց առաջ: Իմ ճանապարհը շատ հաճախ անսահման ծանր է, Սիդհարթա, մռայլ ու խրթին:

Սիդհարթան լուռ էր ու նրան էր նայում իր մշտնջենապես նույն, խաղաղ ժպիտով: Գովինդան սևեռուն նրա դեմքին էր նայում վախվորած, կարոտով: Տառապանքն ու հավերժական որոնումն էր տպված նրա հայացքում, հավերժ չբավարարված որոնումը:

Սիդհարթան տեսնում էր այդ ու ժպտում էր.

– Խոնարհվիր ինձ վրա, – կամացուկ շշնջաց նա Գովինդայի ականջին: – Խոնարհվիր իմ կողմը... Ավելի, ավելի՛ մոտեցիր... Էլի՛, մի փոքր էլ... Համբուրիր իմ ճակատը, Գովի՛նդա...

Իսկ երբ Գովինդան, հմայված և պաշարված մեծագույն սիրով ու նախազգացումով, հնազանդվեց Սիդհարթայի ցանկությանը, նրա վրա խոնարհվելով՝ իր շուրթերով դիպավ նրա ճակատին, մի զարմանալի բան կատարվեց նրա հետ: Մինչ նրա մտքերը զբաղված էին Սիդհարթայի տարօրինակ խոսքերի թողած տպավորությամբ, մինչ նա ապարդյուն և իր կամքին հակառակ ջանք էր թափում վերանալ ժամանակից, նիրվանան ու սանսարան որպես մեկ-միասնություն պատկերացնել, և մինչ նրա մեջ իրար հետ կռիվ էին տալիս իր բարեկամի խոսքերի նկատմամբ արհամարանքն ու նրա հանդեպ տածած իր անսահման սերն ու մեծարանքը, նրա հետ հետևյալը կատարվեց.

Նա այլևս չէր տեսնում իր բարեկամ Սիդհարթայի դեմքը, փոխարենը նա ուրիշ դեմքեր էր տեսնում՝ բազմաթիվ ու բազմաքանակ, դեմքերի մի ամբողջ երկարուձիգ

շարք, դեմքերի հոսանուտ մի գետ, հարյուրավոր, հազարավոր դեմքեր, որոնք բոլորը գալիս էին, մի պահ հայտնվում ու անհետանում էին և սակայն միաժամանակ բոլորը կարծես մշտառկա էին, նրանք բոլորը մշտապես փոխվում էին ու նորացվում ու բոլորն էլ, ընդամին, Սիդհարթան էին: Իր աչքերի առաջ նա տեսնում էր ձկան մի գլուխ՝ գետածածանի, անսահմանորեն տառապագին, լայն բացված բերանով, մեռնող մի ձկան, նրա հանգչող հայացքը, նա տեսնում էր նորածին մանկան դեմքը՝ կարմրատակած ու խորշակահար, լացից այլայլված, տեսնում էր մարդասպանի դեմքը, տեսնում էր, թե ինչպես էր նա դաշույնը խրում մեկ այլ մարդու մարմնի մեջ, և միևնույն պահին էլ՝ տեսնում էր այդ մարդասպանին շղթայակապ ծունկի իջած, և թե ինչպես դահիճը սրի մի հարվածով բաժանում էր նրա գլուխը ուսերից: Նա տեսնում էր տղամարդկանց ու կանանց մերկանդամ մարմինները՝ մոլեգին ու կրքոտ սիրո գուպար մտած, նրանց փոփոխական դիրքերը, նա տեսնում էր գետնաթավալ դիակներ՝ խաղաղված, սառն ու դատարկված: Նա տեսնում էր կենդանիների գլուխներ՝ վարագի, կոկորդիլոսի, փղերի, ցուլերի ու թռչունների: Տեսնում էր աստվածների, տեսնում էր Կրիշնային, Ագնիին... Բոլոր այդ կերպարանքներն ու դեմքերը նա տեսնում էր իրար նկատմամբ հազարավոր հարաբերակցություններում, մեկ, թե ինչպես էին մեկը մյուսին օգնում ու սիրում, մեկ էլ՝ ատում իրար ու ոչնչացնում, հետո նորից վերածնվում: Յուրաքանչյուրը ձգտում էր դեպի մահը, յուրաքանչյուրը ներծծված էր անցողիկության ու ունայնության տենդագին ու տառապալի գիտակցությամբ, և սակայն ոչ ոք չէր մահանում, նրանք բոլորը փոխակերպվում էին միայն, վերածնվում, վերամարմնավորվում կրկին, մշտապես նոր դեմք ստանում, և այդ ամենը կատարվում էր ժամանակից վերացած. դեմքերն ու կերպարանքները հերթափոխում էին միմյանց, առանց որ ժամանակ կանցներ այդ ընթացքում: Բոլոր այդ կերպարանքներն ու

դեմքերը գտնվում էին հանգստի վիճակում, հոսում էին՝ մեկը մյուսին ծնունդ տալով, հորդում էին տարբեր ուղղություններով ու իրար միախառնվում, և այդ ողջ հորձանքի գլխավերևում մշտապես կանգնած էր մի ինչ-որ նրբենի, անմարմին և սակայն խիստ որոշակի մի գոյություն, որն ասես նրբանուրբ ապակի լիներ կամ ձու՝ թափանցիկ մաշկի, ձվակճեպի կամ ջրային դիմակի կերպարանք հիշեցնող, և այդ դիմակը ժպտում էր, այդ դիմակը Սիդհարթայի ժպտացող դեմքն էր, որին, այդ նույն պահին, Գովինդան դիպչել էր իր շրթունքներով: Այսպես Գովինդան տեսնում էր դիմակին քարացած այդ ժպիտը, հոսանուտ ու հորձանախռիվ կերպարանքների գլխավերևում շողշողացող այդ ժպիտը, միաժամանակության այդ ժպիտը՝ հազարավոր ծնունդներին ու մահերին դաջված: Սիդհարթայի այդ ժպիտը հենց և հենց նույնպիսին էր, ինչպիսին որ խաղաղված, նուրբ ու անթափանց, մերթբարեհամբույր ու մերթ էլ ծանակող, իմաստուն ու հազարերանգ ժպիտն էր Գոթամա Բուդդայի, որն ինքը՝ Գովինդան, հարյուրավոր անգամներ խորին ակնածանքով տեսել էր ու հմայվել: Գովինդան գիտեր, այդպես ժպտում էր միայն Կատարյալը:

Այլևս չգիտակցելով, թե արդյոք ժամանակը գոյություն ունի, արդյոք իր այդ հայեցումը ընդամենը մի պահ էր միայն տևել, թե ճգվել էր հարյուրավոր տարիներ, չիմանալով անգամ, թե արդյոք Սիդհարթան կամ Գոթաման գոյություն ունեին, թե ոչ, գոյություն ունի արդյոք ես և դու-ն, ասես մինչև հոգու խորքը խոցված աստվածային նետով, որից ստացած վերքը քաղցր է ու հաճելի, մինչև հոգու խորքը ցնցված ու սքանչացած՝ Գովինդան միառժամանակ դեռ կանգնած մնաց ոտքի վրա, խոնարհված Սիդհարթայի խաղաղված դեմքին, որն ինքը հենց միայն նոր էր համբուրել, որն ընդամենը մի պահ առաջ դարձել էր բազմատեսակ կերպարանքների խաղաղաշտը, բոլոր վերածնունդների, բոլոր գոյությունների:

Բվայնայրեչ 5 1915. ին 50 Հայտ

Այդ հայացքն անփոփոխ էր նաև այժմ՝ այն բանից հետո, երբ նրա մակերևույթի ներքո վերստին փակվել էր հազարավոր բազմաձևությունների խորխորատը: Սիդհարթան նորից ժըպտում էր՝ խաղաղված, ժպտում էր հանդարտ ու հեզ, մերթ՝ բարեհամբույր ու մերթ էլ՝ ծանակող ժպիտով, ճիշտ և ճիշտ այնպես, ինչպես ժպտում էր նա՝ Վեհագույնը:

Նրա առաջ խորը խոնարհվեց Գովինդան, արցունքները հոսում էին, ու նա չէր էլ զգում, ծորում էին նրա ծեր դեմքի վրայով: Կրակի պես հրդեհվում, իր սրտում բոցավառվում էր սիրո անշիջանելի հուրը, հնազանդ երկրպագության կրակը: Խորը, մինչև գետին խոնարհվեց նա անշարժ նստածի առաջ, որի ժպիտը նրան հիշեցրեց այն ամենի մասին, ինչն ինքը երբևէ սիրել էր իր կյանքի ընթացքում, ինչը ժամանակին իր կյանքում թանկ էր եղել ու սուրբ:

«Սիդիարթայի» գրության հանգամանքները

Հերման Հեսսեն «Սիդիարթան» սկսել է շարադրել 1919թ. դեկտեմբերին շվեյցարական Մոնտանյոլայում: Մինչև տարեվերջ գրել-ավարտել է գրքի առաջին մասը և երկրորդ մասի առանձին գլուխներ, այդ թվում նաև «Գետափին» գլուխը, որը, սակայն, նրան թվացել է չհաջողված ու նա մի կողմ է դրել հետագա շարադրանքը: 1920թ. օրագրային գրառումներից մեկում Հեսսեն մեկնաբանում է ստեղծագործության ընդհատման պատճառները. «... Հիմա խնդիրն ինձ համար պարզ է, և ես կարող եմ պատճառները բացատրել: Իմ հնդկական քերթվածում ամեն ինչ փայլուն էր ընթանում, քանի դեռ ես բանաստեղծում էի այն, ինչ ինքս էի անձնապես վերապրել. իմաստությունայնը հետամուտ պատանի բրահմանի տրամադրությունները, որն իրեն լլկանքի ու ինքնաձաղկման է ենթարկում, նա, որ պատվախնդրությունն է իրեն առաջնորդ կարգել և այժմ ստիպված է այն՝ որպես բարձրագույնին հասնելու ճանապարհին խոչընդոտ ճանաչել: Երբ ես ավարտին հասցրեցի Սիդիարթա հանդուրժողի ու ճգնակյացի հատվածը, որոնող ու

տառապող Սիդիարթայի հետ հաշիվները փակեցի և ուզում էի անցնել հաղթող, ինքնահաստատող ու պարտադրող Սիդիարթայի ներկայացմանը, այստեղ արդեն ոչինչ չէր ստացվում: Սակայն օրերից մի օր ես անպայման շարունակելու եմ իմ կիսատ թողած ստեղծագործությունը, վաղ թե ուշ ձեռք եմ զարկելու նրան և անպայման կերտելու եմ հաղթող Սիդիարթայի կերպարը»:

Մեկ ուրիշ տեղ՝ Գեորգ Ռայնհարտին ուղղած 15.08.1921 թվակի նամակում նույն խնդրի առթիվ գրում է. «Թե հետագայում ի՞նչ է լինելու «Սիդիարթայի» ճակատագիրը, ինքս էլ հաճույքով կուզենայի իմանալ: Ես մի քիչ ավելին եմ վերապրել, քան նա, բայց ոչ մի կերպ ինքս ինձ համար չեմ կարողանում բացահայտել վերջն ու վերջնարդյունքը և հենց այդ նույն պատճառով էլ՝ այն ստեղծագործության մեջ ներկայացնել: Անհատականության ճանապարհը, որը մարդուս ամենից առաջ հեռու է պահում հանրային կյանքից ու ավտորիտարիզմից, ներքին ձայնը (նաև խիղճը) դարձնում է այնքան անձնական ու գերզգայուն և կյանքն էլ՝ այնպես արտակարգ ձևով փառքերակված ու բազմաբարդ, ահա դրա փորձառությունը ես ունեցա ու դեռ խրված եմ դրա մեջ: Տարբերակված անհատականության վերստին համապատասխանեցումը, ներդաշնակեցումը ամբողջին, ընկերային կյանքի ու հասարակական կազմակերպվածությանը ես միայն այն ժամանակ կարող էի ներկայացնել, երբ ինքս էլ այդ ճանապարհին բավականաչափ առաջադիմած լինեի»:

1921թ. ընթացքում շվեյցարական մի շարք պարբերականներում լույս են տեսնում ստեղծագործության առանձին գլուխներ: Միաժամանակ նույն թվականի մայիս և հունիս ամիսներին Հեսսեն հաճախակի իր մասնակցությունն է բերում հոգեվերլուծական մեթոդի շուրջ Քյունսախում Կարլ Յունգի կազմակերպած պարապմունքներին: Եւ միայն 1922թ. մարտին նա վերստին անդրադառնում է «Սիդիարթայի» կիսատ թողած

ձեռագրին: Մայիսի վերջին գրողը ստեղծագործության մաքրագիրը ուղարկում է իր հրատարակիչ Ֆիշերին: Գիրքը լույս է տեսնում 1922թ. հոկտեմբերին:

Հետագայում՝ 1931թ. «Ճանապարհի դեպի ներս» ընդհանուր խորագրի ներքո լույս ընծայած ժողովածուի վերջաբանում (ուր հեղինակի մտահղացմամբ ընդգրկված էին գաղափարական առումով միավորված իր չորս ստեղծագործությունները, այն է՝ բացի «Սիդիարթայից», նաև «Մանկան հոգի», «Քլայնը և Վազները», «Քլինգգորի վերջին ամառը» վիպակները), Հեսսեն ավելի է խորացնում «Սիդիարթայի» և իր անձնական գաղափարական հասունացման միջև ուղղակի կապի թեման. «*«Սիդիարթան» սկսել եմ գրել 1919թ. ձմռանը: Առաջին և երկրորդ մասերի միջև գրեթե երկու տարվա դադար է ընկած: Այն ժամանակ ես փորձառություն էի կուտակում (քնականաբար ոչ առաջին անգամ, սակայն անցյալների համեմատ շատ ավելի խիստ ու հիմնավոր մի փորձառություն), որ անհմատ է ցանկանալ գրել մի բանի մասին, ինչը դու անձնապես չես վերապրել, և այն երկարատև դադարի ընթացքում, երբ ես արդեն եմ էի կանգնել «Սիդիարթան» շարունակելու մտքից, ինձ վիճակվեց այդ ճգնավորական ու հայեցողական կյանքի փորձառությունը ճաշակել, նախքան որ մանկությունից ի վեր հնդկական ոգու սրբազան ու հոգեհարազատ աշխարհն ինձ համար իսկապես էլ վերստին հայրենիք կկարողանար դառնալ: Այն, որ այդ աշխարհում հեղափոխություն էս չեմ մնացել, ինչպես կրոնափոխը՝ իր ընտրած հավատին, որ ես հաճախակի, նորից ու նորից լքել եմ այդ աշխարհը, և որ «Սիդիարթային» հաջորդել է «Տափաստանի գայլը», դրա համար ինձ հաճախագույնս ցավով կշտամբել են «Սիդիարթայի» երկրպագու իմ ընթերցողները, նրանք, որ «Տափաստանի գայլը» բավարար խորությամբ չեն կարդացել: Ես դրան պատասխան չունեմ տալու, «Տափաստանի գայլն» ինձ համար պակաս իմը չէ, քան «Սիդիարթան»: Ինձ համար իմ սեփական կյանքը, ինչպես և իմ ստեղծագործությունը,*

ինքնին հասկանալի մեկ-միասնություն է, որն ինքս ինձ ապացուցելը կամ պաշտպանելը ինձ միանգամայն ապարդյուն է թվում»:

«Իմ սուրբը՝ Սիդիարթան, հնդկական հանդերձանք է կրում, սակայն նրա իմաստընությունն ավելի մոտ է Լաո Ցզիին, քան Գաութամա Բուդդային: Լաո Ցզին այսօր շատ մոդայիկ է մեր բարի ու թշվառ Գերմանիայում, սակայն գրեթե բոլորը, ըստ ամենայնի, նրան համարում են առեղծվածային, մինչդեռ նրա ուսմունքը բնավ առեղծվածային չէ, այլ խստիվ երկրևեռ է, այսինքն՝ մեկ չափում ավելին ունի: Նրա աղբյուրից ես հաճախ եմ խմում» (Շտեֆան Ցվայգին գրած նամակից, 27-ը նոյեմբերի 1922թ.):

«Իմաստընությունը սովորովի չի լինում, սա մի փորձառություն է, որը ես կյանքում մեկ անգամ պետք է փորձեի սրեղծագործությամբ ներկայացնել: Այդ փորձը «Սիդիարթան» է (Վ.Շինդլերին գրած նամակից, 14-ը հունվարի 1922թ.)

«Սիդիարթան» ես համարում եմ իմ ամենաարժեքավոր գիրքը» (Յ.Քլայնպաուլին գրած բացիկից, 4-ը հուլիսի 1923թ.)

Ա.Ալեքսանյան

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄԱՍ ԱՌԱՋԻՆ

Բրահմանորդին

Բրահման - Հնդկական բարձրագույն կաստայի անդամ: Հնագույն ժամանակներից ի վեր բրահմաններ էին համարվում քուրմերը, բանաստեղծները, գիտնականներն ու քաղաքագետները: Հին օրենսգրքերը սահմանում են բրահմանների սրբությունն ու անձեռնմխելիությունը: Հինդուիզմը չունի հիմնադիր, չունի նաև համընդհանրական-պարտադիր դավանաբանություն: Հինդուները միավորված չեն միասնական հավատամքով, նրանց մեջ կան բազմաստվածության հավատավորներ, միաստվածականներ և աթեիստներ: Այստեղ միակ որոշիչը պատկանելությունն է որևէ ճանաչված կաստայի:

Բրահմա - Հնդկական կրոնի տեսակ, որը ծագումնաբանորեն նշանակում է կախարդանք, մոգություն, ապա նաև՝

ուժ, որը ստեղծում է բոլոր աշխարհները, պահպանում ու կործանում դրանք: Բրահման աշխարհի արարիչն է, հինդուիզմի եռաստվածության, որ է՝ Տրիմուրթի հորջորջյալի առաջին դեմքը: Շիվայի՝ արարչության պահպանի ու Վիշնուի՝ արարչության կործանողի հետ միասին տղամարդկային եռամիասնություն կազմելով, սովորաբար պատկերվում է եռադեմ և քառաձեռ կերպարանքով: Ավելի ուշ այս աստվածությունը բուդդայականների կողմից վերածվել է Բուդդայի օգնականի ու ծառայի, իսկ դաոսականներն, ընդհակառակը, այն բուդդիստներից փոխառելով, երկրպագել են նրան որպես իրենց գլխավոր աստվածություն:

Գովինդա - Այս անունը Հեսսեն քաղել է Բհագավատգիտայից: Գովինդան՝ Արջունայի կառապանը, Արջունային քարոզում է կյանքի իմաստի մասին: Հեսսեի մոտ՝ Սիդհարթան վերջում քարոզում է Գովինդային:

Սիդհարթա - Նշանակում է՝ «նա, ով հասել է իր նպատակին», Բուդդային (շուրջ 560-480թթ. ն.Ք.) տրված մականուններից է: Վերջինս, սերելով ազնվականական Սաքյա կամ Շաքյա ընտանիքից, բնութագրվում է նաև Շաքյամունի անվամբ: Հնդկական ազնվականական տոհմաբանության ծիսակարգի համաձայն՝ տոհմանուններին հավելադրվում էին նաև վեդայական տեսանողների անունները, այստեղից էլ՝ նա կրում է նաև Գոթամա կամ Գաութամա անունը: Բուդդայի հայրը Նեպալի Հիմալայների ստորոտին տեղակայված Սուդդհոդանայի իշխանն էր, մայրը, որ մահացել էր նրա ծնունդից շատ չանցած, կոչվում էր Մայա: Դաստիարակված լինելով շռայլումի ու առատաձեռնության ոգով՝ ամուսնանում է իր զարմուհի Յասոդհարայի հետ և ունենում է մի որդի՝ Ռահուլա անունով: 29 տարեկանում բարեկեցիկ կյանքից հոգնած՝ փրկության որոնումներում լքում է հայրենիքը և վեց տարի շարունակ թափառում որպես մուրացիկ-ճգնավոր, ուսանում է՝ առանց ներքին բավարարվածության, տարբեր ուսուցիչների

մոտ, և ինքզինքը հանձնում է խստագույն ինքնաձաղկման: Վերջում՝ Գայայի մոտ գտնվող Ուրուվելա ավանում պայծառառեսություն է իջնում վրան: Այնուհետև մեկնում է Բենարես, հիմնում է վանական ուխտ և, հետագայում քարոզելով ու ուսուցանելով, շրջում է Հյուսիսային Հնդկաստանում:

Օմ - Միստիքական վանկարկություն Հինդուիզմի ու Բուդդայականության սուրբ գրքերում «Կատարյալը», «կատարելություն», «իրագործում» նշանակությամբ:

«Օմը աղեղն է, հոգին՝ նետը» - Օմը, բոլոր վեդայական գրությունների սկիզբն ու ավարտը, «աստվածային ուժի» խորհրդանիշն է, որով ներծծված է ողջ տիեզերքը, և որն ապրում է մարդկային սրտի մանրատիեզերքում, մանրաշխարհում՝ որպես աստծո ապրեցնող, փրկչական ողորմություն, ձև չունեցող կամ անէ մի ուժ, որը, սակայն, սկիզբն է բոլոր գոյություն ունեցածների, եղողների ու լինելիքների («Հերման Հեսսեի «Սիդհարթային» վերաբերող նյութերի ժողովածու»-ում, 2-րդ հատոր, էջ 99-100):

Աթման - Սանսկրիտում ծագումնաբանորեն նշանակում է «շունչ», «շնչառություն» (գերմ.՝ Atem, atmen), հետագայում հանդես է գալիս նաև այլ նշանակություններով՝ կենսաուժ, ավիշ, անձնավորություն, ինքնություն, ես, հնդկական փիլիսոփայության մեջ՝ հոգի: «Սիդհարթան դաստիարակվել ու կրթվել է իր հորենական ավանդույթով: Նա գիտե և ճանաչում է Միակը՝ Աթմանը, որը ոչ ույալ մարդը խորը քնի մեջ միայն կարող է վերապրել, ինչի մասին հիշատակվում է Սոնադևայի Ուպանիշադներում: Սակայն բրահմանների ամենագիտությունն անգամ ի գորու չէ արթմնի վիճակում, կյանքում վերապրել Աթմանը» (Ա.Հսիա, «Հերման Հեսսեն և Չինաստանը», Մայնի Ֆրանկֆուրտ 1974, էջ 238):

Ստվեր - «Սրանից կարելի է հասկանալ, որ Գովինդան հանդիսանում է Սիդհարթայի մի տեսակ երկրորդ եսը, ընդամին՝ Սիդհարթան գործում է որպես արդեն իսկ առաջինի

փոխակերպված ենը, որպես Գովինդայի այնկողմնային գաղափարակերպը կամ մի այնպիսի գիտակցություն, որին Գովինդան դեռ պետք է մտահասու լինի» (Դեբա Պ. Պատնայկ, «Գովինդա», «Հերման Հեսսեի «Սիդհարթային» վերաբերող նյութեր ժողովածու»-ում, 2-րդ հատոր, էջ 190-191):

Ռիգվեդա - Հնդկական գրականության հնագույն հուշարձանը

Պրաջնապատի - Վեդայական առասպելաբանության մեջ Արարիչը կամ բարձրագույն Աստվածը

Ռիպանիշադներ - Հին հնդկական աստվածաբանական-փիլիսոփայական գրվածքներ՝ անհամարժեք ու տարբեր ժամանակաշրջաններից սերող, ամենատարբեր ուսմունքներ պարունակող

Սամավեդա - Ռիգվեդայից հետո երկրորդ վեդան է՝ երգերի վեդա: Ռիգվեդայի օրհներգների ընտրանին է, որ առաջինից տարբերվում է միայն օրհներգների մատուցման եղանակներով:

Չհանդոգյա-ուպանիշադ - Իմաստասեր Շանքարայի կողմից որպես իսկական և հավաստի ճանաչված տասը ուպանիշադներից իններորդը

Սատյամ - Մայայի շղարշաքողի ներքո թաքցված իրականությունը

Բանյան - Բենգալերեն՝ *թզենի*

Սամանա - Թափառաշրջիկ, մուրացիկ վանական

Սամանաների մոտ

Սաքյա - Բուդդայի տոհմանունը

Մագադիա - Հին հնդկական թագավորություն, որը մոտավորապես ընդգրկում է ներկայիս հնդկական Բիհար նահանգը:

Գործանա

Սավաթիի - Գործանա Բուդդայի ժամանակներում Կոսալայի մայրաքաղաքը, ներկայումս ընդգրկված է Օուդ նահանգի կազմում, որն էլ իր հերթին մաս է կազմում Ութթար Պրադեշի՝ Գանգեսի պտղատու հարթավայրում: «Սավաթիի քաղաքը, ուր «յուրաքանչյուր երեխա Վեհագույնի անունը գիտեր», թեթևակի կերպափոխված տարբերակն է Շրավասթիի տեղանվան, այն քաղաքի, ուր Բուդդան վաճառական Անաթապինդիկայի կողմից արքայազն Յեթայի «Յեթավանա» անունով այգին ընծա ստացավ, ուր և նա օթևանում էր այն ժամանակ: (Վ.Գանեշան, Հերման Հեսսեի հնդկաստանյան վերապրումը, «Հերման Հեսսեի «Սիդհարթային» վերաբերող նյութերի ժողովածու»-ում, 2-րդ հատոր, էջ 61)

Ութնամասնյա ուղի - Ըստ Հայնրիխ Ցիմմերի («Հնդկաստանի փիլիսոփայությունն ու կրոնը, Մայնի Ֆրանկֆուրտ 1973թ.) ազնիվ կամ ճշմարիտ ութնամասնյա ուղու առանձին աստիճաններն են՝ 1. ճշմարիտ հայեցումը, 2. ճշմարիտ մտածումը, 3. ճշմարիտ խոսքը, 4. ճշմարիտ արարքը կամ գործելակերպը, 5. ճշմարիտ կենցաղավարությունը, 6. ճշմարիտ ձգտումը, 7. ճշմարիտ ունկնդրումը, 8. ճշմարիտ խորասուզումը կամ ինքնասուզումը: Հերման Հեսսեն միանշանակորեն ելնում է այս աղբյուրից: Այլ մեկնաբանություններում ինքնամաքման այս ճանապարհը բնորոշվում է նաև Ութնանդամ ուղի ձևով, անվանակոչվում են հետևյալ ութ աստիճանները՝ 1. ճշմարիտ հավատ, 2. ճշմարիտ վճիռ, 3. ճշմարիտ խոսք, 4. ճշմարիտ արարք, 5. ճշմարիտ կյանք, 6. ճշմարիտ ձգտում, 7. ճշմարիտ մտածում, 8. ճշմարիտ ինքնախորասուզում: Համաձայն բուդդիստական ուսմունքի Ութնամասնյա ուղին տանում է դեպի տառապալից գոյության կատարյալ ու վերջնական վերառմանը և դրանով իսկ՝ Նիրվանայի:

Արթնացում

Յոգավեդա - Յոգավեդա գոյություն չունի: Յոգան Հնդկաստանում զարգացում ստացած հոգևոր կենտրոնացման վարժանքների համակարգ է, որի նպատակն է՝ մարմնի նկատմամբ ամբողջական տիրապետության հաստատման միջոցով հոգու ազատագրումը: Պարթանջալիին վերագրված բրահմանական փիլիսոփայական համակարգը, որի ուսմունքն ամփոփված է Յոգա-սուտրաներում, մեզ ավանդված տեսքով ծագում է հ.Ք. առաջին դարից և գործածվում է որպես Սանքյա փիլիսոփայության մետաֆիզիկական հիմք՝ նույնպես ուսուցանելով Ութնամասնյա Ուղին՝ 1. բարոյական ամբասիր վարք, 2. արտաքին և ներքին մաքրություն, 3. մարմնի որոշակի դիրքերի ընդունում, 4. շնչառության կարգավորում, 5. զգայական օրգանների տարանջատում առարկայական հիմքից, 6. մտածողության կենտրոնացումը որոշակի կետի վրա, 7. հայեցություն, 8. ինքնախորասուզում:

Աթհարվավեդա - «Տան քուրմի վեդան», ընտանեկան կրոնական ծեսերի համար անհրաժեշտ օրհներգների ու մոգական երգասացությունների ժողովածու

Մարայի կախարդանքը - Մարա՝ մարդասպան, մահ, չար սկզբունք

Մայայի շղարշաքողը - Մայան հնդկական փիլիսոփայության իրատեսական, պանթեիստական համակարգում ներկայացնում է այն ուժը, որի միջոցով աստված աշխարհ է բերում իր էության մի մասի իրական ձևափոխումը, դրանով իսկ մարդկանց խոչընդոտելով ճանաչել աստծո հետ իր էության միասնությունը: Իդեալիստական ուսմունքներում Մայան այն անբացատրելի պատրանքն է, որն անգիտության մեջ գտնվողներից թաքցնում է Ամենագոյի հետ իր ինքնության նույնականության գիտակցումը: Մայան ներկայացվում է որպես շղարշաքողով ծածկված գեղեցկություն:

ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

Քամալա

Ծառամագլցում - Կամա-սուտրայում գրկախառնման 12 դասական ձևերից 6-րդը

Քամալա - Ենթադրաբար Կամա անվան ձևափոխությունն է: Կաման հնդկական սիրո աստվածն է, որը ներկայացվում է թուփակին հեծած վարգող պատանու տեսքով:

Վիշնու - Հինդուիզմի գերագույն աստվածներից մեկը: Վիշնուն պետք է որ երկրիս երեսին ինը անգամ վերամարմնավորված լինի, վերջին երկու դեպքերում՝ որպես Ռամա և Կրիշնա: 10-րդ վերամարմնավորումը սպասվում է:

Լակշմի - Հնդիկների մոտ երջանկության և գեղեցկության աստվածուհին, Վիշնուի կինը: Լակշմին ներկայացվում է Վիշնուի ոտքերին նստած:

«Իր սովերաշատ պարտեզը մտավ գեղեցկուհի Քամալան» - Հ.Հեսսեի բանաստեղծությունն է:

Կամասովամի - Այս անունը, ինչպես Քամալայի դեպքում, հավանաբար Կամա անվան ձևափոխություններից է: Սվամի նշանակում է՝ վարպետ, տեր, սեփականատեր:

Երեխա-մարդկանց մոտ

«Մեր բնույթի մարդիկ գուցե չեն կարող սիրել» - հմմտ. «Գովինդա» գլխի մի արտահայտության հետ, ուր ասվում է՝ «...իրերը մարդս կարող է սիրել»:

Սանսարա

Սանսարա - Հեսսեի Media in Vita շարքի («Մի օր, սիրտ, դու կխաղաղվես...») (15.02.1921թ.) բանաստեղծություններից

է, սկզբնապես վերնագրված է եղել «Սանսարա»: Սանսարա նշանակում է կեցության հավերժորեն կրկնվող վերանորացումը՝ իր բոլոր տառապանքներով հանդերձ:

Գետափին

«որը սեր այս հոսանույր ջրի հանդեպ» - «Պատահական չէ Հեսսեի կողմից հոսող ջրի ընտրությունը՝ որպես Թաոյի անանձնական մարմնավորում: Քանզի գետը բոլոր փոխակերպումների մարմնավորում-հասկացությունն է: Կոնֆուցիուսի «Ջրույցներում» ասվում է. «Այսպես ամեն ինչ հոսում է, ինչպես այս գետը, առանց կանգառի, գիշեր ու տիվ»: Նա, ով սակայն ճանաչել է փոխակերպումը, իր հայացքն ուղղում է ոչ թե անցողիկին, այլ նրան, ինչը ծնում, մղում է տալիս այդ փոխակերպմանը, այսինքն՝ Թաոյին: Լաո Ցզիի 32-րդ ասույթը հաստատում է այս միտքը. «Կարելի է Թաոյի հարաբերությունն աշխարհի նկատմամբ համեմատել լեռնային աղբյուրների ու դաշտային ջրերի հետ, որոնք լցվում են գետերի ու ծովերի մեջ»: Լաո Ցզին խոսքից ժուժկալ էր, սակայն նրա հետևյալ արտահայտությունները համապատասխանում են այն պատկերին, որ «Սիդիարթայում» Հեսսեն վերագրել է գետին. «...բոլոր ալիքները և ջրերը շտապում են տառապելով դեպի իրենց նպատակը, այդ նպատակները բազմաթիվ են՝ ջրվեժները, լճերը, արագահոս գետերը, ծովերը, և բոլոր այդ նպատակներին հասնում են, և յուրաքանչյուր նպատակին հետևում է նորը, և ջուրը գոլորշի է դառնում ու բարձրանում դեպի երկինք, դառնում է անձրև ու երկնքից թափվում է ներքև, դառնում է աղբյուր, դառնում առվակ, դառնում է գետ, ձգտում է դեպի նորը, վերստին ու նորից հոսում» (Ա.Հսիա, «Հերման Հեսսեն և Չինաստանը», Մայնի Ֆրանկֆուրտ 1974, էջ 242-243):

Լաստավարը

Վաստղևա - Կրիշնայի անուններից մեկը: «Վաստղևան Թայյի անձնավորված մարմնացումն է, գետը՝ անանձնակա- նը, չանձնավորվածը: Վաստղևայի ու Լաո Ցզիի միջև նմանու- թյունն ակնբախ է:

Գովինդա

«Յուրաքանչյուր ճշմարտության հակառակը նույնպես ճշմարիտ է» - «Յուրաքանչյուր լավ, իսկական ճշմարտությունը, թվում է ինձ՝ պետք է ընդունակ լինի, որպեսզի այն նաև շրջել կարողանաս: Այն, ինչը ճշմարիտ է, դրա հակառակը նույնպես պետք է ճշմարիտ լինի: Քանզի յուրաքանչյուր ճշմարտություն ինքնին մի կարճառոտ բանաձևում է աշխարհի վերաբերյալ որոշակի հայացքի՝ դիտված որոշակի բևեռից, և չկա որևէ բևեռ առանց հակառակ բևեռի» (Հ.Հեսսե, Վիլիելմ Շեֆերի մի թեմայի արժարժումների առնչությամբ, 1919, Հ.Հեսսեի երկերի լիակատար ժողովածու, հատոր 11, էջ 209):

Նիրվանա - Բուդդիստական ուսմունքում ապաշխարան- քի միջոցով ձեռք բերված փրկությունը՝ որպես կյանքի մղու- մից լիակատար հրաժարում-դադար: Սանսարայի (կամ Սամ- սարայի) հակադրությունը

Սերը - Այս հասկացությունը շատ մեկնաբանների, այդ թվում նաև Հեսսեի համար բացառապես քրիստոնեական տարր է: Սակայն քրիստոնեությունը, չնայած որ Քրիստո- սի ավետումն, անտարակույս, սիրո ավետում է, բոլորովին էլ սիրո մենաշնորհի տերը չէ: Սերը Թայյի կարևորագույն բաղադրիչներից մեկն է, որոշ առումով՝ նույնիսկ նրա գլխա- վոր առարկան, քանի որ Թաոն շուրջառում և ընդգրկում է բոլոր էակներին: Սերը պատկանում է Թաո Թե Քինգ եռամի- ասնությանը: Ընդ որում՝ Թաոն ու Թեն անհաշտվելի են, քանի

որ նրանք բոլոր արարածների գոյության նախապայմանն են, առանց որոնց ոչիչն գոյություն չունի և չի կարող ունենալ: Այդ պատճառով էլ՝ Թաոիզմում ևս սերը վճռորոշ տեղ է զբաղեցնում: «Սիդիարթայում» գլխավոր հերոսի պատկերացրած ու երկրպագած սերը բոլորովին էլ զուտ քրիստոնեական սերը չէ, այլ ավելի հարիր է հեթանոսական պատկերացումներին: Սիդիարթան սիրում է, ասենք, քարը, ոչ այն բանի համար, որ այն աստծո արարչագործության մասն է կազմում, այլ որովհետև այն խորհրդանշում է տևականությունն ու փոխակերպումը, այլ խոսքով, քանի որ նա Թաո է :

Կրիշնա - Առասպելական հնդկական թագավոր, Վիշնու աստծո 8-րդ երկրային հայտնության կերպարանավորումը

Ագնի - Կրակի հնդկական աստվածը, որը զոհասեղանին խնկարկվող զոհին դեպի երկինք է տանում:

Ծանոթագրությունները՝ Ա.Ալեքսանյանի

Աշոտ Ալեքսանյան

Գրականագետ, բանաստեղծ, էսսեիստ, թարգմանիչ

Ծնվել է 1961թ. դեկտեմբերի 24-ին, Երևանում: 1984թ. ավարտել է ԵՊՀ բանասիրական ֆակուլտետը: 1987թ. ավարտել է ՀԽՍՀ ԳԱ Մ.Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի ասպիրանտուրան: 1988թ. պաշտպանել է թեկնածուական թեզ՝ Հայ միջնադարյան նամակը (4-11 դդ.) թեմայով: 1988-1991թթ. աշխատել է Մ. Աբեղեանի անվան գրականության ինստիտուտում՝ որպես ավագ գիտաշխատող: 1990-1991թթ. աշխատել է Նաիրի հրատարակչությունում՝ որպես թարգմանական գրականության բաժնի վարիչ: 1992թ. աշխատել է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի պետական թանգարանում՝ իբրև թանգարանի տնօրեն: 1993-ից անցել է դիվանագիտական գործունեության և առ այսօր աշխատում է ՀՀ արտաքին գործերի նախարարությունում:

Ստեղծագործական կենսագրություն

Հեղինակ է գրականագիտական աշխատանքների՝ նվիրված հայ միջնադարյան, նոր և նորագույն շրջանի գրականության խնդիրներին, ինչպես նաև արտասահմանյան մի շարք գրողների և եվրոպական գրականության խնդիրների մասին ուսումնասիրությունների, հոդվածների, գրախոսականների (Կաֆկա, Հյուդեբրուխ, Թրակլ, Ռիլկե, Գեորգե, Հեսսե, Մուզիլ, Քամյու, Վիան և այլն): Թարգմանել և

առանձին գրքերով կամ ընտրանիի սկզբունքով հրապարակել է գերմանական, ավստրիական և ֆրանսիական մի շարք հեղինակների ստեղծագործությունները (առավելապես՝ Ա.Սամեն, Պ.Վալերի, Ռ.Մ.Ռիլկե, Շ.Գեորգե, Հ.Բրոխ, Ֆ.Վերֆել, Հ.Հեսսե, Ռ.Մուզիլ, Գ.Բենն, Բ.Վիան, Ս.-ժ.Պերս, Ա.Քամյու, Ֆ.ժակոտե, Մ.Ռոնցոնի և այլն): Հանրապետական մամուլում հանդես է եկել հրապարակախոսական հոդվածներով, էսսեներով, արձակ և չափածո ստեղծագործություններով:

Թվայնացրել է 1915-ին Կալի